

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**SALGININ (COVID-19) SOSYAL ETKİLERİ: DİNİ
DÜŞÜNCE VE HAYATA YANSIMALARI
(AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ)**

HAYATİ DUMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. HAYRİ ERTEN**

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hayati DUMAN		
	Numarası	18810201108		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Salgının (Covid-19) Sosyal Etkileri: Dini Düşünce ve Hayata Yansımaları (Afyonkarahisar Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hayati DUMAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hayati DUMAN		
	Numarası	18810201108		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Tezin Adı	SALGININ (COVID-19) SOSYAL ETKİLERİ: DİNİ DÜŞÜNCE ve HAYATA YANSIMALARI (AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ)			

Bu çalışma içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda küresel dünyada insanlığın şahit olduğu en büyük salgın afetlerden olan Covid-19'un, toplumların ve bireylerin dini düşünce ve yaşantıya etkilerini Afyonkarahisar örneğinde ele almıştır. Çalışma salgınla birlikte ortaya çıkan olay, olgu ve sorunların toplumların ve bireylerin dini düşünce ve yaşantısına olan etkilerini araştırmak amacıyla yapılmıştır.

Araştırma, salgın süreci ve sonrasında bireysel veya sosyal açıdan ortaya çıkan davranış ve düşünce değişikliklerini ele almaktadır. Yani araştırmada salgının sosyal ve duygusal etkilerine odaklanılmıştır.

Giriş ve sonuç kısmı dışında iki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde, tarihi süreç içerisinde salgınlar ve özellikle Covid-19 salgınının ortaya çıkışı ele alınmıştır. Ayrıca salgının Türkiye'deki seyri, toplumsal hayata etkileri ve alınan önlemler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde daha çok güncel veriler ve değişkenler üzerinde konu genişletilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise salgının dini ve sosyal boyutu 32 katılımcı ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda ulaşılan bulgular çerçevesinde incelenmiştir. Bu bölümde daha çok dini göstergeler üzerinden hareket edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Afyonkarahisar, Covid-19, Din, Hastalık, Sosyal Hayat, Salgın

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hayati DUMAN		
	Student Number	18810201108		
	Department	Sociology / Religion Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Title of the Thesis/Dissertation	SOCIAL EFFECTS OF THE OUTBREAK (COVID-19): RELIGIOUS THOUGHT AND ITS REFLECTIONS TO LIFE (EXAMPLE OF AFYONKARAHISAR)			

This study deals with the effects of Covid-19, which is one of the biggest epidemic disasters witnessed by humanity in the global world in the 21st century, on there ligious thoughtand life of societies and individuals in the example of Afyonkarahisar. The study was conducted to investigate the effects of events, phenomen on and problems that emerged with the epidemic on there ligiousthoughtand life of societies and individuals.

There search deals with the individual or social changes in behavior and thought during and after the epidemic. In other words, there search focused on the social and emotional effects of the epidemic.

In the first part of there search, which consists of two parts apart from the introduction and conclusion part, epidemics in the historical process and especially the emergence of the Covid-19 epidemic are discussed. In addition, the course of the epidemic in Turkey, its effects on social life and the measure staken are emphasized. In this section, the subject has been expanded on mostly current data and variables. In the last part of the study, there ligious and social dimensions of the epidemic were examined with in the frame work of the findings obtained as a result of in-depthinter views with 32 participants. In this section, mostly religious indicators have been actedupon.

Keywords: Afyonkarahisar, Covid-19, Religion, Disease, Social Life, Epidemic

ÖNSÖZ

İnsanın yaşam serüveni içerisinde ortaya çıkan, bireyleri ve toplumları birbir olarak etkileyen olaylar psiko-sosyal anlamda da insanların sorgulamalar yapmasına sebebiyet vermektedir. Bu sorgulamalarda dini inanışlar ve yaşam tarzı da önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü dinin insanın hayatı anlamlandırma çabası içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Günümüz dünyasında yaşanan Covid-19 salgını hem bireylerin hem toplumların hem de devletlerin genel gidişatında kırılmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Salgın ile birlikte hiç alışılmadık yaşam tarzının ortaya çıkması bizi, toplumların ve bireylerin karşılaştığı sorunların dini düşünce ve yaşantıya etkilerini araştırmaya itmiştir. Güncel bir konu olması ve henüz bu alanda yeterince çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmayı gözümüzde değerli kılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmada salgın süreci ve sonrasında bireysel veya sosyal açıdan ortaya çıkan düşünce, duygu ve davranış değişiklikleri ele alınmıştır. Yani araştırmada salgının bireysel ve sosyal etkilerine odaklanılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç kısmı dışında iki bölümden oluşmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde genel hatlarıyla tarihi süreç içerisinde salgınlar ve özelde ise Covid-19 salgınının ortaya çıkışı ele alınmıştır. Bu bölümde salgının Türkiye'deki seyri ve toplumsal hayata etkileri ve alınan tedbirler üzerinde de durulmuştur. Güncel veriler ve değişkenler üzerinden konu genişletilmiştir. İkinci bölümde ise salgının bireysel ve sosyal boyutu toplanan veriler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde daha çok dini göstergeler üzerinden hareket edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana her türlü desteği veren eşim Güneş'e, birey olarak daha anlamlı bir dünya düşleyebilmeleri için "onlara katkı sunmak adına" zamanlarından çaldığım çocuklarım Enes ve Nisa Duru'ya, aile ve arkadaş çevreme, bu araştırmanın yapılmasında emeği geçen herkese, tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen dostum Ömer ERBASAN'a, tez savunması aşamasında emekleri bulunan jüri üyesi değerli hocalarıma, bu çalışmanın ortaya çıkması aşamasında fikirleri ile çalışmaya yön veren, çalışmama ışık tutan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hayri ERTEN'e teşekkür ederim.

Hayati DUMAN

KONYA-2021

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı	2
C. Araştırmanın Önemi	3
D. Araştırmanın Modeli	4
E. Araştırma Grubu.....	5
F. Araştırmanın Sayıtları	5
G. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
H. Veri Toplama Araçları	6
İ. Verilerin Analizi.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. COVID-19 SALGINININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	8
1.1.1. Hastalık ve Salgın	8
1.1.2. Sosyolojik Bir Olgu: Salgın	9
1.1.3. Tarihi Süreç İçinde Salgınlar ve Etkileri.....	12
1.1.4. Küresel Salgın “Covid-19”	17
1.1.5. Covid-19 Salgını Türkiye’de.....	20
1.1.6. Toplumsal Şayialar ve Komplo Algısı.....	24

1.1.7. Salgına Yönelik Alınan Tedbirler ve Sosyal Hayata Etkileri	27
1.1.7.1. Karantina Uygulamaları	27
1.1.7.2. Sosyal Mesafe ve Hijyen	29
1.1.7.3. Eğitim-Öğretime Yönelik Tedbirler	31
1.1.7.4. Salgına Yönelik Sosyo-Ekonomik Tedbirler.....	32
1.1.8. Salgına Yönelik Dini Anlamlandırmalar ve Alınan Tedbirler	36
1.1.8.1. Cuma Namazı ve Cemaatle Namaza Yönelik Tedbirler	40
1.1.8.2. Minarelerden Okunan Sala ve Dualar: Dini Telkinler ve Anonlar	47
1.1.8.3. Salgının Gölgesinde Ramazan Ayı ve Bayramlar	51
1.1.8.4. Kâbe'nin Kapanışı: Umre ve Hac İbadeti	51
1.1.8.5. Ölümler ve Cenaze Hizmetleri	53
1.1.8.6. Tedbirlerin Olumsuz Sonuçları ve Karşıt Tutumlar	55

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1. Araştırma Grubunun Demografik Nitelikleri	58
2.1.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	58
2.1.2. Katılımcıların Meslek Dağılımı	58
2.1.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı	59
2.1.4. Katılımcıların Eğitim Durumu	60
2.1.5. Katılımcıların Kendini Tanımlamaları	60
2.2. Araştırma Grubunun Görüşlerine Yönelik Bulgular	61
2.2.1. İnsanlar Salgının Sebebini Nasıl Anlamlandırmaktadır?.....	61
2.2.1.1. Ceza	61
2.2.1.2. İmtihan.....	64
2.2.1.3. Doğal Denge	65
2.2.1.4. İnsan Faktörü (Komplo)	67
2.2.2. Salgın Süreci İnsanların Dini Düşünce ve Duygularında Ne Tür Yansımalar Sebep Olmuştur?	69
2.2.2.1. Salgının Düşünceye Yansımaları:	69
2.2.2.1.1. Yaratıcının Gücü, Duaya Yönelim.....	69
2.2.2.1.2. Öz Değerlendirme, Tefekkür	71

2.2.2.2. Salgının Duyguya Yansımaları.....	76
2.2.2.2.1. Çaresizlik-Acziyet, Hüzün	76
2.2.2.2.2. Tövbe ve Pişmanlık	77
2.2.3. Salgın Sürecinde Alınan Dini Tedbirler İnsanlar Tarafından Nasıl Anlamlandırılmış ve Yaşantıya Etkileri Ne Olmuştur?	78
2.2.3.1. Ramazan Ayı ve Bayramlar, Mahrumiyet.....	79
2.2.3.2. Cuma Namazları, Cemaatle Namaz, Alışkanlıklar.....	82
2.2.3.3. Minarelerden Okunan Sala ve Dualar: Yalnızlıktan Kurtuluş, Yaratıcıyı Hatırlama, Korku, Endişe, Bidat	86
2.2.4. Salgın Süreci Genel Olarak İnsanları Nasıl Etkilemiştir?.....	90
2.2.4.1. Sosyolojik Etkiler:	90
2.2.4.1.1. Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler	90
2.2.4.1.2. Yardımlaşma ve Fırsatçılık	93
2.2.4.2. Psikolojik Etkiler	94
2.2.4.2.1. Kaygı ve Korku	94
2.2.4.2.2. Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem.....	96
2.2.4.2.3. Belirsizlik ve Gelecek Planlaması.....	97
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	106
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
EKLER	113
Ek 1: Yarı Yapılandırılmış Mülakat Onay Formu ve Mülakat Soruları	113
Ek 2: Örneklem Grubunun Özellikleri.....	115

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Tarih Boyunca Salgın Hastalıklar ve Demografik Sonuçları.....	14
Tablo1.2. Tarih Boyunca Salgın Hastalıkların Sosyoekonomik Sonuçları.....	17
Tablo1.3. Bilim Kurulu Üyeleri.....	21
Tablo1.4. Türkiye’de Toplam ve Günlük Vaka Sayıları Aylık Periyodu.....	23
Tablo1.5. Salgının İlk Günlerinde Devletlerin Açıkladığı Tedbir Paketleri.....	35

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil:1.1. Günlük Covid-19 Hasta Tablosu.....	24
Şekil:1.2. Hindistan’da Salgından Korunmaya Çalışanlar.....	26
Şekil:1.3. Sosyal Mesafeye Dikkat Çekme Amaçlı Kullanılan Reklamlar.....	31
Şekil:1.4. Sosyal Koruma Kalkanı Rakamları Örneği.....	36
Şekil:1.5. Yeni Normal Hayatta Camilerde Saf Düzeni Örneği.....	46
Şekil:1.6. Yeni Normal Düzendeki Cuma Namazı Örneği.....	47
Şekil:1.7. Kabe’nin İbadetlere Kapanışı.....	53
Şekil:2.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı.....	58
Şekil:2.2. Katılımcıların Meslek Dağılımı.....	59
Şekil:2.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	59
Şekil:2.4. Katılımcıların Eğitim Durumu.....	60
Şekil:2.5. Katılımcıların Kendini Tanımlamaları.....	61

KISALTMALAR

- bkz. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
der. : derleyen
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
S. : Sayı
s. : Sayfa
ss. : Sayfadan sayfaya
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
vb. : ve benzeri
vs. : vesaire
Yay. : Yayınları, yayınevi, yayıncılık.

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Dinler/ideolojiler insanlığa anlamlı bir hayat sunma iddiası taşır. Birey toplum içerisinde hayatını sürdürürken ortaya çıkan sorunlara düşünce dünyasında çözümler arar. Bu çözümler onun dünyaya bakış açısını belirler, anlamlandırmalar yapmasını sağlar. Bireylerin hayatına dokunamayan, onların soru ve sorunlarına çözüm üretemeyen her düşünce zamanla tarihin akışında kaybolmaya mahkûmdur. İnsanların davranışlarının sebebi ve psiko-sosyal yansımaları hayatı anlamlı kılma çabasının bir ürünü olarak görülebilir. Bu çabanın içerisinde inanç/din de en önemli faktörlerden birisi olarak yer almaktadır.

Tarihin akışı içerisinde ortaya çıkan ve tüm toplumları aynı anda etkileyen olayların sayısı oldukça sınırlıdır. Tarihin akışına yön veren birçok olay belli bir coğrafi alanın sınırlarını aşamamıştır. Ancak günümüzde ulaşım araçlarındaki gelişmeler ve toplumların birbirleriyle olan ilişkilerinin yoğunluğu artık dünyanın küçük bir köy olmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple meydana gelen olaylar birçok alanda ve küresel boyutta sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlarda doğal olarak toplumları ve bireyleri birçok alanda etkilemektedir. Toplumsal yaşamın kodlarını dönüştüren ya da değiştiren, bireyleri etkileyen olaylardan birisi de hastalıklar ve salgın haline dönüşen oluşumların ortaya çıkması olmuştur. Hastalıkların belli başlı nedenleri olarak bilinen bakteri ve virüsler tarih boyunca insanlığın sağlıklı yaşamını tehdit etmiştir. Ortaya çıkan hastalıklar çevresel faktörler veya beslenme kaynaklı olabilmektedir. İnsanoğlu bu hastalıklara karşı sürekli olarak çare arayışı içerisinde olmuştur. Bu hastalıkların bireysel olmaktan çıkıp geniş coğrafyaları ve toplumları etkilemesi salgın olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Günümüz toplumlarını sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik, dini vb. birçok alanda etkileyen/etkilemeye devam eden Covid-19 salgını toplumların yaşamlarında derin etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler sosyal, siyasi, ekonomik, dini ve hukuk alanlarında alınan tedbirlerle kendini göstermektedir. Kitlesele ölümlerin yaşandığı, insanların izolasyona zorlandığı bir toplumda insanların duygu, düşünce ve yaşam tarzlarında değişimler beklenmektedir. Günümüzde yaşanan bu salgın bütün bu etki

alanları açısından tüm boyutları ile irdelenmelidir. Çünkü yaşanan bu salgın insanları süregelen alışkanlıklarından bir anda vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Bunun yanında toplumları sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki ve dini vb. alanlarda yeni normallere zorlamıştır. Bu yeni normaller sosyal hayatta; komşuluk ilişkileri, çalışma biçimleri, alışveriş tercihleri ve şekli vb. dini hayatta ise; cemaatle namaz, cenazeye karşı görevler ve taziye geleneği, hac farızasının ifası vb. birçok alanda kendini göstermiştir. Toplumların yaşadığı değişim ve dönüşümlerin bunun yanında da salgının dini ritüeller konusunda toplumsal etkilerini araştırmak sosyal bilimler açısından önemli bir yer tuttuğundan konu ile ilgili araştırma yapılması gerekli görülmüştür.

Günümüz insanını derinden etkileyen bu salgın, modern dünyaya ilişkin birçok kavramın da yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Salgın sürecinde adalet, sosyal devlet, özgürlükler, damgalanma duygusu, yardımlaşma ve vefa, ölüm olgusu gibi birçok kavram birey ve toplumlar tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Bireyleri ve toplumları bu kadar etkileyen bir salgının insanların dini düşüncelerine ve yaşantılarına da etki etmemiş olması düşünülemez. Dini ritüelleri alışageldiği şekilde yerine getiremeyen insanların bu durumdan sosyal anlamda etkilenmeleri kaçınılmazdır. Bu etkilerin belirlenmesi ve olağandışı bu salgın sürecinin insanlarda bıraktığı izlerin belirlenmesi oldukça önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada modern dünyada meydana gelen Covid-19 salgınının hayatı anlamlandırmada önemli bir yer tutan dini düşünce ve davranışlara etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Amacı

Günümüz insanını derinden etkileyen Covid-19 salgını, modern dünyanın birçok kavramının da yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Çünkü salgın ortaya çıkardığı sağlık problemlerinin yanında bireysel ve toplumsal anlamda ortaya çıkardığı endişe ve korku ile devletleri hastalığın yayılımını engellemeye yönelik modern zamanların en katı tedbirlerini almaya itmiştir (Congar, 2020).

Böyle zamanlarda toplumda meydana gelen değişiklikleri sosyolojik açıdan değerlendirmek salgının toplumsal sonuçlarını daha iyi anlayabilmek için gereklidir.

Çünkü sosyolojik bakış, sosyal etkileşim çerçevesinde ve grubun bir parçası olarak insan üzerinde durarak sosyal yaşamı bir bütün olarak algılama tarzıdır. Kızılcılık ve Erjem'e (1996: 519) göre sosyolojik bakış, sosyal yaşamın bütünüyle ilgilenmektedir. Çünkü sosyal olay ve olgular insanlar arasında kurulan etkileşimin sonucunda ortaklaşa meydana gelir. Bu nedenle çalışmada sosyolojik bir bakış açısı geliştirmeye çalışılarak salgın sürecinde adalet, sosyal devlet, özgürlükler, damgalanma duygusu, yardımlaşma ve vefa, ölüm olgusu gibi birçok kavrama bireylerin yüklediği anlamlandırmalardan yola çıkılmıştır. Elbette ki bireyleri ve toplumları bu kadar derinden etkileyen bir salgının insanların dini düşüncelerine ve yaşantılarına da etki etmemiş olması düşünülemez. Dini ritüelleri alışageldiği şekilde yerine getiremeyen insanların bu durumdan psiko-sosyal anlamda etkilenmeleri de kaçınılmazdır. Bu çalışmadaki amacımız; modern dünyada meydana gelen Covid-19 salgınının insan hayatını anlamlandırmada önemli bir yer tutan dini düşünce ve davranışlara etkisinin olup olmadığı ve dini konularda alınmış olan kararların kişiler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. İnsanlar salgının sebebini nasıl anlamlandırmaktadır?
2. Salgın süreci insanların dini düşünce ve duygularında ne tür yansımalara sebep olmuştur?
3. Salgın sürecinde alınan dini tedbirler insanlar tarafından nasıl anlamlandırılmış ve yaşantıya etkileri ne olmuştur?
4. Salgın süreci genel olarak insanları nasıl etkilemektedir?

C. Araştırmanın Önemi

İçinde yaşadığımız çağ insanlığın teknolojik gelişmelerde zirve noktalara tırmandığı, toplumların birbiri ile etkileşiminin en üst düzeyde olduğu, yaşamın hızının yüksek olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Böylesine hızlı bir dünyada yaşanan salgın bir hastalık doğal olarak insanların toplumsal ilişkilerini, ülkelerin sosyo-ekonomik politikalarını, üretim ve tüketim alışkanlıklarını kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Bunun yanında modern dünyada akışkan bir hayat yaşayan insanın, yaşamın anlamını derinlemesine sorguladığı bir döneme de sürüklediği görülmektedir. Salgın döneminde dini ve moral değerlerin de bu

sorgulamalar içinde yer aldığı düşünülmektedir. Salgın süreci devam ediyor olsa da bu salgının toplumlar üzerinde uzun yıllar sürecek etkiler bırakacağı kesin görülmektedir (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020). Bu etkilerin belirlenmesi hem sürecin anlamlandırılması hem de gerekli önlemlerin erkenden alınabilmesi için oldukça önemlidir. Bu sebeple bu süreci anlamaya yönelik bilimsel çalışmalar başlamış, çeşitli tezler, araştırmalar ve makaleler hazırlanmış, hatta bazı sempozyumlar ve açık oturumlar düzenlenmiştir. Salgın süreci devam etmekte olduğu için bu çalışma din sosyolojisi alanında konuyla ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Çalışma konusunun güncelliği ve henüz yeterince çalışmanın yapılmamış olması, çalışmamızı değerli kılmaktadır. Ayrıca çalışmamızın bulguları sürecin daha iyi anlaşılmasına ve toplum üzerindeki etkilerinin belirlenerek gerekli önlemlerin alınmasına katkı sunması beklenmektedir. Bu özellikleri çalışmanın önemini ve alana katkı sağlayacağı düşüncesini bir kat daha artırmaktadır.

D. Araştırmanın Modeli

Covid-19 salgınının insan hayatını anlamlandırmada önemli bir yer tutan dini düşünce ve davranışlara etkisinin olup olmadığı ve dini konularda alınmış olan kararların kişiler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin incelenmesini amaçlayan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Nitel araştırmalar gözlem, görüşme, doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olgu ve olayların kendi doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yarayan araştırma türüdür. Nicel araştırma ile mukayese edildiğinde nitel araştırmalar daha çok derinlemesine bilgi, anlayış ve kavrayış sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 39).

“Durum çalışması araştırması, araştırmacının gerçek yaşamda, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır” (Aydın, 2018: 97).

Durum çalışması araştırmaları “ne” sorusundan ziyade “niçin ve nasıl” sorularına yanıt arayan araştırma sorularında tercih edilir çünkü değerlendirme ve açıklama potansiyeline sahiptir. Araştırmacıya müdahale etmeden derinlemesine

inceleme, anlama imkânı tanırken, incelenen olay ya da durumun toplum üzerindeki etkisine dair çıkarımlarda bulunmasına olanak sağlar (Yin, 2017).

E. Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Var olan evrenden, onu temsil edebilecek bir parça seçme işine örnekleme denir. Örnekleme, herhangi bir evrenden belirli bir yolla seçilmiş daha küçük sayıdaki obje ve bireylerin oluşturduğu gruptur (Kaptan, 1998: 118). Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak verir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118). Maksimum çeşitlilik örneklemede evrende araştırılacak problemle ilgili kendi içinde benzeşik farklı durumların belirlenerek, çalışmanın bu durum çerçevesinde yapılması önemlidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2014: 90). “Maksimum çeşitlilik örneklemedeki amaç, küçük bir örnekleme oluşturmak ve bu örneklemede çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 119). Bu doğrultuda araştırmada Afyonkarahisar ilinde ikamet eden 32 bireyle görüşülmüştür. Görüşülecek bireyler seçilirken toplumu maksimum derecede temsil edecek kişilere ulaşılması hedeflenmiş olup farklı yaş, cinsiyet, meslek grupları, eğitim düzeylerinden bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların durumlarını gösterir şekillere bulgular bölümündeki başlıklarda yer verilmiştir.

F. Araştırmanın Sayıtları

Araştırma grubu için uzman görüşlerine başvurularak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formundaki soruların salgın sürecinde bireylerin dini düşüncelerini anlamak için yeterli olduğu varsayılmıştır. Ayrıca araştırma grubunda belirlenen bireylerin yarı yapılandırılmış görüşme formlarındaki sorulara içtenlikle ve tarafsız bir şekilde cevap verdikleri varsayılmıştır.

G. Araştırmanın Sınırlılıkları

Salgın hastalık olarak Covid-19’un ön plana çıktığı toplumlarda salgın ile ilgili yeni bilgi ve veriler, yeni mücadele şekilleri ve yeni yaşam tarzları ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bu sebeple “Salgınının (Covid-19) Dini Düşünce ve

Yaşam Üzerindeki Yansımaları: Afyonkarahisar Örneği” adlı çalışmamız, salgın sürecinin bireylerdeki dini düşünce ve yaşantılarına olan etkileriyle sınırlıdır. Çalışma Afyonkarahisar ilinde ikamet eden ve görüşme yapılan 32 kişiyle sınırlıdır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorularla sınırlıdır. Salgın süreci günümüzde hala güncelliğini koruyan dinamik bir süreç olduğu için yapılan araştırma salgının Türkiye’de başlangıcı olan 2020 Mart ayı ile 2021 yılı Mayıs ayı arasındaki verilerle sınırlıdır.

Her ne kadar bu sınırlılıklar bulunsa da araştırmanın sonuçları, salgın sürecinin toplum üzerindeki etkileri hakkında bazı değerlendirmeler yapma imkânı vermektedir.

H. Veri Toplama Araçları

Araştırmalarda veriler çok çeşitli yollarla elde edilebilir. Veri toplamada hangi yolun seçileceği verinin özelliklerine veri kaynaklarının durumuna ve eldeki olanaklara göre değişiklik gösterebilir. Verileri elde etme konusunda doğru yöntemi tercih etmek araştırmanın niteliği açısından önemlidir. Çalışmamız nitel araştırma türünde olduğundan dolayı bir kimsenin herhangi bir konuda ne düşündüğünü bilmek istiyorsanız bunun en iyi yolu kendisine sormaktır (Kaptan,1977: 182) ilkesi gereğince kişilerin düşüncelerinden, tecrübelerinden ve gözlemlerinden istifade edebilmek için görüşme tekniği tercih edilmiştir. Görüşmede ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Bu teknikle kişilerin Covid-19 salgın hastalık sürecinde sosyal ve dini düşünce dünyasına yaşam tarzına etki edebilecek nitelikte olan durumları belirleyecek sorular yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine göre önceden hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken günlük tecrübelerin yanında Covid-19 salgını ile ilgili yazılmış güncel literatür incelenmiş, bu konu hakkında sosyal medya üzerinde etkili olan kaynaklar taranmıştır. Bunun yanında hazırlanan sorularla ilgili iki farklı uzman görüşü de alınarak sorular son haline getirilmiştir. Görüşme yapılması planlanan bireylere telefon veya diğer iletişim araçları ile ulaşılarak çalışma ve görüşme kapsamında bilgi verilerek randevu talebinde bulunulmuştur. Araştırma

temelde yüz yüze yapılan görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze yapılan görüşmeler uygun ses kayıt cihazlarıyla kaydedilmiştir.

İ. Verilerin Analizi

Nitel verilerin çözümlenmesi çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik anlamına gelir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 237). Merriam'a (2013) göre nitel veri analizi bulguların bütünsel bir şekilde dışa aktarılmasıdır. Bu kapsamda nitel araştırmalarda verilerin güvenilir bir şekilde toplanmasının ardından ilk olarak toplanan verilerin yazıya geçirilmesi önemlidir. Bu sebeple görüşmelerin ses kayıtları yazıya aktarılmıştır. Yazılı doküman haline getirilen görüşme notları katılımcılara okutulmuş ve onayları alınmıştır. Metne çevrilen veriler betimsel analiz ile analiz edilmiştir. "Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç, elde edilen bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır" (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 89). Betimsel analiz sırasında araştırma soruları esas alınmıştır. Elde edilen bulgular katılımcılardan yapılacak doğrudan alıntılar ile desteklenerek yorumlanmıştır.

Araştırma için de veriler okunarak detaylı bir analize tabi tutulmuş, farklı ve benzer olan veriler dikkate alınmış, birbirine benzeyen veriler aynı temalar içerisinde toplanmıştır. Temalara ayrıldıktan sonra sistematik ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Temaların ve kodların oluşturulması sürecinde uzman görüşü alınmış ve gerekli inceleme ve düzenlemeler yapıldıktan sonra son hali verilmiştir. Daha sonra yapılan betimlemeler açıklanmış ve yorumlanmıştır. Araştırmada sorulara verilen cevaplar neden sonuç ilişkisi içerisinde irdelenerek birtakım sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ:

1.1. COVID-19 SALGINININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Hastalık ve Salgın

“Hastalık; zararlı bakteri, mikrop ve virüslerin organizmayı ele geçirmesi ve işleyişinde bozukluklar meydana getirmesi olarak tanımlanır” (Hastalık,2020). Hastalıklar bireysel olmasının yanında belirli bir coğrafyayı veya belirli bir kitleyi etkileme durumuna göre farklı kavramlarla adlandırılmaktadır. Salgın “Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması” olarak adlandırılmıştır (Salgın,2020).Salgın hastalıklar ise kendi içinde yayılma alanları ve etkiledikleri insan sayısına göre farklı sınıflara ayrılmıştır. Dols’un çalışmasında (aktaran Kılıç, 2020) sürekli veya farklı zamanlarda tek bir yerin veya bölgenin insanlarında veya hayvanlarında görülen hastalıklara “dar salgın” denilmektedir. Hastalığın ilk olarak ortaya çıktığı yerden yayılıp bir başka yerde de görülmesine “andemi/endemi”, belli bir bölgede veya birkaç ülkede normalinden fazla görülmesine “epidemi”, kıtalararası veya küresel yayılma özelliği göstermesine ise “pandemi/pandemik” denilmektedir.

Tarihte birçok hastalık görülmüş ve bunlardan sıtma, çiçek, frengi, cüzzam, verem, tifo ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur. Ancak çok sayıda insanın ölümüne neden olmasına rağmen bu hastalıklar görülme özellikleri nedeniyle pandemi sınıfında değerlendirilmemiştir. Tarihte küresel salgın olarak bilinen ve pandemi özelliği gösteren hastalıklar; veba, kolera ve griptir (Şeker, Özer ve Korkut, 2020). Günümüzde ise buna Covid-19 hastalığı eklenmiştir. Covid-19 hastalığı 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü [World Health Organization (WHO)] tarafından pandemi ilan edilmiştir (Pandemi, 2020). Pandemi ilanından önce 30 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü, ortaya çıkan bu yeni salgınla mücadele edilmesi için Küresel Halk Sağlığı Krizi ilan etmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü kuruluşun ilkeleri doğrultusunda bu ilanin yapılması için şu üç şartın sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar:

- Ortaya çıkan olay olağanüstü ve beklenmedik bir şekilde olmalı,
- Ortaya çıkan salgının ilk görüldüğü ülke dışındaki ülkeleri de etkilemesi,
- Salgının kontrol altına alınması için küresel çapta bir çaba gösterilmesinin gerekmesi olarak sıralanmıştır (Doğanışık, 2020).

Covid-19 insan sağlığını da pek çok açıdan insanlığı doğrudan etkileyen bir salgın olmuştur. Bu sebeptendir ki bu salgın da sosyolojinin ilgi alanları arasına girmiştir. Çünkü birey ve toplumları etkileyen birçok konuda olduğu gibi sağlık ve hastalık konuları da sosyolojinin alanı içerisinde yer bulmuştur. “Bu nedendir ki sosyolojinin alt dalı olarak tıbbi sosyoloji ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin bu dalı, toplumlarda ortaya çıkan hastalıkların sosyal yönü ile ilgilenir” (Kızılçelik ve Erjem, 1996: 550).

1.1.2. Sosyolojik Bir Olgu: Salgın

Sosyolojide bireylerde veya toplumlarda meydana gelen değişimleri açıklayan kavramlardan biri de olay ve olgu kavramlarıdır. Sosyal olay ve olgular insanların birbiri ile aralarında kurdukları iletişim veya etkileşim neticesinde meydana gelir. “Bu sebeptendir ki sosyolojik bakış, sosyal yaşamın bütünüyle ilgilenir” (Kızılçelik ve Erjem, 1996: 519).

Toplumlar da ortaya çıkan olay ve olgular sosyolojik bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde toplumun gözünde daha da anlamlı olacaktır.

“Olaylar bireysel olarak belirli bir zaman içinde meydana gelen belirli bir durumu ifade ederken olgular dilden düşünceden bağımsız olarak ortaya çıkan oluşum. Doğru bir tümce ya da önermeye dış dünyada karşılık gelen şey, tespit edilmiş bilimsel incelemeye elverişli ve bir deney konusu yapılabilecek doğal olay olarak tarif edilebilir” (Cevizci, 2003: 640).

Bu açıdan bakıldığında salgın hastalıklar özellikle de pandemi sınıfında olanlar bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Çünkü salgın hastalıklar tarihin birçok döneminde toplumların yaşam şekillerine ve hayat tarzlarına müdahil olmuştur. Üretimin azalması, göç olaylarının yaşanması, siyasi boşlukların oluşması, ekonomik

buhranlar, demografik yapıdaki farklılaşmalar, dini yaşantı ve algılardaki değişimler vs. bu müdahalelerden bazıları olarak sıralanabilir.

Biyolojik ve sosyal bir olgu olarak görülen salgın hastalıkların varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Hatta insanlık tarihinden daha eski olduğu da söylenebilir. Çünkü mikroorganizmaların tarihinin insanlık tarihinden daha eski olduğu ve hastalıkların da sebebinin mikroorganizmalar olduğu kabul edilmektedir (Şeker, Özer ve Korkut, 2020).

Toplumlar tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan salgın olgusunu farklı şekillerde anlamlandırmışlardır. Bu anlamlandırmalar henüz salgınların nedenlerinin tam olarak bilinemediği zamanlarda daha çok ilahi bir referansla oluşturulmuştur. Örneğin Mısır Tanrıları'nın birçoğu şifa verici tanrılar olarak inanılırken bazı tanrılar ise salgın hastalıkların sebebi olarak görülmüştür. Örneğin Mısır Tanrıları'ndan birisi olan Tanrı Seth, salgın hastalıklara yol açan bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Bir başka tanrıça olarak inanılan ve aslan başı figürü ile temsil edilen Tanrıça Sekhmet'in ise özelde veba salgınına sebep olduğuna inanılmıştır (Bayat, 2010: 61). Bu tür anlayışlar tarihin ilerleyen dönemlerinde bilim dünyasında yaşanan gelişmelerle birlikte değişikliklere uğramış ve anlamlandırmalarda da farklılaşmalar olmuştur. Modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat, o zamana kadar uygulanan geleneksel dinî-sihri tedavi yöntemlerine karşı hem akla hem tecrübeye yer veren bir tıp anlayışı ortaya koymuştur. Onun bu akılcı yaklaşımının sebebi olarak ise hastalıkların tabiat üstü güçlere bağlamasına karşı çıkışının etkili olduğu gösterilmiştir (Hipokrat, 2020).

İslâm dünyasından da birçok bilim insanı Hipokrat'ın klinik gözlemci yanını kendisine rehber edinmiştir (Kılıç, 2020). Bu tutumun sergilenmesinde “Allah Teâlâ Hazretleri hastalığı da ilacı da indirmiştir. Ve her hastalığa bir ilaç var etmiştir. Öyleyse tedavi olun. Ancak haram olan şeyle tedavi olmayın” (Ebu Dâvud, Tıbb 11, (3874)) ve “Şafi Kerim Allah Teâlâ Hazretleri, her ne hastalık indirmişse onun devasını da indirmiştir” (Buhari, Tıbb 1,(3855)) şeklinde tavsiyelerde bulunan hadislerin de teşvik edici unsur olduğu söylenebilir. Bu nedenle İslam düşünürleri hastalıklara ve virüslere karşı mücadele etmişler ve hastalıkların ortadan kalkması için akılcı öneriler sunmuşlardır. Örneğin İbn-i Sina insandan insana bulaşan salgın

hastalıklara karşı şu çözüm önerilerini getirmektedir: “Sirke ile temizlik yapın. Ellerinizi, bulaşıklarınızı ve kıyafetlerinizi mutlaka sirke ile yıkayın. Birlikte dolaşmayın. Beş on kişi bir araya gelerek kalabalıklar oluşturmayın. Pazarları terk edin. Paraları bırakın. Toplu halde ibadet etmeyin. Salgından korkmayın, hastalıktan sakının, hastalarınızı terk etmeyin. Evinizde oturun ve neşeli olun. Hastalık neşeden kaçır” (Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], 2020:6). Görüldüğü üzere İbn-i Sina hastalığın sebebi olarak insanların dikkat etmesi gereken temizlik alışkanlığı ile hastalığın maddi yönüne dikkat çekmenin yanında psikolojik yönüne de dikkat çekerek hastalıklarla hijyen ve psikolojik anlamda iki yönlü mücadelede edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Günümüzde de salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olan faktörler olarak: Temizlik kurallarına riayet etmeme, insanların yerleşik hayata geçtikten sonraki hayat tarzlarının sebep olduğu sağlıksız ortamlar, ekolojik dengenin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler ve insanların bağışıklık sistemlerinin herhangi bir sebeple zayıflaması akla ilk gelen sebepler olarak görülmektedir (Şeker, Özer ve Korkut, 2020).

Bunun yanında günümüzde ortaya çıkan bu salgın tıpkı eski dönemlerdekine benzer şekilde teolojik temellere dayandırarak yaratıcının bir cezası olarak görenler de olmuştur. “Evet, koronavirüs bir çeşit uyarı, Rabbimizin bize kızgınlığının bir ifadesi ve dünyadaki gaflet, isyan ve günahlarımıza karşı vermiş olduğu bir cezadır. İlahi bir ikazdır, Yüce Allah’ın kullarını bu derin uykudan uyandırma ameliyesidir” (Sevgili, 2020). Bu görüşe eleştirel bir yaklaşım getiren Görmez ise Fatır suresi 45. ayete atıf yaparak “Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı”. Ayrıca Fussilet suresi 46. ayeti de “Allah kullarına zulmedecek değildir.” zikrederek bu ayetler bağlamında Covid salgınının bir musibet olarak görülmemesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda bu salgının kıyamet olarak nitelendirilmesi yönünde yapılan değerlendirmelere de karşı çıkmıştır. Bu konu ile ilgili de sahabenin peygambere gelerek “kıyamet ne zaman ya Rasülullah” şeklindeki hadisini hatırlatmış ve kıyametin bilgisinin hiçbir zaman hiçbir peygambere veya kişiye verilmediğini

belirtmiştir (Görmez 2020). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere salgın olgusu günümüzde de farklı şekillerde anlamlandırılabilir.

1.1.3. Tarihi Süreç İçinde Salgınlar ve Etkileri

Tarihte toplumların hayatına yön veren birçok olay meydana gelmiştir. Bu olayların bazıları kutsal metinlerde ve tarihi kaynaklarda yer almış veya sözlü edebiyat ile kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Ortaya çıkan bu olayların sonuçları toplumlarda sosyo-kültürel alanlarda da değişimlere yol açmıştır. Toplumlar ortaya çıkan sosyo-kültürel değişimlerin ortaya çıkmasına sebep olan pek çok etmen vardır. Bu etmenlerin bazıları insan eliyle gerçekleşirken bazıları ise doğal olaylar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Toplumlar ortaya çıkan ve toplumların değişim ve dönüşümüne etki eden faktörler temel şunlardır (Bulut, 2020:12):

1. Kültürlerle dostane ilişkiler çerçevesinde etkileşim,
2. Toplumsal ilişkilerdeki dönüşüm,
3. Politik yapıdaki dönüşüm,
4. Teknolojik gelişmeler,
5. Savaşlar,
6. İşgaller,
7. Doğal afetler vb.
8. Salgın hastalıklar vb.

Etkileri ve sonuçları itibarıyla toplumlarda değişimlere alan açan salgın hastalıklar kimi zaman dar bir coğrafya ile sınırlı kaldığı gibi kimi zaman da tüm insanlığı etkisine almıştır. Tarihi vesikalar incelendiğinde toplumların büyük salgınlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu salgınlar toplumları kültürel, sosyal, siyasal, demografik, ekonomik, dini vb. birçok alanda etkilemiştir. Escarus'a (2020: 12) göre bu etkilemelere; Kara veba salgını sonrasında feodalizm ve serflikin sona ermesi, II. Dünya Savaşının sonrasında kadınların iş gücüne dâhil olması, Sars

salgınının çevrimiçi alışverişin artmasına sebebiyet vermesi ve 11 Eylül saldırısının ise gözetim toplumuna (gönüllü) geçiş örnek olarak verilebilir.

Tarihte ortaya çıkan ve bilinen en eski salgınlardan birisi M.Ö. 430 yılında ortaya çıkan Atina vebasıdır. Yunan şehir devletlerinden olan Atina ve Sparta arasında yaşanan savaş sonrası erzak ihtiyacını gidermeye çalışan Atina Devleti'ne erzak getiren bir gemiden yayılan hastalık Atina Vebası olarak adlandırılmıştır. Tifo veya Tifüs olduğu söylenen bu hastalık 100 binin üzerinde insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. Bu salgının en önemli sonucu ise siyasi alanda yaşanmış ve Atina Devleti demokrasiden tiranlık benzeri bir yönetime geçmiştir (Altunay, 2020: 61-62).

Salgınlara tarih boyunca toplumlara büyük etkileri olmuştur. Özellikle sonuçları ve etkisi bakımından önemli etkileri bulunan bir diğer büyük veba pandemisinde Justinian Vebasıdır. Bizans imparatoru I. Justinianus döneminde (527-565) yaşandığı için bu adla adlandırılmıştır (Akdere, 2018: 318). Tarihte yaşanan salgınlardan en büyüklerinden birisi de Mısır'da İhşitiler Devleti zamanında yaşanmıştır. Yaşanan kıtlık ve beraberinde olan veba salgını büyük bir felaket olarak tarihe geçmiştir. Bu salgınla ilgili aşağıda belirtilen ifadeler o dönemin yaşanan olaylarını en etkili şekilde tasvir etmektedir: “Kıtlık ve beraberinde gelen veba salgını sebebi ile insanların bazılarının açlıktan ceset ve köpek leşlerini yedikleri, yolda yürürken vücut zayıflığından dolayı yollarda düşüp öldükleri bilinmektedir. Yoksulluk, açlık ve zayıflığın tesiri ile insanlar arasında veba salgınının yayılımının hızlandığı ve 600 binden fazla insanın bu salgından hayatını kaybettiği görülmüştür. Ölenlerin çokluğundan cesetlerin defin işleri yapılamamış, yıkanmadan, kefenlenmeden ve dini merasim yapılmadan boş arazilere fırlatılmıştır” (Gökhan, 2007).

İslam Tarihinde bilinen en önemli salgın hastalık ise Amvâs Vebası'dır. İlk görüldüğü yer Kudüs'e otuz üç kilometre mesafedeki Amvâs olduğu için bu isimle anılmıştır. Hicretten on yedi yıl sonra 639 yılında ortaya çıkan ve Urfa, Şam, Ürdün, Filistin gibi çok geniş bir alanda etkili olmuştur. “Bu salgında, aralarında Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Muâz b. Cebel, Hazreti Abbas'ın oğlu el- Fadl b. el-Abbas, Şurahbîl b. Hasene, Süheyl b. Amr, Utbe b. Süheyl, Hâris b. Hişam (ra)” gibi sahabelerin de bulunduğu yaklaşık yirmi beş bin kişi vefat etmiştir (Aslan, 2020).

Yine tarihteki büyük salgınlardan birisi de 1700’lü yıllarda Avrupa kıtasında yaşanan veba salgını olmuştur. Toplumları derinden etkileyen bu afetlerin insanların hayatına psiko-sosyal açıdan birçok etkisi olmuştur. Viyana’daki salgında yetmişden daha fazla ailenin bireylerinin tamamen yok olması sonucunda soylarının tükenmesi, geride bırakılan mal veya toprakların mirasçınız kalması bunun örneklerinden sayılabilir (İstek, 2017). Bunun dışında demografik anlamda en büyük etkiye sahip olan bir diğer salgın ise İspanyol gribi olarak bilinen salgındır ki 50 milyona yakın insanın ölümü ile sonuçlanmıştır (Eşidir ve Bak, 2020).

Salgınlara bireysel anlamda ailelerin soylarının tükenmesine etkisi olduğu gibi bazı medeniyetlerin de tamamen tarihten silinmesine etki etmiştir. 1520 yılında Aztek, 1531 yılında ise İnka İmparatorluğu uğradıkları çiçek salgını sebebiyle kendilerinden çok az nüfuslu İspanyollara mağlup olmuşlar ve iki medeniyet de tarihten silinmiştir (Şeker, Özer ve Korkut, 2020).

Aynı durum İhşitiler için de geçerli olmuştur. Ülkede yaşanan kıtlık ve salgının siyasi istikrarsızlıkların da artmasına etkisi olduğu görülmüştür. Yönetici aile arasındaki anlaşmazlıklar, kıtlık ve veba salgınlarından ordunun önemli bir kısmının telef olması, halktan da binlerce insanın ölmesi ülkenin demografik yapısının değişmesine neden olmuştur. Bütün bu sebepler devletin yıkılışını tetiklemiştir (Gökhan, 2007).

Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmış olan belli başlı salgınlara zamanı ve tahmini ölüm durumlarını gösterir Tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1.1. Tarih boyunca salgın hastalıklar ve demografik sonuçları.

Zaman	Salgın	Tahmini Ölüm Sayısı
165-180	Antonine Salgını	5 milyon
541-542	1.Veba Salgını	30-50milyon
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
1347-1351	2.Veba Salgını	200 milyon
1520-	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon
1629-1631	İtalya Vebası	1 milyon
1665-	Londra Büyük Vebası	100 bin
1817-1923	Kolera Pandemileri	1-6 > 1 milyon
1885-	3.Veba Salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100-150 bin
1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
1918- 1919	İspanyol Gribi	40-50 milyon

1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 milyon
1981-Günümüz	HIV/AIDS	>35 milyon
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz Gribi	200.000
2014-2016	Ebola	11.000
2015-Günümüz	MERS	850
2019-Günümüz	COVID-19	3.483.711 (24.05.2021)

Bingül, B. A, Türk, A. ve Ak, R. (2020) "Covid-19 Bağlamında Tarihteki Büyük Salgınlar ve Ekonomik Sonuçları" isimli makaleden yararlanılmıştır.

Tablo 1.1.'de görüldüğü üzere tarihte birçok farklı salgın yaşanmış ve büyük bir bölümü de bir felaket olarak adlandırılabilir nitelikte ölümlere sebep olmuştur. Her ne kadar günümüz şartlarında teknolojinin sunduğu imkânlardan üst düzeyde yararlanılsa da günümüzde yaşanan salgın felaketinin de benzer sonuçları doğurduğu görülmektedir.

Minois'a (2008: 177) göre yaşanan salgınların toplumlari sosyal, siyasal, demografik, ekonomik, dini, vs. birçok alanda etkilemesinin yanında bireyleri ve toplumlari psikolojik anlamda da etkilediği görülmüştür. Korku, endişe, panik, umutsuzluk ve bir salgın hastalığa kesin olarak yakalanma inancı, akli dengenin bozulmasına ve birçok insanın intihara sürüklenmesine de sebep olmuştur. 1630 Milano veba salgınında, ölmeden önce veya öldükten sonra hayvanlara yem olmamak için diri diri mezara girenler veya ölmüş kızını defnettikten sonra kendi mezarını kazıp orada ölen insanlara rastlanmıştır.

Salgın sebebiyle ortaya çıkan ölüme yakın olma hissinin insanların dünyasında şekillenişini veba salgınına yaşayan insanların psikolojisini anlatan şu cümlelerde görmek mümkündür: "Ben ölümün bir balıkçı olduğunu ama küçük bir balığı kesmekle değil, aksine balina ile uğraştığını gördüm. Ben ölümün bir orakçı olduğunu, dipteki küçük yoncaları tırpanlamadan kocaman çayırları kestiğini gördüm. Ben ölümün bir bahçıvan olduğunu, sadece toprakta sürünenlere değil aksine yukarı doğru uzayan hezeranlara da şekil verdiğini gördüm" (İstek, 2017).

1348 ve 1430 yılları arasında Avrupa'da görülen ve kara ölüm olarak adlandırılan salgınlarda bebek ölüm oranları yükselmiştir. Bu ölümler sadece salgına bağlı olarak gerçekleşen ölümler olmayıp ebeveynleri tarafından boğularak

öldürülmesinden kaynaklanmış hatta bu durum istisnai bir eylem olmaktan çıkarak yaygın bir hal almıştır. İnsanlar salgınlar sırasında psikolojilerinin bozukluğu sebebiyle bebeklerini terk etmişler veya onları öldürmüşlerdir. İtalya’da veba salgınları yıllarında karşılaşılan yoksulluk ve zorlaşan hayat şartları insanları çocuklarını öldürerek, evlat katili olmayı göze alacak kadar acımasız bir hale getirmiştir. Çocuk ve bebeklerin sokağa bırakılmasının yaygınlaşması ve bununla birlikte anne babalarını salgında yitiren çocuk sayısının artması sonucunda bir sosyal zorunluluk olarak yetimhanelerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. 1445 yılında Floransa’da kurulan yetimhaneler buna örnek olarak verilmiştir (Kılıç, 2020).

Salgın zamanları insanların kendi varlıklarını sorguladıkları değerlerini yeniden gözden geçirdikleri, iç dünyalarına döndükleri dönemler olarak da görülmektedir. Bu yöndeki düşünceleri dile getiren Süleybe’nin şu ifadeleri çarpıcıdır: “İnanılmaz öğretici zamanlardan geçiyoruz. Yirmi birinci yüzyılda geçmişte yaşanan salgınların acılarını, çaresizliklerini deneyimleyip empati yapıyoruz. Öz farkındalığı, sorumluluğu, yardımseverliği, beraberliğin gücünü öğrenmemiz gerekiyor. Aksi takdirde bizi çok daha ciddi sınavlar bekliyor olacaktır” (Arman, 2020: 51).

Salgından insanlığın dersler çıkarması ve kendisi ile yüzleşmesi gerektiği yönünde benzer ifadeler bulunmaktadır. “Salgın insanlık için, bütün bu sorunlar için alınması gereken dersler sunmakta ve salgın sonrasının ve öncesinin aynı olmaması için bir yüzleşme fırsatı sunmaktadır” (Tirosh-Samuelson, 2020). Bu sorgulamayı ahlaki temele oturtan ve salgının en önemli iki sonucundan birinin de turnosallık olduğunu ifade eden Ergur, insanlığın salgın döneminde ahlaki testten geçtiğini belirtmiştir. Salgınla birlikte kimin ne olduğunu kimin nerede durduğunun daha fazla açığa çıkarttığını özellikle neoliberal politikalar sergileyen firmaların turnosal kağıdı etkisiyle ortaya çıktığını ifade etmiştir (Ergur, 2020).

Tablo 1.2.’de tarih boyunca farklı dönemlerde dünyada meydana gelmiş olan belirgin salgın hastalıklar ve bu hastalıkların etki alanı olan sosyoekonomik temel sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Tarih boyunca salgın hastalıkların sosyoekonomik sonuçları.

Hastalık	Tarih	Nedeni	İlacı	Sosyoekonomik Sonuçları
Çiçek	12. Yüzyıl	Virüs	Aşı	Çocuk ölümleri
Lepra	13. Yüzyıl	Bakteri	Antibiyotik	Vücutta deformasyon ve toplumdaki dışlanma
Veba	14. Yüzyıl	Bakteri (?)	(?)	Kitlesel Ölümler ve sosyoekonomik yaşamın durması
Frengi	15. Yüzyıl	Bakteri	Antibiyotik	Cinsel Hastalık
Dizanteri	16. Yüzyıl	Virüs, Bakteri, Amip	Antibiyotik	Kirli sular ve yoksulluk
Tüberküloz	17. Yüzyıl	Bakteri	Antibiyotik	Hijyen, beslenme eksikliği ve yoksulluk
Kolera	19. Yüzyıl	Bakteri	Antibiyotik	Kirli sular, hijyen, beslenme eksikliği ve yoksulluk
HIV/AIDS	20. Yüzyıl	Virüs	Antiretroviral tedavi	Cinsel Hastalık
Ebola, Kuş, Domuz, Deli Dana, KKKA, SARS, MERS	21. Yüzyıl	Virüs	İlaçla tedavi, aşı, mutasyon	Küresel salgın, turizm sektöründe kısa dönemli bölgesel gerileme
COVID 19	2019	Virüs	?	Kitlesel ölümler ve sosyoekonomik yaşamın durması

Alpago, H. (2015) The Correlation between Economic Status and Medical Circumstances isimli makaleden yararlanılmıştır.

Tablo 1.2.'ye göre ortaya çıkan salgın hastalıkların büyük bir kısmı ilaç geliştirilmesi ile tedavi edilmiştir. Bunun yanında Çiçek hastalığı ve 21. yüzyılda ortaya çıkmış olan virüs kaynaklı salgınların tedavi ve aşı yanında mutasyon geçirerek etkisini yitirdiği de görülmektedir. Aynı şekilde Tablo 2 incelendiğinde günümüzde dünyanın maruz kaldığı Covid-19 salgınının şu anki tedavi durumu ve sosyolojik sonuçları açısından en çok benzerlik gösterdiği hastalık türü veba salgını olarak görülmektedir.

1.1.4. Küresel Salgın “Covid-19”

Sturman ve Holmes'a (1983) göre “Koronavirüs kavramı taç veya çelenk anlamına gelen Latince korona kelimesinden türetilmiştir. Taç veya güneş figürünü anımsatan bir görüntü oluşturan virüsün yüzeyinde proteinlerden oluşan viral (yayılmaya müsait virüsler) sivri peplomerler bulunmaktadır” (aktaran Alpago ve Oduncu Alpago D, 2020).

Tek zincirli RNA'ya sahip, zarflı, yüzeyinde protein çıkıntıları olan büyük virüs ailesi olarak bilinen Koronavirüs hastalığı ilk olarak Çin'in Vuhan şehrinde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında ortaya çıkmış ve bulaştığı kişilerde ateş, öksürük, nefes darlığı gibi belirtilere neden olmuştur (Covid-19, 2020).

Salgın resmi olarak Çin yönetimi tarafından 31 Aralık 2019 tarihinde "2019-nCoV" adı ile Dünya Sağlık Örgütüne bildirilmiştir. Virüsün Aralık ayında Çin'de ortaya çıktığı bildirilmekle birlikte bu bildirimde ihtiyatlı yaklaşan ve salgının aslında aylar önceden yayıldığı ancak Çin idaresinin salgını dünyaya bildirmediği yönünde görüşler de ortaya atılmıştır. Çin yetkilileri 12 Ocak'ta virüsün genetik dizilimini paylaşmıştır (Aytekin, 2020).

Dünyanın en fazla nüfusuna sahip olan ülkesi Çin'in Hubey eyaletine bağlı olan ve yaklaşık on bir milyonluk nüfusuna sahip şehri Vuhan salgının sıfır noktası olarak bilinmektedir. Salgının sebebi olarak ise başlangıç noktası olan Vuhan şehrinde vahşi hayvan türlerinin pazar alanlarında birbirine yakın bir biçimde sağlıklı koşullarda tutulmasının patojenlerin yayılmasına uygun olduğu ve Çinlilerin iğrenç hayvanları canlı olarak tüketmelerinin bir sonucu olduğu düşünülmüştür (Giordano, 2020: 41-42).

Vuhan'da vahşi hayvan pazarından çıktığı bildirilen virüsün hızla yayılması sonucu 23 Ocak 2020 tarihinden itibaren Vuhan'da karantina uygulamaları başlamıştır. Çin hükümeti aldığı kararlarla Vuhan'a bütün uçuşları durdurmuş ve giriş çıkışları kapatılmıştır. Aynı günlerde Vuhan'da maske zorunluluğu getirilmiştir. Çin takvim yılına göre yeni yılın başlangıcına rastlayan bu günlerde bütün dükkânlar ve alışveriş merkezleri kapatılmış insanlara zorunlu olmadıkça evlerinden çıkmamaları gerektiği bildirilmiştir. Bu günlerde sokakta bir anda yaşanan ölümlerin olduğu kameralara yansımıştır. Birçok ülke karantina altında bulunan şehirden vatandaşlarını tahliye etme kararı almıştır. Bu ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye salgının merkezi konumunda olan Vuhan'da bulunan 34 Türk vatandaşı ile birlikte Azeri, Gürcü ve Arnavut vatandaşlarından oluşan 48 kişiyi tahliye etmiştir (DW Türkçe, 2020a).

Salgın Çin'den sonra ilk olarak 13 Ocak 2020 tarihinde Tayland'da görülmüştür. Hızla yayılım gösteren virüs 15 Ocak'ta uzak doğu ülkelerinden Japonya'da, 20 Ocak'ta da Güney Kore'de görülmüştür (Bağ ve Sade, 2020). Kısa zaman içerisinde Avrupa, Kuzey Amerika, Asya-Pasifik ülkeleri ve tüm dünyaya yayılan virüs sebebiyle 11 Mart 2020 tarihinde salgın "pandemi" olarak ilan edilmiştir (Koronavirüs Pandemisi, 2020). Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. Ghebreyesus'un yaptığı açıklamayla Covid-19'u pandemi yani "küresel salgın" ilan etmiştir. WHO'nun tanımına göre bir hastalığın pandemi ilan edilmesi için hastalığın, "yeni bir virüsten kaynaklanması ve insandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşması" gerekirken olduğu belirtilmiştir (Akgün, 2020).

Koronavirüsün ortaya çıkışı ve kontrol altına alınma süreci ile ilgili sürecin başlangıcında toplum içinde genelde üç muhtemel senaryo üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bunlar;

1- Kısa Vadeli Etki: İyimser bir bakış açısı olarak görülen bu düşünceye göre virüs kısa vadede kontrol altına alınacak etkileri kalıcı olmayacaktır. Bu bakışa göre, virüse karşı etkili ilaçlar bulunacak, aşı geliştirilecek veya virüs sıcaklıklarla beraber mutasyona uğrayarak mayıs ayı ortalarına doğru etkisini kaybedecektir.

2- Orta Vadeli Etki: Virüs her ne kadar etkisini hissettirse de sonuçları kalıcı olmayacağı 3-6 ay gibi süre zarfında dünya gündeminden düşeceği yönünde olmuştur.

3- Uzun Vadeli Etki: Virüsün yayılım sürecinin hızlı olacağını, sonuçlarının dünya açısından ağır olacağını öngören bu bakış açısına göre virüse karşı mücadele uzun soluklu olacağı gibi aşısı bulunamayan bir virüs olarak grip salgınları gibi yaşamın bir parçası haline geleceği yönünde öngörülebilir bulunulmuştur (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020).

Salgının günümüzde de tüm etkisiyle devam ettiği düşünüldüğünde sürecin başında ortaya atılan bu senaryolardan uzun vadeli etki senaryosunun gerçekleştiği görülmektedir. Dahası Covid-19 salgınının uzun yıllar gündemimizde kalmaya devam edeceği pek çok bilim adamı tarafından da dile getirilmektedir.

1.1.5. Covid-19 Salgını Türkiye’de

Salgının dünyada yayılım hızının artması ve birçok farklı ülkede görülmesi üzerine henüz Türkiye’de resmi hiçbir vaka olmamasına rağmen Sağlık Bakanlığı tarafından 10 Ocak 2020 tarihinde Koronavirüs Bilim Kurulu oluşturulmuştur. Salgın ile mücadele amacıyla oluşturulan bu kurul enfeksiyon, mikrobiyoloji, viroloji, iç hastalıkları, yoğun bakım ve göğüs hastalıkları gibi alanlarda üniversitelerde akademisyen olarak çalışan tıp bilimcilerinden oluşmuş ve Sağlık Bakanlığı ve hükümete alınacak tedbirler ile ilgili önerilerde bulunmuştur. Kurulun başkanlığını ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca yapmıştır (Yener,2020).

Alınacak kararların daha isabetli olması adına kurulda hukuk müşavirleri ve halk sağlığı uzmanları da bulunmuştur. Kurulun üye sayısı başlangıçta 26 kişiden oluşurken daha sonra yeni katılımcılarla 31 kişi olmuş ve Nisan 2020’de ise üye sayısı 38 olarak belirlenmiştir (Koronavirüs Bilim Kurulu, 2020). Kurul üyeleri kurulduğundan itibaren her gün Ankara’da Sağlık Bakanlığı binasında toplanarak aldıkları kararları kamuoyu ile paylaşmışlardır. Virüs salgını nedeniyle sürekli olarak fiziki toplantı yapamayan kurul üyeleri çevrimiçi toplantılarla da bir araya gelerek salgın ile etkin mücadele için gayret göstermişlerdir.

Bilim Kurulu, Vuhan’daki Türk vatandaşlarının getirilmesi, uçuşların yasaklanması, kara sınırlarının kapatılması, yurt dışı ziyaretlerin ertelenmesi, yurt dışından gelenler için on dört günlük karantina uygulaması, eğitime ara verilmesi, konaklama tesisleri, restoranlar, yurtlar ve huzurevlerinde tedbirlerin artırılması, açık ve kapalı cezaevlerinde açık görüşlerin ertelenmesi gibi tavsiye kararları almış ve bu kararlar farklı zamanlarda uygulanmıştır (Bilim Kurulu Nedir, 2020).

Kurul salgının etkilerinin kırılmasına yönelik mücadele kararlarını almakla beraber; sosyal medya, televizyon ve gazeteler aracılığıyla bilimsel olmayan bilgi ve öneriler konusunda vatandaşların doğru bilgilendirilmesini görevini de üstlenmek için birçok programa katılmıştır. Bakan Koca başkanlığında kurulan Bilim Kurulu üyelerinin adı soyadı, üniversite ve bölümleri Tablo 1.3.’de sunulmuştur (Bilim Kurulu Üyeleri, 2020).

Tablo 1.3. Bilim kurulu üyeleri

Üye Adı-Soyadı	Üniversite/Daire	Bölümü/Görevi
Afşin Emre Kayıpmaz	Ankara Şehir Hastanesi	Acil Tıp
Ateş Kara	Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi	Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları
Ahmet Demircan	Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi	Acil Tıp
Levent Akın	Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi	Epidemiyoloji
Tevfik Özlü	Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi	Göğüs Hastalıkları
Ayşegül Fusun Eyüboğlu	Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi	Göğüs Hastalıkları
Recep Öztürk	İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Firdevs Aktaş	Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Serhat Ünal	Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Alpay Azap	Ankara üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Yeşim Taşova	Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Hasan Tezer	Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi	Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları
Şebnem Erdiñç	Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Eğitim Araştırma Hastanesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Aydın Yılmaz	SBÜ Ankara Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Göğüs Hastalıkları
Rahmet Güner	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tıp Fakültesi Ankara Şehir Hastanesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Canan Ağalar	SBÜ Fatih Sultan Mehmet Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Müşerref Şule Akçay	Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi	Göğüs Hastalıkları
Akın Kaya	Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi	Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları
İlhami Çelik	Kayseri Şehir Eğitim Ve Araştırma Hastanesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Levent Yamanel	SBÜ Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Yoğun Bakım ve İç Hastalıkları
Zeliha Tufan Koçak	YÖK Yürütme Kurulu Üyesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Serap Şimşek Yavuz	İstanbul Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Mehmet Doğanay	Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji
Figen Çizmeci Şenel	Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü	Başkan
Gülray Korukluoğlu	Ulusal Viroloji Laboratuvarı	Sorumlu
Ayla Aydın	Sağlık Bakanlığı Bulaşıcı Hastalıklar Dairesi	Başkan
Ali Göktepe	Sağlık Bakanlığı Sağlık Tehditleri Erken Uyarı ve Cevap Dairesi	Başkan
Selçuk Kılıç	Biyolojik Ürünler Dairesi	Başkan
Cemil Güneş		Hukuk Müşaviri
Pınar Okyay	Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı

Selma Metintaş	Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı
Deniz Çalışkan	Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı
Seçil Özkan	Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı
Ali Özer	İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı
Mustafa Öztürk	Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Tıp Fakültesi	Halk Sağlığı
Ahmet Tevfik Sünter	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi	Dâhili Tıp

Salgın ile birlikte Türkiye’de bu süreçte hızlı bir şekilde koronavirüs tanı testlerini geliştirme çalışmaları, tedavide kullanılacak ilaçların stoklanması, yoğun bakım ünitelerinin artırılması ve solunum destek cihazlarının geliştirilmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarla birlikte bilim kurulunun tavsiyeleri doğrultusunda 21 Şubat 2020 tarihinden itibaren salgının hızla yayılmaya devam ettiği İran başta olmak üzere dünya ülkelerine karşı kara ve hava sınırları kapatılmaya başlanmıştır (BBC, 2020). Bu sadece Türkiye ekseninde alınan bir karar olmayıp tüm dünya devletlerinin kademeli bir şekilde gerçekleştirdiği bir uygulama olmuştur. Ulusal devletler bir anda kendi içlerine dönerek sorunlarına çözüm bulma telaşına düşmüşler bir yandan ardı ardına uçuşlar durdurulurken bir yandan da farklı ülkelerde bulunan vatandaşların ülkeye getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda umre vazifesini yapmak için Suudi Arabistan’da olan vatandaşların gelişi ile Türkiye’ye toplu bir dönüş yaşanmıştır. Umreden dönen yolcular başlangıçta sağlık kontrolleri sonrasında gözlemlenmek üzere evlerine gönderilirken sonrasında ise Ankara ve Konya’daki bazı öğrenci yurtlarında 14 günlüğüne karantinaya alınmıştır (DHA, 2020a).

11 Mart 2020 Çarşamba gece yarısı saat 00:53’te Sağlık Bakanı Koca, düzenlediği basın toplantısında, Türkiye’de Covid-19 vakasının ilk defa görüldüğünü duyurmuştur. Yapılan açıklamada hastanın erkek olduğu ve virüsü Avrupa temasından aldığı bildirilirken yaşı, hangi ilde ve hastanede tedavi edildiği gibi bilgiler hasta mahremiyeti gerekçesiyle açıklanmamıştır (Kurt, 2020).

Ortaya çıkan hastalıklar insanların öncelikle beden, fizik sağlıklarına etki etmekte ve bu etki sonrasında ise sağlığın kaybolması neticesinde ölümlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu ölümler salgının ilk günlerinden itibaren medya aracılığıyla verilen haberler neticesinde topluma aktarılmıştır.

17 Mart 2020 Salı gecesine bir basın açıklaması daha düzenleyen Bakan Koca, Türkiye’de koronavirüs kaynaklı ilk ölümü “Koronavirüsle mücadelemizde bugün ilk kez bir hastamı kaybettim” diyerek duyurmuştur. Ölen Covid-19 hastasının 89 yaşında bir erkek olduğu ve virüsü Çin temaslı bir çalışanından aldığı ifade etmiş ve hastalığın Türkiye’de de salgına dönüşme ihtimalinin olduğunu da bildirmiştir. İlerleyen zamanlarda dünya ile birlikte Türkiye’de de salgın hızlı bir yayılım göstermiş ve çok ciddi oranda vaka ve ölüm olayları ile karşılaşmıştır. Aşağıdaki tabloda salgının Türkiye’deki vaka ve ölüm sayılarına ilişkin aylık bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1.4.Türkiye’de toplam ve günlük vaka sayıları aylık periyodu

Tarih	Toplam Test Sayısı	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Vefat Sayısı	Hastalarda Zatürre Oranı (%)	Ağır Hasta Sayısı	Toplam İyileşen Hasta Sayısı	Bugünkü Vaka Sayısı	Bugünkü Hasta Sayısı	Bugünkü Test Sayısı	Bugünkü Vefat Sayısı	Bugünkü İyileşen Sayısı
11.May.21	49.830.456	5.059.433	43.589	4	2.975	4.766.124	14.497	1.582	226.452	278	22.253
11.Nis.21	41.591.854	3.849.011	33.939	3,1	2.824	3.331.411	50.678	2.548	294.274	237	30.194
11.Mar.21	34.694.624	2.835.989	29.290	3,8	1.310	2.659.093	14.046	821	146.386	63	9.231
11.Şub.21	31.159.676	2.564.427	27.187	3,7	1.256	2.453.096	7.590	660	130.313	94	7.811
11.Oca.21	26.376.784	2.336.476	22.981	4,5	2.783	2.208.451	10.220	1.003	180.303	174	10.301
11.Ara.20	20.709.452	1.780.673	15.977	3,1	5.952	458.109	32.106	5.607	208.873	226	5.516
11.Kas.20	15.565.409	402.053	11.145	4,2	3.095	344.613	-	2.693	145.989	86	2.112
11.Ağu.20	5.387.751	243.180	5.873	8,2	617	226.155	-	1.183	61.716	15	1.185
11.Tem.20	3.930.223	211.981	5.344	-	-	193.217	-	1.016	48.813	21	1.334
11.Haz.20	2.500.890	174.023	4.763	-	-	147.860	-	987	49.190	17	1.021
11.May.20	1.403.320	139.771	3.841	-	-	95.780	-	1.114	32.722	55	3.089
11.Nis.20	340.380	52.167	1.101	-	-	2.965	-	5.138	33.170	95	542
11.Mar.20	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 1.4.’de görüldüğü üzere salgının Türkiye’ye sirayeti sonrasında vaka, hasta ve ölüm sayılarında hızlı yükselişler görülmüştür. Uzmanların pik noktası olarak nitelendirdikleri bazı zamanlarda en üst seviyelerde vaka görülürken bazı zamanlarda ise hem alınan tedbirler hem de aşılama çalışmalarının etkisiyle salgının seyrinde düşmelerin olduğu görülmektedir. Bu dalgalı seyir uzun bir süre devam etmiştir.

Salgının görülmeye başlamasının ardından Türkiye’deki vakaların ve ölümlerin sayıları ilk günlerde Sağlık Bakanı Koca tarafından basın toplantıları veya twitter aracılığıyla bildirilmeye başlanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte bu durum rutin bir şekilde sağlık bakanlığının internet sitesinden “Türkiye Covid-19 Hasta Tablosu” şeklinde yayımlanmıştır. Bu şekilde topluma salgının günlük ve toplam etkilerinin

gösterilmesi amaçlanmıştır. Aşağıda bulunan Şekil 1.1.'deki grafik bu paylaşımlara örnek olarak gösterilmiştir.

TÜRKİYE COVID-19 HASTA TABLOSU	BUGÜN	BU HAFTA	TOPLAM
	TEST SAYISI	240.012	HASTALARDA ZATÜRRE ORANI %3,6
VAKA SAYISI	39.302	VAKA DOLULUK ORANI %54,2	VAKA SAYISI 3.317.182
HASTA SAYISI	1.401	ETREKİN YOĞUN BAKIM DOLULUK ORANI %63,2	VEFAT SAYISI 31.537
VEFAT SAYISI	152	VENTİLATÖR DOLULUK ORANI %27,1	AĞIR HASTA SAYISI 2.082
İYİLEŞEN SAYISI	19.193	DİYALİZE TABANLI TEDAVİ SÜRESİ 9 SAAT	İYİLEŞEN SAYISI 3.014.226
		TRİJENOM ORANI %99,9	

Şekil:1.1. Günlük covid-19 hasta tablosu

Şekil 1.1.'de görüldüğü üzere toplam test sayısı, toplam vaka sayısı, toplam yoğun bakım hasta sayısı, toplam entübe hasta sayısı, toplam iyileşen hasta sayısı, bugünkü test sayısı, bugünkü vaka sayısı, bugünkü vefat sayısı, bugünkü iyileşen sayısı olarak verilen değerler günlük olarak belirli bir saat aralığında yayımlanmaya başlamıştır.

1.1.6. Toplumsal Şayialar ve Komplo Algısı

Hastalığın ortaya çıktığı ilk dönemlerde hastalık ile ilgili toplum içinde veya medya kanallarında bazı şayialar da ortaya çıkmıştır. Özellikle hastalığın ilk günlerinden itibaren bu hastalığın tamamen beslenme odaklı olduğu Çinlilerin beslenmede diğer toplumlarca temiz kabul edilmeyen hayvanları yediklerinden onlarla ve yakın bölgeleri ile sınırlı olacağı ortaya atılmıştır. Ancak bu tür düşünceler salgının bir İslam ülkesi olan İran'da ortaya çıkması ile geçerliliği kalmamıştır. Çünkü İran halkının beslenme şekli Çin ile tamamen farklılaşmaktadır. Çin'de tüketilen hayvan türlerinin (yarasa, köpek, kedi, fare vb.) İran'da tüketilmediği bilinmektedir (Dursun ve Güler, 2020).

Salgının ilerlediği günlerde ortaya atılan bir diğer şayia ise; bazı etnik grupların ve ırkların hastalıktan etkilenmedikleri olmuştur. Bu tür bilgiler ve söylemler medya ve sosyal medyada hızlı bir yayılım göstermiştir. Özellikle

Türkiye’de de bu salgının Türk ırkının yapısına ve genlerine uyumlu olmadığını ortaya atanlar olmuştur. Bu konuda Yeniçağ Gazetesi, fizyoloji uzmanı Erbaş’ın düşüncelerine şu şekilde yer vermektedir:

“Koronavirüs genetik kökeni ortak insanları tutuyor. Bunlar daha çok sarı ırk, kısa boylu insanlar... Türkiye’de hızlı bir yayılım beklemiyorum, virüsün akciğerde tutunduğu protein, sarı ırkta, Asya ırklarında daha fazla, beyaz ırklarda ve siyah ırklarda altıda bir oranında daha az... Türkiye’de bulunan insanların Asya’dan da Akdeniz’den de biraz da Macaristan ve Romen ırklarıyla da karıştığını ifade ederek risk oranının düşük olacağını ifade etmiştir” (Yeniçağ, 2020).

Mart aylarının başında yapılan bu açıklamalar bir nebze de olsa insanları rahatlatmakla birlikte yanlış olduğu kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Virüsün Avrupa’da yaşayan Türk vatandaşlarına bulaşması sonrasında ise Türkiye’de yayılması bu tür iddiaların geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca virüsün sıcak bölgelerde görülmeyeceği gündeme gelmiş ancak salgının Asya (Çin) bölgesinde yavaşlarken İtalya, İspanya sonrasında ise Amerika ve Brezilya’da yayılımının artması hatta Brezilya’nın merkez üssü haline gelmesi bu tür iddiaların bir söylentiden öteye geçemediğini ortaya koymuştur. Hindistan’ın batısında bulunan Gujarat eyaletinde inekleri kutsal kabul eden insanlar ineklerin dışkısı ve idrarının şifalı etkisine olan inançlarından dolayı salgına çare olacağı inancı ile bedenlerine sürme yoluna gitmişlerdir. Hindistan Tıp Derneği’nin Ulusal Başkanı Dr. JA Jayalal, “İnek dışkısı veya idrarının Covid-19’a karşı bağışıklığı artırmak için işe yaradığına dair somut bilimsel kanıt yoktur, tamamen inanca dayanmaktadır. Bu uygulamanın yapılması ile ilgili sağlık riskleri de vardır: diğer hastalıklar hayvandan insanlara yayılabilir” (t24, 2021) şeklindeki uyarılarına rağmen insanlar inançları gereği bu davranışlarından vazgeçmemişlerdir.

Şekil:1.2. Hindistan’da salgından korunmaya çalışanlar

Yukarıdaki şekil 1.2.’de salgın hastalıktan inek dışkısı ve idrarı ile korunacaklarının düşünen insanların davranışları görülmektedir.

Ayrıca ortaya çıkan bu salgını komplo olarak değerlendirenler de olmuştur. Çiftçi (2020) bu konuda virüs üretilmiş ise bunun sebebi veya sonucunun dijital dünyaya geçişin hızlandırılması amacı ile oluşturulmuş olabileceğini ve bu sebeple mutasyonların da bitmeyeceğini ifade etmiştir. Normal virüslerde mutasyonlarla salgınlar geriler iken bu virüste ise artış yönlü bir eğilim olmasının da üretilmiş bir virüs olabileceğini desteklediğini belirtmiştir. Benzer düşüncelere sahip olan Fındık (2021) ise ortaya çıkan bu virüste mikrobik hastalıklarda olması gereken seyre zit bazı şeylerin vücutta olduğunu belirterek “bu Yüce Allah’ın yarattığı bir mikrop değil çok büyük ihtimalle laboratuvar ortamında üretilmiş bir mikrop” şeklinde bir nitelendirmede bulunmuştur. Karaca’da (2020) korona ile ilgili; hastalığın çıkışından itibaren şüpheli bir yaklaşımı olduğunu belirtmiş ve bu konuda yazılar yazdığını bu yazıların temelini de, "küresel düzenciler, yeni bir düzen peşindeler" görüşü üzerine temellendirdiğini belirtmiştir. Aslında ortada öldürücü bir virüsün olduğunu ancak bu virüsün normal bir salgın olmadığını, biyolojik bir silah olarak kullanıldığını savunmuştur. Güler’de (2020) “Her türlü tedbirimizi alalım. Uyarılara harfiyen riayet edelim. Zerre ödün vermeyelim. Ama asla teslim olmayalım! Zira şahsi fikrim odur ki; bu kesinlikle biyolojik bir saldırı” şeklindeki ifadeleri ile benzer düşüncede olduğunu belirtmiştir.

1.1.7. Salgına Yönelik Alınan Tedbirler ve Sosyal Hayata Etkileri

İnsan doğası gereği birbirine ihtiyaç duyacak bir şekilde var edilmiştir. Toplumsal bir varlık olan insanın bu toplumsal hayatını sürdürebilmesi için de birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde bulunması gerekmektedir. Çünkü toplumlar birikim ve ilerlemelerini bireylerin üstlendiği görevlerdeki katkıları ile sağlayabilmektedir. Bu ilerleme süreci zaman zaman tüm toplumları etkileyen büyük olaylar ile kesintiye uğrayabilmektedir. Bu kesintiye sebep olan etmenlerden biri de salgın hastalıklardır. Salgın hastalıklar toplum ve bireyleri zorunlu olarak tedbirler almaya itmiştir.

Covid-19 salgını da, insan sağlığı ve psikolojisini olduğu kadar küresel ekonomiyi, toplumların olaylara bakışını ve yaklaşım tarzlarını, eğitim, ekonomi, meslek ve çalışma algılarını, dolayısıyla hayat tarzlarını ciddi biçimde değiştirecek, etkileyecek bir salgın olarak tarihteki yerini almıştır (Koronavirüs Pandemisi, 2020). Bu kapsamlı etki sebebiyle de bireyler hayatlarının hiçbir evresinde yaşamadıkları farklı tedbirlerle karşı karşıya kalmıştır. Aşağıdaki başlıklarda Covid-19 salgını sebebiyle alınan bazı tedbirlere yer verilmiştir.

1.1.7.1. Karantina Uygulamaları

Salgın dönemlerinde alınan bazı önlemler bireylerin toplumdan izole edilmesini gerektirebilmektedir. Bu izole olma eylemine karantina adı verilmektedir. Toplumlar karşı karşıya kaldıkları salgın hastalıklarda hastalığın tedavisi için uğraşırken bir yandan da kitlelere yayılmaması için karantina uygulamaları yönünde tedbirler alma yoluna gitmişlerdir.

Karantina kelimesi “Bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir yerden gelen kişileri, gemileri ve malları geçici olarak ayırma biçiminde alınan önlem” olarak tanımlanmıştır. Kelimenin kökeninin Venedikçe “cuarantina” veya İtalyanca bir kelime olan “quarantina” dan geldiği bilinmektedir. Bu dillerde “kırk gün” anlamına gelen kelimenin daha çok Ortaçağ’da gemiyle yolculuk yapanların bir yere ulaştıklarında kırk gün karaya çıkmalarının yasak olması sebebiyle bu anlamı kazandığı söylenmektedir (Eren, 1988: 794). Karantinanın bulaşıcı bir hastalığın yayılmasını önlemek için sınırları belirlenen bir bölgenin veya yerin kontrol altında

tutulup, giriş çıkışların kapatılması anlamındaki kavramsal varlığının ise Eski Ahit zamanından beri var olduğu bilinmektedir. Nitekim Eski Ahit'te özellikle savaşlardan sonra ordu birlikleri arasında çıkan veba salgınları dolayısıyla askerlerin yedi gün izole edilmesi, bu süre boyunca en az ikişer kez eşyalarının ve bedenlerinin yıkanarak temizlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Karaimamoğlu, 2020). Modern anlamdaki karantina uygulamaların ise Venedik Cumhuriyeti'nin 1423 yılında kurduğu bir ada olan Lazzaretto Vecchio'da yapıldığı bilinmektedir. Bir süre sonra Venedik örneğinden hareketle tüm Avrupa'da karantina uygulamaları başlamış ve adını “kırk günlük” bekleme süresinden alan “quarantena” terimi de bu yolla dünya literatürüne girmiştir (İşler, 2019).

Osmanlı Devleti'nde ise ilk karantina uygulamaları II. Mahmud döneminde yaşanan veba salgınında uygulanmıştır. II. Mahmud döneminde ortaya çıkan kolera ve veba salgınlarında Kız Kulesi karantina hastanesi olarak kullanılmıştır. Kulenin 1830-1831 yıllarındaki kolera salgınında ve 1836- 1837 yıllarındaki 20-30 bin kişinin öldüğü veba salgınında hastaların burada oluşturulan hastanede tecrit edildiği bilinmektedir (Sarıyıldız, 2001: 463). Ancak o dönemde halkın bu uygulamaya karşı tepki göstereceği düşüncesiyle ön tedbirler alınması gerekli görülmüştür. Halkın bu duruma özellikle dini açıdan bakacağı ve bu uygulamanın caiz olmayacağı yönünde tepki vereceği düşünüldüğünden karantinanın caiz olduğu yönünde risaleler yazılmış ve ücretsiz dağıtılmıştır. Ayrıca Cezayirli Hamdan Efendi tarafından yazılan “İthafü'l-üdeba” kitabında karantinanın haram olmadığı işlenmiştir. Bununla da yetinilmeyip dönemin şeyhülislamı Mekkizade Asım Efendi'nin de karantinanın uygun olduğu yönünde fetvası alınmıştır (Altunay, 2020: 87).

İslam fıkhında da salgın hastalık taşıyan kişilerin bu konuda sorumlu oldukları ifade edilerek salgın hastalığı başkasına bulaştıran kişinin bunu iradi bir hareketle yani bilerek/isteyerek bunu yapmış olması halinde bunun kasdî müessir fiil (şibhu'l- amd), iradî olmamakla birlikte önleyici tedbirleri ihmal etmesi durumunda böyle bir sonucun doğmasına neden olmuşsa da taksirli müessir fiil (hatau'l- amd) işlemiş olduğu belirtilerek yaptığı fiilin sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir (Dağcı, 1996).

Hız. Peygamberin tâun hastalığı konusunda sorulan soruya “Allah’ın dilediği kuluna verdiği azaptır ki müminler için bir rahmettir, tâuna yakalanan Allah’ın takdirinden başka bir şey olmayacağına inanarak bulunduğu yerde sabrederse şehit ecri alır” (Buhâri, “Enbiyâ”, 54, “Kader”, 15, “Tıb”, 31) hadisi de karantina uygulaması bağlamında değerlendirilmiştir. Bu söz ile hem hastalığa yakalanan kişiye psikolojik destek sağlanırken hem de başkalarına zarar vermeme uğruna bulunduğu yeri terk etmemesi nedeniyle şehitlik sevabı ile ödüllendirileceği vurgulanmıştır (Kaan, 2020). Bu durum en azından bulunduğu yerden kaçarak hastalığın başkalarına bulaşmasına sebep olmamak gibi ahlaki bir sorumluluğun bir ödülü olarak değerlendirilebilir.

Covid-19 salgınının Türkiye’de görülmesinden on gün sonra karantina uygulaması gündeme alınmıştır. Covid-19 salgının etkilerinin özellikle altmış beş yaş üstü bireylerde ve kronik rahatsızlıkları olanlarda etkili olduğunun anlaşılması üzerine İçişleri Bakanlığınca yayımlanan bir genelgeyle altmış beş yaş ve üzeri yaşlardaki bireyler ile bağışıklık sistemi düşük ve kronik sağlık problemleri olan kişilerin 22 Mart 2020 tarihi itibarıyla evlerinden dışarı çıkmaları, açık alanlarda dolaşmaları ve toplu taşıma araçları ile seyahat etmeleri sınırlandırılarak sokağa çıkmalarının yasaklanması kararları alınmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2020a). Alınan bu kararlarla birlikte “#evdekal, #evindekal, #EvdeKalTR, #evdekaltürkiye, #HayatEveSığar, #EvdeHayatVar, #EvHayatDolu, #evdeyiz, #sağlıklıkal, #GüvendeKal” şeklinde sloganlar üretilerek bu sloganlarla kitlelere mesajlar verilmiş ve bireylerin sosyal alanlardan uzaklaşarak evde kalmalarının sağlanması hedeflenmiştir.

1.1.7.2. Sosyal Mesafe ve Hijyen

Salgına yönelik alınan tedbirlerin içerisinde belki de en çok ön plana çıkan tedbirler sosyal mesafe ile hijyendir. Bu kapsamda iş yerlerinin her gün su ve deterjanla düzenli olarak temizlenmesi, asansörlerin mümkün olduğunca kullanılmaması, sosyal mesafe kurallarına uygun şerit çekilmesi veya uyarıcı işaretlemelerin yapılması tedbirlerinin alındığı görülmektedir. Ayrıca çalışan bireylere yönelik broşürler basılarak tedbirler hakkında bilgi edinmeleri sağlanmıştır. Bunların haricinde İçişleri Bakanlığı;

“Türkiye genelinde tiyatro, sinema, gösteri merkezi, konser salonu, nişan/düğün salonu, çalgılı/müzikli lokanta/kafe, gazino, birahane, taverna, kahvehane, kiraathane, kafeterya, kır bahçesi, nargile salonu, nargile kafe, internet salonu, internet kafe, her türlü oyun salonları, her türlü kapalı çocuk oyun alanları (AVM ve lokanta içindekiler dâhil), çay bahçesi, dernek lokalleri, lunapark, yüzme havuzu, hamam, sauna, kaplıca, masaj salonu, SPA ve spor merkezleri gibi toplanma mekânlarının faaliyetlerini geçici bir süreliğine durdurduğunu açıklamıştır” (İçişleri Bakanlığı, 2020b).

Ticaret Bakanlığı yayınladığı bir genelgeyle birlikte pazarlarda seçmece usulüne ara verilmesinin sonlandırılmasını bu doğrultuda market, manav ve pazar yerlerinde ambalajsız şekilde satılan yaş sebze ve meyvelerin tüketicilerce seçilmeden satılması kararı verilmiştir(Bloomberght, 2020). Yine 21 Mart 2020 günü İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelge ile berber, kuaför ve güzellik merkezlerinin faaliyetleri geçici süreliğine durdurulmuştur (İçişleri Bakanlığı, 2020c). Benzer şekilde koronavirüs tedbirleri kapsamında tüm milli parklarda, ormanlarda ve park ve bahçelerde mangal yakılmasının yasaklandığı duyurulmuştur.

Ayrıca sosyal mesafe kavramının hayatın her alanına girmesi ile dünyadaki birçok ünlü marka bu kavrama dikkat çekmek için logolarını değiştirme ve reklamlarda bu konuyu işleme yoluna gitmişlerdir. Dünyanın hemen hemen her yerinde tanınan ve kullanılan Coca Cola, McDonalds gibi yeme içme ürünleri pazarlayan firmaların yanında farklı sektörlerde faaliyet gösteren giyim veya otomotiv şirketlerinin de bu akıma duyarsız kalmadıkları görülmüştür.

Bu konuya örnek olarak; bir araba firması olan Hyundai markasının logosunda bulunan ve firmanın baş harfi olan “H” harfini hem de “el sıkışan iki insanı” temsil eden logosunda el sıkışan insanların covid-19 nedeniyle tokalaşmaktan kaçındığını ve dirseklerini birbirlerine dokundurduklarını gösterir şekle dönüştürmüştür. Bu değişim aşağıdaki şekilde örnek olarak gösterilmiştir (Aytar, 2020).

Şekil:1.3. Sosyal mesafeye dikkat çekme amaçlı kullanılan reklamlar

Bu hareket kısa zaman içinde insanlar arasında bir selamlaşma şeklini almıştır. Dijital alanda yaşanan yükseliş ve reklam alanındaki farklılaşmaların derinlemesine analiz yapılabilecek başlı başına bir çalışma konusu olduğu düşünülmektedir.

1.1.7.3. Eğitim-Öğretime Yönelik Tedbirler

Eğitim öğretim faaliyetleri toplumların en fazla önem verdiği konulardan biridir. Çünkü toplumların ilerlemesi ve kültürel birikimlerini aktarması bu yolla gerçekleştirilmektedirler. Doğal afetler ya da ortaya çıkan toplumsal problemler veya huzursuzlukların etkilediği en önemli alanlardan birisi de eğitim öğretim faaliyetleri olmaktadır. Bunun somut birçok örneği olduğu gibi “sosyolojinin babası” kabul edilen İbni Haldun’un hayatına da baktığımızda bu konuda örnek görülmektedir.1348’li yıllarda İbni Haldun’un on sekiz yaşlarında bulunduğu bir sırada doğu toplumlarını etkisi altına alan bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Salgın hızla yayılarak İtalya ve Endülüs üzerinden Avrupa toplumlarını da etkisi altına almıştır. Hızla yayılan ve toplumları etkileyen bu veba salgınının İbni Haldun’un da eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmasına ve hayatında derin izler bırakmasına neden olduğu görülmektedir. İbni Haldun tarafından “ocak söndüren” diye adlandırılan bu veba salgını onun annesini, babasını ve bazı hocalarını kaybetmesine sebep olmuştur (Kızılcılık, 2017: 32).

İbni Haldun kendisini derinden sarsan bu olay ile ilgili şunları söylemektedir: “Büyüdükten ve ergenlikten itibaren, bilim öğrenmeye düşkündüm, bir takım

erdemler edinmeye arzuluydum, bilim dersleri ve halkaları arasında dolaşıyordum. Ama kırıp geçiren taun (Kara Veba) hastalığı çıktı, seçkinleri, önde gelenleri ve bütün hocaları yok etti. Anam ve babam da öldü” (Aydın, 2019). Bunun yanında vebadan kurtulan bazı ilim adamları ise buldukları bölgeleri terk etmişlerdir. Bu durum İbni Haldun’un eğitim hayatında kesintiye neden olduğunu da göstermektedir.

Her salgın döneminde yaşanması muhtemel olan bu durum Covid-19 salgınında da etkisini göstermiştir. Dünyada birçok ülke okullarında eğitim öğretime ara vermek zorunda kalmıştır. Türkiye’de ise 13 Mart 2020 tarihinden itibaren ilkokul, ortaokul ve lise seviyesindeki resmi/özel okullara iki haftalık bir ara verilmiştir. Bu aranın bir haftası ara tatil uygulamasının öne çekilmesi olarak uygulanmıştır. Bunun yanında yükseköğretim kurumları da birbiri ardına eğitime ara verildiği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Salgının ne kadar süreceği, etkisinin ülkede nasıl seyredeceği tam bilinemediğinden verilen bu kısa ara salgının artış hızıyla birlikte artırılmıştır.

25 Mart 2020 tarihinde Sağlık Bakanı ile birlikte basın toplantısına katılan Milli Eğitim Bakanı Selçuk, okullarda yüz yüze eğitime verilen aranın 30 Nisan’a kadar devam edeceğini bu süreç içerisinde de eğitim faaliyetlerinin uzaktan eğitim yolu ile birçok kanaldan (EBA TV, EBA İnternet Sistemi, farklı dijital araçlar) yürütüleceğini duyurmuştur. Nitekim ilerleyen günlerde salgının şiddetinin artması, küçük yaşta bulunan çocukların salgının belirtisini göstermemelerine rağmen taşıyıcı olmalarının anlaşılması, sosyal mesafenin korunmasının yüz yüze eğitimde mümkün olmayacağı gibi nedenlerle okullar ve yükseköğretim kurumları 2019-2020 eğitim öğretim döneminin uzaktan eğitim faaliyetleri ile sonlandırılacağını duyurmuşlardır. Salgının hızının daha da arttığı günlerle birlikte bu kapanma süreçleri devam etmiş ve eğitim öğretim faaliyetleri 2020-2021 eğitim öğretim yılında da devam etmiştir.

1.1.7.4. Salgına Yönelik Sosyo-Ekonomik Tedbirler

Sosyal hayatın yükü ile birlikte karşılaşılan zorluklar bireylerin birbirine yardım etmelerini ve iş bölümü yapmalarını zorunlu kılmaktadır. İbni Haldun bu zorunluluk ve yardımlaşmayı şu şekilde ifade etmiştir: “İnsan ancak kendisine geçinme ve kazanç yollarını gösteren fikir ve düşüncesiyle, kendi cinsinden olan

diğer fertlerle bir araya toplanarak geçinme vasıtaları gibi hususlarda birbiriyle yardımlaşmasıyla, bu yardımlaşmanın bir sonucu olarak cemiyetler halinde yaşamasıyla diğer hayvanlardan ayrılır” (Haldun, 2004: 80).

Toplum içinde yaşayan insanlar buldukları yer ve mevkie göre toplumsal bir statüye ve bu statünün sonucu elde ettikleri hak ve görevler itibariyle de toplumsal rollere sahiptirler. Bireyler kendilerine yüklenen toplumsal rolleri yerine getirmekle birlikte bazı sorun ve problemler vardır ki hiç kimse o alanda bir çaba harcamaz, daha doğrusu bireysel olarak problemi çözmeye gücü yetmeyebilir. Toplum içindeki kimsesi olmayan çocuklar veya yaşlılar, zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanan güç yetiremeyen yoksul insanlar, doğal afetler sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar işte bütün bu gereksinimler bir kurumun varlığını gerekli kılmaktadır. Bu kurumların başında da devlet gelmektedir.

“Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık” olarak adlandırılan ve devlet olarak adlandırılan kurumlar bu ihtiyaç sonrasında sistemleşmiştir (Devlet, 2020). Devletler alt kurumları aracılığıyla toplumlarda insanların tek başlarına gideremedikleri; elektrik, su, kanalizasyon, ulaşım ve iletişim gibi alanlarındaki alt yapı sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar yaparken bir yandan da vatandaşlarının refah içinde yaşayabilmesi sağlık sorunlarının çözülmesi, hastane, ilaç gibi ihtiyaçlarının temin edilmesi, ekonomik konularda çözümler sunması gibi destek olmaktadır. Devlet yapılanmasında sosyal devlet kriterleri bu yönde belirginleşmiştir.

“Sosyal devlet, toplumsal yapıda ve yaşamda sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla, devletin sosyal ve ekonomik hayata aktif bir şekilde müdahale etmesini gerekli ve uygun gören bir devlet anlayışıdır” (Özbudun, 2010: 135). Sosyal devlet anlayışına sahip sistemlerde, toplumun güvenliğinin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, bireylerin korunması ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesi için çaba gösteren bir devlet anlayışı vardır. Bu haliyle sosyal devlet sosyal eşitsizlikleri azaltma veya yok etme görevini de üstlenmiş olan bir devlettir. Bu tanımlardan “sosyal devletin genel olarak bireylere asgari bir hayat standardı sunmak, sosyal güvenliğini sağlamak, sosyal yardımlarda bulunmak ve sosyal hizmetler vermek” gibi görevleri olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2006: 7). Salgın sürecinde birçok

devlette olduğu gibi Türkiye’de de sosyal devlet refleksi ortaya çıkmış ve devlet kademeleri toplumu rahatlatma adına birçok tedbir almaya çalışmıştır. Alınan tedbirlerden en önemlilerinden birisi kamu sektöründe çalışan bireylere yönelik esnek çalışma modeline geçilmesi ve risk grubunda olan kamu çalışanlarının idari izinli sayılmaları olmuştur. Yayınlanan genelge ile çalışanların idari izinli sayılacağı aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (Covid-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler, 2020).

“Covid-19 salgının ülkemizde yayılımının en aza indirilmesi amacıyla, bu salgınla mücadeleyi ve salgının etkilerinin azaltılmasına yönelik faaliyetleri zafiyete uğratmayacak ve kamu hizmetlerini aksatmayacak şekilde, ihtiyacı karşılayacak kadar asgari personelin bulundurulması şartıyla; Çalıştırma biçimine bakılmaksızın kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlara uzaktan çalışma, dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri uygulanabileceği, esnek çalışma yöntemlerinde faydalanan çalışanlar ile idari izinli sayılanlar bu sürede istihdamlarına esas görevlerini fiilen yerine getirmiş sayılacağı...”

Alınan kararlar ile birlikte kamuda esnek çalışma modeli getirilmiş ve uzaktan yapılan çalışmalar fiili olarak mekânda yapılan çalışmalarla eşit tutulmuştur. Bunun yanında hizmet sunucu pozisyonunda olan çalışan bireylere yönelik olarak hem kamu hem de özel sektörde çalışanların sağlığının korunması amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden bazıları şu şekildedir:

- “Çalışan personelin Covid-19’un bulaşma yolları ve korunma önlemleri hususunda bilgilendirilmesinin sağlanması,
- Çalışanların işe girişlerinde temassız ateş ölçer ile ateşlerinin ölçülmesi,
- Personellerin birbirleriyle ve ziyaretçilerle aralarında sosyal mesafeyi (en az 1 metre, 3-4 adım) koruyacak şekilde düzenleme yapılması,
- Çalışan personelin kuralına uygun maske takmaları konusunda gerekli tedbirlerin alınması...”

Bu kurallara uygun bir şekilde çalışma ortamının sağlanması kamusal alanlarda idarelerin, özel sektörde ise şirket yöneticilerinin sorumluluğuna verilmiştir. Alınan tedbirler sadece hizmet sunucu olarak çalışan bireylere değil hizmet alan konumunda bulunan vatandaşlara da uygulanmıştır. Bu sayede hem hizmet veren kamu/özel sektör görevlilerinin hem de hizmet alan durumunda olan

vatandaşın korunması amaçlanmıştır. Bu çerçevede vatandaşların uyması gerekli olan kurallar aşağıda sıralanmıştır:

- Ziyaretçilerin binaya girişleri esnasında ateş ölçer cihazlar ile ateşlerinin ölçülmesi,
- Kurumlarda bulunan çalışma alanlarına misafir alınmaması,
- Ziyaretçilere su ikramı dışında herhangi bir ikram yapılmaması,
- Ziyaretçilerin iş yerine girdiğinde alkol bazlı el antiseptiği veya en az %70'lik alkol içeren kolonya ile ellerini dezenfekte etmelerinin sağlanması,
- Ziyaretçilerin iş yerinde olabildiğince kısa süre kalmalarının sağlanması

Alınan bu tedbirler Türk toplumunun karakteristik özelliklerini ortaya koyması açısından da değerlendirme yapmaya fırsat tanımaktadır. Genelde misafirperver bir özelliği olan toplumun çalışma hayatında da bu alışkanlıklarını devam ettirdiği gözlemlendiğinden alınan tedbirlerin hizmet alan vatandaşa misafir muamelesi yapan kurumlara uyarı niteliği taşımaktadır.

Elbette ki alınan tedbirler insanların ekonomik durumlarına da etki etmiştir. Bireyler toplumsal yaşamlarını sürdürebilmeleri için karşılıklı alış-veriş ve ticaret yapmak zorundadırlar. Salgının başlaması ve sosyal hayata getirilen kısıtlamalar toplum dengesinde ekonomik anlamda da istikrarsızlıklara yol açmıştır. İş yerlerinin faaliyetlerinde sınırlamalara gitmeleri veya geçici bir süre ile kapatılması toplumda iş gücü kaybına neden olmuştur. Bu süreçte devletler ekonomik ve sosyal teşvik paketleri ile işveren ve çalışanlara destek olmaya çalışmışlardır. Salgın sürecinde devletler birbiri ardına ekonomik tedbir paketleri açıklamak zorunda kalmışlardır (Ağar, 2020).

Tablo1.5.'te bazı ülkelerin salgının ilk günlerinde açıkladığı tedbir paketlerine yer verilmiştir.

Tablo 1.5. Bazı devletlerin açıkladığı tedbir paketleri

Ülke Adı	Destek Paketi Tutarı	GSYH Oranı
ABD	2 trilyon dolar	% 28
Almanya	834 milyar dolar	% 20
İngiltere	397 milyar dolar	% 13
Fransa	380 milyar dolar	% 12,7

İspanya	216 milyar dolar	% 15,5
Türkiye	14 milyar dolar	% 2

Tablo 1.5’te görüldüğü üzere ABD salgının başında vatandaşlarına 2 trilyon dolar yardım yaparken, onu 834 milyar dolar ile Almanya izlemektedir.

Salgın riski karşısında yapılan mücadeleye katkı sağlamak adına salgının ortaya çıkan etkilerinin azaltılmasına yönelik acil çözüm sunan projelerin desteklenmesi benimsenmiştir. Virüsün yayılımının önlenmesi ve kontrol altına alınmasına katkı sağlanması, halk sağlığı için acil hazırlık ve müdahale çalışmalarının yapılması planlanmıştır. Salgının ülke ve bölge ekonomisine olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik birçok proje hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda yerelde kalkınma ajansları ve meslek liseleri de etkin bir biçimde rol almıştır. Bu aşamada ülkemizde “Biz Bize Yeteriz Türkiyem” kampanyası düzenlenmiş ve elde edilen gelirler ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılmıştır.

Sosyal Koruma Kalkanı		13.02.2021	
Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane/Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ 1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ 2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ 3	2.003.582	2.003.582.000
Biz Bize Yeteriz Türkiyem	Hane	2.069.338	2.069.338.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.756.584	27.666.259.507
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.471.134	8.265.914.051
İşsizlik Ödeneği	Kişi	994.608	5.081.629.812
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	3.206.101.967
#BirlikteBaşaracağız		Toplam: 52.720.089.337 TL	

Şekil:1.4. Sosyal koruma kalkanı rakamları örneği

Şekil 1.4.’te görüldüğü üzere kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve işsizlik ödeneği ile çalışanlar ve işverenler desteklenmeye çalışılmıştır. Salgın döneminde sosyal devlet anlayışının varlığının daha çok ön plana çıktığı görülmüştür.

1.1.8. Salgına Yönelik Dini Anlamlandırmalar ve Alınan Tedbirler

İnsanların dünyayı anlamlandırmasında din faktörü önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlar, yaşanan olaylar karşısında tutumlarını, bazı inançlarına göre şekillendirirler. İnançlar, bireylerin kendi duygularının (iç âlemlerinin) bir yönü ile ilgili algıların ve tanımların meydana getirdiği sürekli duygular ağıdır (Eren, 1998:

119). Yaşanılan ve başa çıkılması güç olan bu felaket karşısında insanoğlu acziyetinin farkına vardığı ve yaratıcıya karşı yönlendiği gözlenmektedir. Nitekim bunun en çarpıcı örnekleri olarak yine Orta Çağ ve sonrasında ortaya çıkan veba salgınlarında insanların bu zorlukların üstesinden gelebilmenin yolunu kiliselere akın etmelerinde görülmektedir. Hatta dini bayram kutlamaları nedeniyle şehirlerdeki yığılmalar ve hareketlenmeler veba salgınının daha hızlı yayılmasına neden olmuştur (Özden ve Özmat, 2014).

Salgınlar ve diğer kitlesel yok oluşa sebep olan etmenler, insanların sosyal ve manevi anlamda bir bakış açısı oluşturmaya yol açmıştır. Salgınlar üzerinden din ve manevi unsurlar kimi zaman olumsuz ve yön gösterici olsa da belli dönemlerde kurumsal olarak güç kaybına uğramıştır. Orta çağda özellikle dinin politik gücü ve sınıfsal yapısı, salgın ile olan mücadele konusunda yetersiz olduğu için otoritesini yitirmiştir. Salgınların günahların bedeli olarak sunulup önleyici tedbirlerin sunulmaması insanların özellikle kilise karşıtı tutum sergilemesine de yol açmıştır (Karaimamoğlu, 2016: 600-603). Viyana’da 1700’lü yıllarda ortaya çıkan veba salgınının günahlarının bir sonucu olduğunu düşünen insanların yalınayak kilise turlarına çıkmaları, sürekli sokaklarda dualar yapmaları dini referanslı bir başka anlamlandırmaya örnek teşkil etmektedir.

Ortaçağ’da Viyana’da ortaya çıkan ve kendilerini “Flagellanten” (Kırbaçlılar) diye adlandıran bir grubun Tanrı’nın gazabından korunmak ve Tanrı’nın sevgisini tekrar kazanabilmek için kendilerine eziyet ettikleri bilinmektedir. Yaşlı genç yüzlerce grup üyesinin sokaklarda üzerinde diken bulunan kırbaçlarla, vücutlarını parçalamışlardır. O dönemde veba hastalığının gökten gelen bir ceza-azap olduğuna yönelik düşünceler o kadar çok yaygın bir hal almıştı ki, hastalar kendilerini tamamen günahkâr olarak görmeye başlamışlardır (İstek, 2017).

İslam tarihinde salgın hastalıklara yönelik olarak bilinen en önemli rivayet Hz. Ömer’in Şam’a yaptığı seferde veba salgını olduğu haberini alınca verdiği tepkidir. Rivayete göre olay şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Ömer ibnü’l-Hattâb (r.a) Şam’a doğru yola çıkmıştı. Serg denilen yere varınca, kendisini orduların başkumandanı Ebû Ubeyde bin Cerrâh (r.a) ile komuta kademesindeki arkadaşları karşıladı ve ona Şam’da vebâ hastalığı

başgösterdiğini haber verdiler. Ömer (r.a), Abdullah İbn-i Abbâs'a: "Bana ilk Muhâcirleri çağır!" dedi. Hz. Ömer (r.a), onlarla istişare etti ve Şam'da vebâ salgını bulunduğunu kendilerine bildirdi. Onlar, nasıl hareket edilmesi gerektiğinde ihtilâf ettiler. Bazıları: "Sen belirli bir iş için yola çıktın; geri dönmeni uygun bulmuyoruz" dediler. Bazıları da: "Müslümanların kalani ve Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'in ashâbı senin yanındadır. Onları bu vebânın üstüne sevketmenizi uygun görmüyoruz" dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a): "Gidebilirsiniz." dedi. Daha sonra İbn-i Abbâs'a: "Bana Ensâr'ı çağır!" dedi. Onlar da Muhâcirler gibi ihtilâfa düştüler. Ömer (r.a): "Siz de gidebilirsiniz." dedi. Sonra İbn-i Abbâs'a: "Bana Mekke'nin fethinden önce Medîne'ye hicret etmiş olan ve burada bulunan Kureyş Muhâcirlerinin yaşlılarını çağır!" dedi. Onlardan iki kişi bile ihtilâf etmedi ve: "İnsanları geri döndürmeni ve bu vebânın üzerine onları götürmemeni uygun görüyoruz" dediler. Bu defâ Ömer (r.a) herkese seslendi ve: "Ben sabahleyin hayvanın sırtındayım, siz de binin!" dedi. Ebû Ubeyde bin Cerrâh (r.a): "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" diye sordu. Hz. Ömer (r.a): "Keşke bunu senden başkası söyleseydi ey EbûUbeyde!" dedi. Zira Ömer (r.a), EbûUbeyde'ye muhâlefet etmek istemezdi. Sözüne şöyle devam etti: "Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyoruz. Ne dersin, senin develerin olsa da iki tarafı olan bir vâdiye inseler, bir taraf verimli diğer taraf çorak olsa, verimli yerde otlatsan Allah'ın kaderiyle otlatmış; çorak yerde otlatsan yine Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mıydın?" Tam o esnâda birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için ortalarda görünmeyen Abdurrahman İbn-i Ayf (r.a) çıkageldi ve: "Bu hususta bende bilgi var; Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'i: "Bir yerde vebâ olduğunu işittiğinizde oraya girmeyiniz! Bir yerde vebâ ortaya çıkar, siz de orada bulunursanız, hastalıktan kaçarak oradan dışarı çıkmayınız!" buyururlarken işitmişim" dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a), Allah'a hamd etti ve oradan ayrılıp yoluna devâm etti " (Buhârî, Tıbb, 30; Müslim, Selâm, 98).

Yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü üzere Hz. Ömer veba salgını sebebiyle yanında bulunan ashapla istişarede bulunmuş ve salgının olduğu bölgeye girmeme kararı almıştır. Bu konuda aldığı kararın Hz. Peygamberin sözü ile örtüşmesinin mutluluğunu yaşadığı da görülmektedir.

Çapcıoğlu (2020a) günümüzde yaşanan salgına yönelik olarak genelde insanlarda üç farklı dini yaklaşımın olduğunu belirtmiştir. Bunların kişilerin dindarlık düzeyleri ve anlayışları çerçevesinde 'takdir', 'tedbir' ve 'takdir-tedbir' olmak üzere üç farklı şekilde ortaya çıktığını belirtmiştir. Bireylerin pandemi süreci öncesi kişiliğinin pandemi ile daha belirgin hale çıktığını belirterek bu kişilik özelliklerinin "içsel yönelik dindarlık" ve "dışsal yönelik dindarlık" olarak adlandırmıştır. İçsel yönelik dindarlıkta daha çok güven duygusunun var olduğu bu sebeple dengeli kişilik profiline geliştiği ve bu bireylerin süreçle yüzleşmelerinin daha kolay olduğunu belirtmiştir. Dışsal yönelik dindarlık tipinde ise korku kültürünün egemen olduğunu bu sebeple ortaya çıkan korku ve belirsizliklerin insanın süreci sağlıklı

yönetememesine sebep olduğunu belirtmiştir. Süreci yönetemeyen bireylerin ise daha çok ‘Takdir’ yaklaşımına yöneldiklerinin görüldüğünü ifade etmiştir.

Takdir yaklaşımına göre bir dindarlık tipine sahip olan bireyler tarafından küresel salgın bir uyarı olarak görülmektedir. Bu sebeple bu tipolojideki bireyler için başımıza gelen deprem, kuraklık, savaş ve hastalık gibi felaketler, ilahi bir ceza, ikaz ve ihtar olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısını savunanlar argümanlarını, genellikle Kur’an-ı Kerimdeki kıssalarından, özellikle de peygamberler tarihinden örneklerle desteklemektedir. Buna göre, masum çocukların, savunmasız sivillerin maruz bırakıldığı ve çoğunluğun sessiz kaldığı dünya çapındaki zulüm, işkence ve adaletsizlikler, ahlaki yozlaşma ve çözümler karşısında er ya da geç ilahi bir müdahalenin gelmesi kaçınılmazdır.

Çapcıoğlu’nun (2020a) ifadelerine göre takdir yaklaşımı karşısında ‘tedbir’ yaklaşımını savunanlar ise salgını insani hataların bir sonucu ve sorumluluğun tümüyle insana ait olduğunu belirtmişlerdir. Tedbir yaklaşımını benimseyenler bu olayda, Tanrısal bir belirlenim ve müdahalenin söz konusu olmadığını savunmaktadırlar. Ortaya çıkan bütün bunlar, zamanında ve yeterli tedbirler alınmadığı için yaşanmaktadır. Salgın henüz bu ölçekte yayılmadan bilimsel tedbirler alınsaydı, vakaların artması da önlenebilirdi.

Bu iki yaklaşımı sentezleyen üçüncü bir bakış açısı olarak ortaya çıkan ‘takdir-tedbir’ yaklaşımına göre ise, bu süreç ne tek başına takdir ne de tedbir ile açıklanabilir. İnananlar açısından evrendeki her şeyin Tanrısal planlamaya (kader) göre gerçekleştiğinde kuşku yoktur. Ancak bu planlama içinde insana da özgür bir alan bırakılmıştır. İnsan, bu alanda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiğinde (tedbir) sorunların çözümü mümkün hale gelir. İhmalkâr davranıp sorumluluklarını reddettiğinde ise, çeşitli sorunlarla karşılaşır. Nitekim Kur’an’da insanın kendi hataları yüzünden başına pek çok felaketin geldiği ifade edilmektedir. Küresel düzeyde bir bilinçlenme ile evrensel sorunların üstesinden gelinebilir. Bunun için insanların sorumluluklarının farkına varması; başka insanlara, doğaya ve canlılara zarar verecek davranışlardan kaçınması gerekir (Erdem, 2020).

Benzer betimlemeler Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ortaya çıkan kolera salgınına karşı savunulan görüşlerde de kendini göstermektedir. O dönemde Mehmet Akif salgın karşısında alınacak tedbirlerin sadece tıbbî sebeplere dayandırılması gerektiğini şu cümleler ile savunmaktadır:

“İyice bilmeliyiz ki gerek münferid, gerek sârî ne kadar hastalık varsa, izâlesi için tabâbetin tavsiye edeceği tahaffuzî, şifâitedâbirden başka yapılacak bir şey yoktur. Esasen bir köylünün bile yakînen bilmesi icâbeden bu basit hakikat, bizi öteden beri pek çok aldattıkları için, hâlâ olanca vuzûhuyla gözümüze çarpamıyor.”

Kaleme aldığı yazının ilerleyen bölümlerinde ise “Hazık tabiplerimiz Koleraya karşı en nâfi bir tedbir-i şahsî varsa o da yiyeceğe, içeceğe yani ‘himye’ye dikkatten ibarettir diye bağırıp dururken hâlâ birçoğumuz -mütevekkîlenâllah-pisboğazlıktan geri durmuyor! Doğrusu tevekkülü pek iyi anlamışız!” diyerek döneminin salgına bakış açısını da yansıtmıştır (Ersoy, 1908). Akif ile aynı dönemlerde yaşayan ve koleraya dair bir makale kaleme alan Ahmet Şîrânî’nin ise bu salgına karşı; “Buhârî şerîf, Şifâ-i şerîf okunması, günahlardan uzak durulup tövbe edilmesi, yiyecek ve içeceklerin temizliğine dikkat edilmesi, sokakların, evlerin temizlenmesi ve doktorların tavsiyelerine önem verilmesi şeklinde tavsiyeler sıraladığı görülmektedir” (Şîrânî, 1911). Görüldüğü üzere hastalıklar ile ilgili bilgi düzeyi arttıkça, sebepler noktasında dini ve ahlaki çöküntü ile ilişkilendirme oranı da azalmıştır (Varlık, 2018: 35-36).

Salgın hastalıklar toplumlardaki tüm kurumlarla birlikte dini kurumları ve dini anlayış biçimlerini de etkilemektedir. Yaşanan Covid-19 salgını dini yaşam biçimlerinde ve ibadetler noktasında da bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.

1.1.8.1. Cuma Namazı ve Cemaatle Namaza Yönelik Tedbirler

Cuma kelimesi anlam olarak toplama, toplanma, bir araya gelme günü olarak tanımlanmıştır. Bu günde öğle namazı vaktinde kılınması zorunlu olan namaz ise Cuma namazı olarak adlandırılmıştır (Serinsu, 2009: 51-52). Bu zorunluluk “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır” (Kur’an-ı Kerim 62:9) ayetine dayanmaktadır. Cuma namazının İslam tarihindeki ilk kılınışı

ise Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicreti (göçü) esnasında Ranuna vadisinde yüze yakın Müslüman'ın katılımıyla gerçekleşmiştir (Sarıçam, 2004:126).

Salgının Türkiye'de görüldüğü ilk günlerde Müslüman toplumlar açısından haftalık bayram günü olarak görülen ve zorunlu bir ibadet (Farz-ı Ayn) olarak nitelendirilen Cuma namazı ve cemaatle namaz kılmak Din İşleri Yüksek Kurulunun aldığı kararla 16.03.2020 tarihinden itibaren tedbir amaçlı yasaklandığı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan aşağıdaki açıklama ile duyurulmuştur (DİB, 2020a):

“Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir salgın olarak ilan edilen, henüz tedavisi bulunamayan koronavirüs nedeniyle Cuma namazıyla ilgili aşağıdaki açıklamanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur: Cuma namazı; Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabit olup, cemaatle kılınan ve şartlarını taşıyan her mükellefin yerine getirmesi gereken farz bir namazdır. Bununla birlikte can ve mala yönelik tehlikeler ve hastalık gibi çeşitli mazeretlerin, Cuma namazına gitmemeyi mubah hale getirdiği bilinmektedir. Bu kapsamda hasta olup Cuma namazına gittiği takdirde hastalığının artmasından veya uzamasından endişe eden kimselerin Cuma namazı kılmakla yükümlü olmadığı kaynaklarımızda açıkça ifade edilmiştir. İslam'ın hayatın korunmasına yönelik aldığı önlem olarak bulaşıcı hastalık durumu da, aşağıda zikredilen şartlar çerçevesinde Cuma namazıyla ilgili bir mazeret olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede; koronavirüs hastalığının görüldüğü ülkelerde yaşayan ve yüksek risk grubunda bulunan Müslümanlar mazeretli sayılacağından Cuma namazı yerine evlerinde öğle namazını kılabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca koronavirüs hastalarının veya şüphe nedeniyle gözetim altında tutulanların, Cuma namazı veya başka bir gerekçeyle insanların toplu halde bulunduğu mekânlara gitmelerinin caiz olmadığı açıklanmıştır. Bir başka kararda ise kamu sağlığını korumakla yetkili otoritelerce karar alınması halinde, hastalığın yayılmaması için karantina kapsamında tutulan bölgedeki kişilere Cuma namazının farz olmadığı belirtilerek bu kişilerin, söz konusu çağrıyı veya sınırlamayı ihlal ederek cemaate katılmasının caiz olmadığı bu kişilerin, Cuma namazı yerine evlerinde öğle namazını kılmaları gerektiği ifade edilmiştir”.

Cuma namazları dışında camiler de vakit namazlarının da cemaat halinde kılınmaması yönünde tedbirler de alınmıştır. İslam fihhinde namaz ibadeti cemaatle kılınabileceği gibi tek başına da yapılabilen bir ibadet olarak tanımlanmıştır. Ancak; özellikle hadislerde namazların cemaatle kılınmasının daha faydalı olduğu yönünde ifadelerin bulunması hatta

“Hz. Peygamber döneminde, kural olarak namazların evlerde veya özel mekânlarda ferdi olarak değil, daima Mescid-i Nebevi'de cemaatle kılınması ve Kur'an-ı Kerim'de de gerek Müslümanlarla gerek öneki ümmetlerle ilgili olarak namazlardan bahsedilirken çoğul kipi kullanılması İslam'da namazların cemaatle kılınmasının esas, ferdi olarak kılınmasının ise istisna olduğunu gösterir” (Kırbaçoğlu, 2010: 239).

Günlük namazlarda durum böyle iken Cuma namazlarında ise cemaatinin mutlaka olması gerektiği belirtilerek, cemaatin varlığı Cuma namazının sahih olmasının şartları arasında sayılmıştır (Şentürk ve Yazıcı, 2007: 175). Ortaya konulan fikhî kurallar günlük ibadetini yerine getiren birçok Müslüman'ın tarih boyunca camilerde buluşmasını sağlamıştır.

İslam tarihinde cemaatle namaz kılınmadığı durumlara yönelik uygulamalar da bulunmaktadır. Buhari rivayetinde geçen bir hadiste “Abdullah b. Abbas yağmurlu bir günde müezzine, ezandaki şahadet cümlelerini söyledikten sonra “ /حيعلياالصلاة/ haydi namaza” yerine “ /صلوا في بيوتكم /evlerinizde kılın” nidasında bulunması talimatını vermiştir. Bu uygulamayı yadırgayanlara da Hz. Peygamberin böyle yaptığını rivayet etmiştir” (Buhari, “Cuma”, 14; 27).

Pratikteki uygulamadan da görüldüğü üzere İslam dini kişilerin zarar görmesi muhtemel durumlarda ibadetlerde kolaylık yolunu seçmiştir. İslam fihhinde Sedd-i zerîa olarak bilinen bir usul terimi bulunmaktadır ki bu terim anlam olarak “yapılmasında sakıncalı sonuçlar doğması kuvvetle muhtemel olan mubah fiillerin yasaklanması” anlamına gelmektedir (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009).

Diyanet İşleri Başkanlığı da camilerin cemaate kapatılması yönünde aldığı kararı bildirirken bu ilkeye dikkat çekerek;

“İnsanın can güvenliğini sağlamak İslam'ın ana gayelerinden biridir. Nitekim "Def-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdır” (Zararı önlemek, fayda sağlamaktan daha önemlidir) şeklindeki genel kural, İslam hukukunun temel ilkelerindedir. Devletimizin yeni tip koronavirüsle mücadele amacıyla almış olduğu tedbirler kapsamında Başkanlığımız tarafından din hizmetlerinin icrası ile ilgili bir dizi tedbir alındığı bilinmektedir. Vatandaşlarımızın sağlığını korumayı, bilhassa yaşlılarımızın can güvenliğini sağlamayı hedefleyen ve muhtemel zararları önlemeye yönelik olan bu kararların uygulanması insani ve vicdani bir sorumluluktur” şeklinde açıklama yapmıştır (İHA, 2020).

Her ne kadar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yukarıda belirtilen yönde fetvalar verilmiş olsa da bazı vatandaşların bu uygulamaları uygun görmemeleri

sebebi ile alınan tedbirlere riayet etmeyeceği yönündeki endişesi Başkanlığın “çok ivedi” notu ile kurumlarına gönderdiği aşağıdaki yazıda belirtilmiştir.

“...niyeti ne olursa olsun farklı görüşe sahip bazı kişilerin, vatandaşlarımızın dini hassasiyetlerini istismar ettiği ve camilerimizde alınan önlemleri zaafiyete uğratacak davranışlar sergilediği tespit edilmiştir. Bu minvalde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların önüne geçmek maksadıyla Cuma günü ve kandil gecesi camilerimiz (kamu kurum ve kuruluşları, Kur'an kursları ve yurtlarda bulunan mescitler de dâhil olmak üzere) kapalı tutulacak ve Cuma namazı için sala okunmayacaktır” (İHA, 2020).

Nitekim camilerin Cuma namazları için kapatıldığı günlerde bazı vatandaşların bu duruma tepki gösterdikleri ve “Virüs Allah'tan geliyor. Cami yeri ibadet yeri kapanmaz” veya "Müslümanlar, nerede bu Müslümanlar? Gelin bu kapıyı kırılım. Neden korkuyorsunuz? Allah'tan korkalım" şeklinde itiraz ettikleri görülmüştür (DHA, 2020). Aynı türden bazı tepkilerin farklı İslam ülkelerinde de olduğu İran Sağlık Bakanı Said Nemeki'nin koronavirüs salgını geçene kadar türbelere gitmeyin uyarılarına rağmen bazı mollaların bu karara tepki gösterdikleri ve insanların türbe ziyaretlerinden vazgeçmemesi gerektiği hatta türbelerin koronavirüse şifa olacağı yönünde açıklamalar yaptıkları görülmüştür (Erdem, 2020).

Alınan karar sebebiyle Türkiye’de 20 Mart 2020 tarihine denk gelen cuma günü hiçbir camide Cuma namazı kılınmamıştır. 27 Mart 2020 Cuma günü ise Ankara Millet Camii’nde, belirli bir sayıda kişinin katılımı ile temsili bir Cuma namazı kılınmış ve canlı yayın araçları aracılığıyla halka sunulmuştur. Bu tür bir uygulamanın ortaya konulması Mes’ud Sabri’nin (2020) “Cuma namazı ve hac gibi toplu ibadetler aynı zamanda İslâm’ın şiar ibadetleri olduğu için tamamen yasaklanmaları yerine, gerekli önlemler alındıktan sonra, kontrollü bir şekilde ifa edilmelerine izin verilmesinin daha uygun olacaktır” (aktaran Kaan, 2020) şeklindeki fetvasında ortaya konan fetva/görüşlerin ağır basmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Cuma namazının tek bir camide kılınması ile ilgili başkanlık tarafından yapılan açıklamada “...İslam medeniyetinin en önemli coğrafyalarından olan cennet vatanımızda, İslam toplumunun şiarlarından biri olan Cuma namazının temsilen de olsa devam etmesi gayesiyle, gerekli sağlık tedbirleri alınarak, Türkiye’de tek bir camide de olsa kılınmasının uygun olacağı düşünülmüştür...” (DİB, 2020a) şeklinde

ifade edilmiştir. Ancak bu uygulamaya yönelik olumsuz eleştirilerin de alındığı DİB’in aşağıdaki açıklamasından anlaşılmaktadır:

“Belirtilmelidir ki; az sayıda müftümüzün katılımıyla geçen hafta kılınan Cuma namazı hakkında birtakım medya mecralarında yapılan olumsuz nitelermeler son derece üzücüdür. Hâlbuki toplumumuzda cuma kültürünün yaşatılmasına ve cuma şuurunun korunmasına yönelik olan bu kararın seçkinci bir bakışla en ufak bir alâkası bulunmamaktadır. Özellikle zor zamanlarda ve kırılğan dönemlerde, inancımız ve ibadetlerimiz gibi milletimizin hassas olduğu konularda doğru bilgi ve duyarlılıkla hareket edilmesi; birlik ve beraberlik duygularını zedeleyerek maddi ve manevi varlığımızı zayıflatacak söz, tutum ve davranışlardan kaçınılması vazgeçilmez bir sorumluluktur. Zikredilen gayelerle, salgın tehlikesi sona erinceye kadar, her hafta ülkemizin farklı tek bir camiinde asgari düzeyde katılımı, gerekli tüm sağlık tedbirleri alınarak temsilen Cuma namazı kılınacak, en kısa zamanda bu musibetten kurtulmamız için dua ve niyazda bulunulacaktır” (DİB, 2020a).

Yukarıdaki açıklamada da görüldüğü üzere, DİB’in Cuma kültürünün yaşatılması ve Cuma şuurunun korunması amacıyla yapıldığı ifade edilen bu uygulamanın toplumun bazı kesimlerince “seçkinci” davranış olarak görülmesi sebebiyle eleştirildiği anlaşılmaktadır.

16 Mart 2020 tarihinden itibaren salgın hastalık kontrol altına alınıncaya kadar ülke genelindeki bütün cami ve mescitlerde cemaatle vakit namazlarının ve Cuma namazlarının kılınmasına ara verilmiştir. Ancak salgının Türkiye’deki seyri yeniden değerlendirilmiş ve 18 Mayıs 2020 Pazartesi günü Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde yapılan toplantıdaki değerlendirmeler neticesinde İçişleri Bakanlığı “Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi” hakkında 81 il valiliğine gönderdiği genelge ile cami ve mescitlerin cemaatle ibadete açılmasına yönelik alınan/alınacak tedbirler değerlendirilerek belirlenecek kurallar çerçevesinde öğle, ikindi ve cuma namazlarının camilerde 29 Mayıs 2020 Cuma gününden itibaren cemaatle kılınabileceğine ilişkin karar alınmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2020).

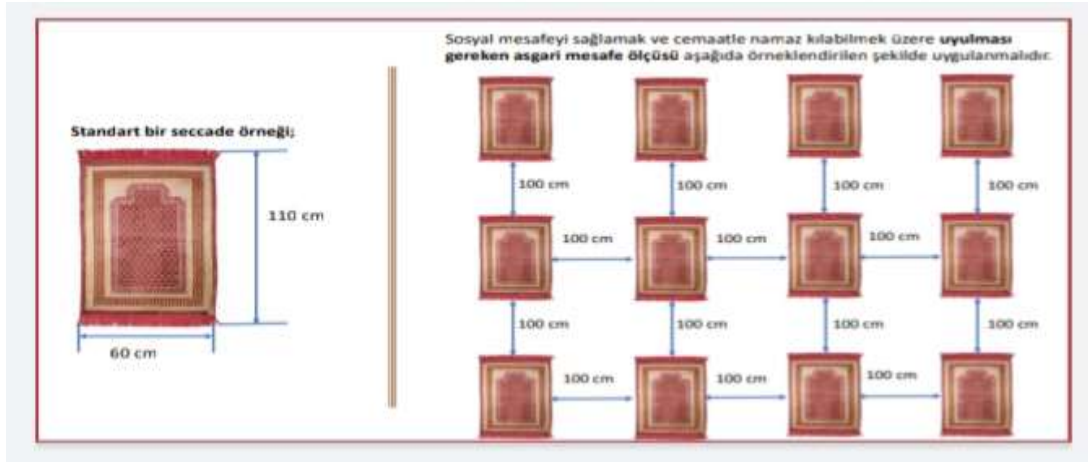
Bilim Kurulunun tavsiyesi ile Diyanet İşleri Başkanlığınca belirlenen kurallardan bazıları şu şekilde belirtilmiştir:

- “Cami ve mescitlerde cemaatle birlikte yalnızca öğle, ikindi ve cuma namazları kılınacaktır. Diğer vakitlerde münferiden namaz kılmak isteyenler için camiler açık tutulacaktır.

- Öncelik cami bahçesi/avlusunu, açık alanlar olmak üzere meteorolojik/mevsimsel şartlara göre öğle ve ikindi namazları cami içinde kılınabilecek, cuma namazları ise cami içerisinde kılınamayacaktır. (İhtiyaç olması halinde cami dışındaki açık alanlar kullanılacaktır).
- Ortak kullanım alanlarını asgaride tutabilmek için abdesthane, şadırvan ve tuvaletler kapalı tutulacak, abdest vb. ihtiyaçların evlerde veya iş yerlerinde giderilerek camiye gelmesi konusunda cemaate gerekli bilgilendirmeler/uyarılar yapılacaktır.
- Cemaatle öğle, ikindi ve cuma namazı kılacak herkesin tıbbi/bez maske kullanması zorunlu olacak, maskesi olmayan kişi/kişilerin cemaatle namaz kılmasına müsaade edilmeyecektir (Cami ve mescit içinde bireysel namaz kılacakların da maske takması zorunlu olacaktır).
- Cami ve mescitlerde genellikle ortak olarak kullanılan ve salgın/bulaş riskini artırabileceği değerlendirilen tesbih, rahle, ayakkabı çekeceği vb. malzemelerin bulundurulmasına müsaade edilmeyecektir.
- Cami ve mescitlere gelecek kişilerin yanlarında şahsi seccadelerini getirmeleri sağlanacak veya imkânlar nispetinde müftülükler tarafından tek kullanımlık seccade temin edilerek cemaatinin kullanıma sunulacaktır.
- Cami ve mescitlerde topluca geçirilecek sürenin mümkün olduğunca kısa tutulması amacıyla, namazların sünnetlerinin evde kılınabileceği ve tesbihatın evde yapılabileceği hususunda cemaatin bilgilendirilmesi sağlanacaktır.
- Cemaatin fiziksel temastan kaçınması (el sıkışma, musafaha, kucaklaşma vb.) ve sosyal mesafe kuralına uyması yönünde gerekli uyarılar sıklıkla tekrarlanacaktır.
- Cami yerleşkesi içerisinde bulunan türbelerin iç mekânları ziyarete açılmayacak, türbelerin dış yüzeylerine teması önlemek için en az bir metre mesafe olacak şekilde şerit çekilecektir.
- Camilerde sosyal mesafenin korunmasını zorlaştıracak nitelikte mevlit, toplu yemek vb. etkinlikler ile cami çıkışlarında ikram yapılmasına izin verilmeyecektir.

- Cami önlerinde dilencilere karşı alınan tedbirler en üst seviyeye çıkarılacak ve özellikle cuma namazı sonrasında sergi olarak tabir edilen sebze, meyve, giyim eşyası, oyuncak vb. ürün satışına izin verilmeyecektir” (DİB, 2020b).

Bununla birlikte namaz kılacaklar arasında sosyal mesafenin sağlanması için camilerin kapalı alanlarında/avlusunda/bahçesinde ve namaz kılmak için belirlenecek diğer alanlarda, bir kişinin en az 60x110 cm'lik bir alanı (seccadenin kaplayacağı alan) kullanacağı göz önünde bulundurularak, namaz kılınacak alanın en uç noktalarından her yönden birer metre mesafe olacak şekilde Şekil 5'te görüldüğü üzere namaz kılma düzeninin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Şekil:1.5. Yeni normal hayatta camilerde saf düzeni örneği

Bir başka tedbir olarak da namaz çıkışlarında oluşabilecek yoğunluk sebebiyle Cuma namazlarında ilk saftan başlamak üzere oturmaya başlanacak ve son saf dolana kadar bu sıra takip edilecektir. Namaz bitiminde ise en son saftan başlamak üzere sırasıyla cemaatin namaz kılınan alandan ayrılması için gerekli tedbirlerin alınmasının sağlanması istenmiştir. Alınan tüm bu tedbirlerin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi ve düzenin sağlanabilmesi amacıyla Vali/Kaymakamlarca il/ilçe müftülerinin önerileri doğrultusunda namaz kılınabilecek her cami ve açık alan için en az beş kişiden müteşekkil "Cuma Heyeti" oluşturulması ve kolluk personeli görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Salgın ile birlikte yeni normal düzende dini hayatta yer bulan kavramlardan birisi de “Cuma Heyeti” olmuştur. Bu heyetin; öncelikli olarak cuma namazı kılınmayan camilerin din görevlileri, erkek Kur'an kursu öğreticileri, müftülük

personelinden oluşturulması bu kapsamda yeterli personel bulunmaması durumunda diğer kamu görevlilerinden görevlendirme yapılması ayrıca ihtiyaç bulunması halinde cami derneklerinin üyelerinin de bu amaçla görevlendirilebileceği belirtilmiştir. Cuma Heyetinin görevlendirilecek kolluk personeli ile koordineli şekilde cemaatin belirlenen şartlar dahilinde namaz kılınacak alanlara girmesi (ellerin dezenfekte edilmesi, maske kullanımının kontrolü, seccade getirilmesi vb.), saf tutması, içeriye girecek kişi sayısı belirlenen sayıya ulaştığında bu durumun giriş için bekleyen cemaate uygun bir şekilde anlatılması ve cemaatin namaz sonrası sosyal mesafeyi koruyarak çıkmalarının sağlanması konusunda görev yapması istenmiştir.

Şekil 1.6. Yeni normal düzende cuma namazı örneği

Ayrıca alınan tedbirler kapsamında Cuma namazlarında vaaz yapılmaması, Diyanet İşleri Başkanlığınca gönderilecek hutbelere hiçbir ilave ve çıkartma yapılmaksızın hızlı bir şekilde okunması ve namazların mümkün olduğunca kısa sürede kılınarak ibadetin tamamlanması istenmiştir.

1.1.8.2. Minarelerden Okunan Sala ve Dualar: Dini Telkinler ve Anonslar

Salgın hızının yükselmeye devam ettiği günlerde Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, twitter hesabından yaptığı açıklama ile “KOVİD-19 salgınının bir an önce son bulması ve hastalarımızın şifaya kavuşmaları niyazıyla yarından itibaren yatsı ezanı sonrası tüm camilerimizden dua sesleri yükselecektir. Vatandaşlarımızı evde kalmaya, tedbirlere hassasiyetle uymaya ve tek yürek olup dua etmeye davet ediyorum” (Erbaş, 2020a) diyerek dini anlamda yeni bir uygulamanın başlayacağını

bilgisini vermesi sonrasında 23.03.2020 tarihinden itibaren her gün yatsı namazı sonrasında tüm camilerden aşağıdaki dua okunmuştur:

“Ey bu okuduğumuz ezanların sahibi Yüce Rabbimiz. Sana sığındık. Kapına geldik. Ellerimizi semaya, dillerimizi duaya, gönüllerimizi şefkat ve merhametine açtık. Peygamberlerin, mazlumların ve muhtaçların dualarına icabet ettiğin gibi şu anda yaptığımız dualarımızı kabul eyle Allah’ım! Bizleri umduklarımıza nâil, korktuklarımızdan emin eyle Allah’ım! Bütün dünyayı kuşatan salgın hastalık karşısında bizlere inâyetini lutfeyle Allah’ım. Gazabından rızana, azabından affına sığınıyoruz. Bizleri muhafaza eyle Allah’ım! Şu anda huzurunda ellerini açarak âmin diyen kardeşlerimizi, iki cihanda aziz eyle. Allah’ım! Her daim mağdurların, mazlumların, gariplerin yanında yer almış; çaresizlere kucak açmış necip milletimizden rahmetini esirgeme Allah’ım! İlâhi Ya Rabbi! Hastalarımıza şifa, dertlilerimize deva, borçlularımıza kolaylıklar nasip eyle Allah’ım! Ya Rab! Bu zor zamanlarda, büyük bir özveri ile gece gündüz demeden çalışan başta sağlık görevlilerimiz olmak üzere tüm çalışanlarımıza yardım eyle Allah’ım. Bizlere taşıyamayacağımız ağır yükler yüklemeye Allah’ım! Ya Rabbi! Dünya imtihanımızı kolaylaştır, musibetler karşısında bilincimizi ve direncimizi artır, bizlere sabır ve metanet ver Allah’ım! İlâhi Ya Rabbi! Dünyada ve ahirette, mahşer gününde mahcup ve mahzun olmaktan cümlemizi muhafaza eyle Allah’ım!”

Tarihte yaşanan salgınlarda da bu tür uygulamaların olduğu görülmektedir. Hastalıktan kurtulmak için her şeyden manevi anlamda bir yardım beklendiği görülmektedir. “Aslında ortada olan şey, olağan dışı bir şekilde (manevi mitolojik-ilâhî) ortaya çıktığı düşünülen bu salgınların, yine olağandışı bir yardım ile (özellikle ilâhi/dînî) ortadan kaybolması inancıdır” (İstek, 2017). Yapılan bu dua uygulamaları salgının Türkiye’de görüldüğü ilk birkaç ay her gün devam etmiş ancak sonrasında herhangi bir açıklama yapılmadan sonlandırılmıştır.

Yapılan bu uygulamanın toplumsal yansımaları ile ilgili eleştirel bir değerlendirme yapan Cumhurbaşkanı danışma kurulu üyesi Arınç şu açıklamayı yapmıştır:

“Her gün yatsı ezanı okunuyor. Camide kimse yok. Cemaat de yok zaten. Namaz da kılınmıyor. Ama arkasından aziz kardeşim on beş dakika salâvatlar, Mevlid-i Şerif’ler, dualar. Böyle bir şey bir defa olur benim bildiğim. Her gün Mevlid-i Şerif gibi ezanın arkasından öğlen de var böyle bir şey daha kısa, ikindi de var böyle bir şey daha kısa. İnsanları nefret mi ettiriyoruz yoksa insanların dini duygularını daha mı canlı tutuyoruz. Sen iyi bir iletişim uzmanısın bu konuda anketçilere bir şeyler sorsalar iyi olur. Bana kalırsa ben bu bir ‘bid’at’tir diyorum.”(Öztürk, 2020).

Covid-19 salgınının ortaya çıkması ile birlikte insanların uyarılması için gerekli tedbirlerin alınması için hutbelerdeki konularda da farklılaşmalar

gözlemlenmiştir. Salgın döneminde 06.03.2020 ve 17.04.2020 tarihleri arasında yayımlanan hutbe başlıkları şunlardır: Allah Temizdir Temizliği Sever, Tedbir Müminden Takdir Allah'tandır, Zorluklar Karşısında Mü'min, Berat Gecesi Af ve Arınma Vesilesi (Berat Gecesi Münasebetiyle), İnsan Sorumluluk Sahibidir. Aile Huzur ve Güven Kaynağı.

Belirtilen tarih aralıklarından sonra Türkiye'de Ramazan ayının başlamış olması sebebiyle bu tarihlerden sonraki hutbe başlıkları Ramazan ayı ile ilişkilendirilmiş olmakla birlikte yine salgın ile ilgili içerikler bulunduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de salgın döneminde hutbe içeriklerindeki farklılaşmaların olduğu bilgisinin desteklenmesi açısından ilk vakanın görülmesinin öncesindeki Cuma hutbesi ve vaka görülmesi sonrası ilk Cuma hutbesi örnek olarak verilmiştir. Salgın konusu hastalığın Türkiye'de görülmesinden dört gün önce verilen Cuma hutbesinin son bölümlerindeki paragraflarda şu şekilde yer almıştır:

“...Değerli Müminler! Hayatta her iyiliğin ve güzelliğin başı sağlık, sağlığın başı ise temizliktir. Geçmişte olduğu gibi bugün de salgın hastalıklar, yeryüzünü dolaşmaya devam ediyor. Dünyanın dört bir köşesini tehdit eden virüsler, toplu kayıplara sebep oluyor. Rabbimize şükürler olsun ülkemizde bir vakaya rastlanmadı. Ama kendimizi ve sevdiklerimizi korumak için hepimize sorumluluk düşüyor. Muhterem Müslümanlar! Çeşitli virüs salgınlarından etkilenmemek için tedbiri elden bırakmayalım. Temizlik kurallarına her zamankinden daha fazla riayet edelim. Ellerimizi günde birkaç defa sabunlu suyla ovalayarak yıkayalım. Ellerimiz kirli iken gözümüze, burnumuza ve ağızımıza dokunmayalım. Bedenimizin zayıf düşmemesi için bol sıvı tüketelim. Dengeli beslenelim ve düzenli uyuyalım. Hapşırırken ya da öksürürken bir mendille, mendil yoksa dirseğimizin içiyle ağızımızı kapayalım. Yaşadığımız mekânları sık sık havalandıralım. Dinimizin haram kaldığı ve bedenimizi hastalıklara açık hale getiren sigara, alkol, uyuşturucu ve benzeri zararlı maddelerden uzak duralım...”(Cuma Hutbesi: “Allah Temizdir, Temizliği Sever”, 2020).

Yukarıdaki metinden de görüldüğü üzere Türkiye'de henüz salgın ile ilgili herhangi bir vakanın görülmediği bir zamanda salgın ile ilgili koruyucu tedbirlere yönelik ifadeler yer verilmiştir. İnsanların kendilerini ve sevdiklerini korumak için temizliğe dikkat etmeleri yönünde sorumlu oldukları hatırlatılmıştır. Türkiye'de ilk vakaların görüldüğü tarihten sonraki ilk Cuma namazı olan 13.03.2020 tarihindeki hutbenin ise aşağıdaki şekilde olduğu görülmüştür:

“Muhterem Müslümanlar! En hafifinden en ağırına kadar hastalık dünya imtihanlarından biridir. Tarih boyunca pek çok hastalık Allah'ın yardımı

ve insanların gayretli araştırmaları ile tedavi edilmiştir. Bugün dñnyanın dñrt bir kñşesine yayılan Koronavirüs'ün de inşallah şıfası bulunacaktır. Nitekim Resül-i Ekrem'in buyurduğu gibi Allah, indirdiği her hastalığın muhakkak şıfasını da vermiştir. Bizlere dñřen ise hastalığa yakalanmamak için tedbiri elden bırakmamaktır. Aziz Mñminler! Bu salgından korunmak için öncelikle beden, kıyafet, yiyecek ve çevre temizliğine dikkat edelim. Bulunduğumuz ortamı sık sık havalandıralım. Öksürdüėümüz ya da hapşırdığımız zaman tek kullanımlık mendillerle veya dirseğimizin iç kısmıyla ağzımızı kapatalım. Kalabalık ortamlardan uzak durmaya gayret edelim. Özellikle lavabo, abdesthane, kapı kolu ve masa üstleri gibi el temasının yoğun olduğu alanları temiz turalım. Ellerimizi her zamankinden daha fazla sabunla ve ovalayarak yıkayalım. Kirli ellerimizle ağzımıza, burnumuza ve gözümüze dokunmayalım. Camilerimizde ortak tespihleri kullanmak yerine parmaklarımızla ya da şahsi tespihimizle tembihatımızı eda edelim. şayet yurt dışı seyahatinden dönmüşsek, on dñrt gün boyunca evimizden dışarı çıkmamaya özen gösterelim. Umre ziyaretinden dönenlerin de bu hususa dikkat etmesini ve ziyaretçi kabul etmemesini sağlayalım. Kıymetli Müslömanlar! Bizler samimi ve sıcakkanlı bir milletiz. Dost ve arkadaşlarımızla musafaha eder, tokalaşır ve kucaklaşırız. Elbette bu davranışlar çok güzel ve değerlidir. Ancak bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu bu dönemde böyle uygulamalara ara vermek sorumluluğun ve tedbirin gereğidir. Bilhassa camilerimizde yaygın olan namaz sonrası musafaha uygulamasına ara verelim. Tokalařmadan belli bir mesafeden birbirimize gönöl selamı vererek hal hatır soralım. Belli bir yaşın üzerinde olanlar Koronavirüs'den daha fazla etkilenmekte ve risk grubunda yer almaktadır. Dolayısıyla bu günlerde yaşlılarımız evlerinde istirahat etmeli ve kalabalık ortamlardan uzak durmalıdır. Değerli Mñminler! Sağlık, Rabbimizin bize emanetidir. Mñmine dñřen, bu emanete sahip çıkmak, onu korumak için gayret göstermektir. Bu sayede Allah'ın yardımıyla huzura kavuşuruz. Dertlerimize deva, hastalıklarımıza şıfa buluruz. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim (a.s)Rabbimizi şöyle anlatır: O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, beni yediren ve içirendir. Hastalandığımda bana şıfa veren O'dur. Beni öldürecek ve sonra diriltecek olan da yine O'dur. Öyleyse yaşadığımız salgın hastalık karşısında hem kendi sağlığımızı hem de çevremizdekileri korumak için tedbirli davranalım. Aksi halde kendi sağlığımız yanında başkalarının sağlığını da tehlikeye atacağımızı, bunun da kul hakkı olacağını unutmayalım. Elbette Rabbimizin bir takdiri vardır. Mñmine dñřen ise tedbir almaktır. Mñmin her haliyle mutedil ve dengelidir. Meseleyi hafife almadan, abartıp paniğe kapılmadan, soğukkanlılıkla, aklımızı ve bilgimizi kullanarak bu salgınla mücadele etmek hepimizin vazifesidir"(Cuma Hutbesi: "Tedbir Mñmin'den Takdir Allah'tandır", 2020).

Yukarıda tam metni verilen hutbede konunun tamamen salgın hastalığa ayrıldığı görölmüşür. Hutbe içeriğinden de göröldüğü üzere öncelikle bu hayatın bir imtihan olduğu hatırlatılmış, bu salgın hastalığın da çaresinin mutlaka bulunacağı hadis ile desteklenerek topluma umut ve güven duygusu verilmiştir. Koruyucu tedbirler kapsamında temizliğin önemi vurgulanmış ve tedbirli davranmayarak kendine ve başkalarına verilecek zararın kul hakkı olacağı ifade edilerek bireysel ve toplumsal sorumluluğa vurgu yapılmıştır.

1.1.8.3. Salgının Gölgesinde Ramazan Ayı ve Bayramlar

Salgının Türkiye’de görülmesinin üzerinden geçen yaklaşık bir buçuk ay sonra İslam Dini açısından yıl içerisinde en önemli zaman dilimlerinden biri olarak görülen Ramazan ayı yaşanmıştır. Ramazan ayının içerisinde kılınan teravih namazları camilerde kılınamamıştır. Bunun yanında İçişleri Bakanlığı 22.04.2020 tarihinde yayımladığı “Koronavirüs ile Mücadelede Ramazan Ayı Tedbirleri Genelgesi” ile vatandaşların Ramazan ayına özgü davranışlarında aşağıda belirtilen hususlarda dikkatli olmalarını gerektiğini belirtilmiştir:

- Vatandaşların toplu katılım gösterdiği iftar, sahur gibi kalabalık grupları bir araya getiren her türlü etkinliğe ve iftar çadırlarına müsaade edilmeyecektir.
- Ramazan ayı boyunca türbe ziyaretleri kısıtlanacaktır.
- Mezarlık ziyaretlerinin kontrollü olarak gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Arife günü ile Bayram günlerinde mezarlık ziyaretlerinde ateş ölçümü yapılacak, sosyal mesafe kuralı ve maske kullanımına ilişkin kontrollere ağırlık verilecektir.

Hayatın her alanına derinlemesine nüfuz eden Covid-19 salgını Ramazan aylarının vazgeçilmez kültürel ögesi olarak toplumda kabul görmüş olan Ramazan davulcularını dahi etkilemiştir. İçişleri Bakanlığı’nın 22.04.2020 tarihli genelgesi ile “Ramazan davulcularının bahşiş almak adına evleri ziyaret, kapı zili çalmak gibi bulaş riski oluşturabilecek davranışlarını önleyebilmek için alacakları bahşişlerin tek tek vatandaşlar/haneler yerine toplu olarak yerel imkânlarla sağlanması esas olacaktır” denilmektedir. İçişleri Bakanlığı’nın kararı gereği birçok şehirde Ramazan davulcularının ücretleri büyükşehir, ilçe veya belde belediyeleri tarafından karşılanmıştır.

1.1.8.4. Kâbe’nin Kapanışı: Umre ve Hac İbadeti

Kur’an ile hadis ve tarih kitaplarından anlaşıldığına göre, Kâbe Allah’ın emri üzerine insanların hac görevlerini yerine getirmeleri yani orayı tavaf etmeleri için Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiştir. Binlerce yıllık tarihi içerisinde birçok defa yangın, sel veya farklı nedenlerle zarar görmüş olsa bile aynı temeller üzerinde tamir veya tadilatı yapılmıştır. Müslümanlar ise tarihin her

döneminde İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilen hac ibadetini yapmanın gayreti içerisinde olmuştur.

Tarihin farklı dönemlerinde Kâbe'nin kapılarının insanlara kapandığı zamanlar olmuştur. Bunlardan en bilineni Karmatiler'in (Miladi 924) yıllarından başlayarak yaklaşık on yıl süre ile Mekke'nin etrafına ve hac yollarına sürekli saldırılar düzenlemeleridir. Bu sebeple Mekke'ye hacca gelenlerin sayısı her yıl azalmaya başlamış bunun üzerine İslam âlimleri can ve mal güvenliğinin bulunmaması dolayısıyla hacca gitmemenin caiz olduğu yönünde fetva çıkarmıştır. Bu baskınlar döneminde on binlerce hacı öldürülmüştür. Karmatiler cahiliye döneminin bir âdeti olan putlara tapmaya benzettikleri hacı on yıldan fazla süre ile yasaklamışlardır (Avcu, 2010).

Kâbe'nin kapanması ve hac yapılamamasının sebeplerinden birisi de günümüzde olduğu gibi salgın hastalıklar sebebiyle olmuştur. Hicaz bölgesinde 1814' te veba salgınının yayılması yaklaşık 8 bin kişinin ölümüne neden olmuş ve o yıl hac yapılamamıştır. Daha sonra 1837' de hac mevsiminde başlayan salgın, 1892' ye kadar devam etmiş ve bu süre zarfında her gün binden fazla hacı vefat etmiştir. 1893 yılında Osmanlı coğrafyasında yaşanan salgınının en ağır faturası Hicaz'da olmuştur. "Hacc-ı Ekber" olan hac mevsiminde kalabalığın da fazla olması sebebiyle 30 bin kişi ölmüştür (Sarıyıldız, 2001: 318-319).

Günümüze en yakın dönemde Kâbe'nin kapatılması Uteybi ve yandaşlarının 1979 yılında Kâbe'ye baskın düzenlemesi ile gerçekleşmiştir. Yaklaşık 15 gün boyunca süren baskın sırasında Kâbe iki hafta kapalı kalmıştır.

Salgının ortaya çıkmasının ardından 27 Şubat 2020 tarihinde Suudi Arabistan devleti Covid-19 nedeniyle umre ziyaretlerini askıya aldığını açıklamıştır. Covid-19 salgın tehlikesinin hala devam etmesi nedeniyle Suudi Arabistan yaptığı açıklamayla, 2020 yılı hac ibadetini sadece Suudi Arabistan sınırları içinde yaşayan ve farklı milletlerden oluşan sınırlı sayıda Müslüman ile sosyal mesafe ve salgından korunma yöntemleri dikkate alınarak yapılacağını, yurt dışından hacı adayı kabul edilmeyeceğini duyurmuştur.

Şekil 1.7. Kâbe'nin ibadetlere kapanışı

Hac ibadetinin yasaklanması ile ilgili Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, 30.07.2020 tarihinde yayımlanan Kurban Bayramı mesajında şu ifadeleri kullanmıştır.

“Kurban Bayramı, İslam'ın temel ibadetlerinden biri olan haccın ifa edildiği, milyonlarca müminin Allah'a teslimiyetle Mekke'de bir araya geldiği mübarek bir zamandır. Ne var ki, bugün tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgın nedeniyle bu sene Mescid-i Haram, Arafat, Müzdelife ve haccın diğer mekânları mahzun kalmıştır. Büyük bir aşk ve heyecanla dünyanın her tarafından Müslümanları ortak bir değer etrafında bütünleştiren bir ibadetin eda edilememesi, kutsal beldelerin özlemiyle yanan gönülleri derinden üzmüştür. Bu sebeple bayramların birleştirici, teskin ve teselli edici özelliğine her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır.”(Erbaş,2020b).

Bu çerçevede Bakanlıklar arası Hac ve Umre Kurulunca belirlenen usul ve esaslar doğrultusunda; “2020 yılı hac kurasında kesin kayıt hakkı kazanan vatandaşlardan kayıt yaptıranların kura haklarının 2021 yılına kurasız olarak devredileceği belirtilmiştir.

1.1.8.5. Ölümler ve Cenaze Hizmetleri

Salgın dönemlerinde insanlar tarafından en çok sorgulanan bir diğer olgu ise ölümdür. Sosyoloji biliminde ölümün biyolojik tanımı sosyal faktörlerle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Cenaze genel anlamda gömülmemiş insan ölüsüne verilen bir kavramdır. Ölüm ise insanın yaşamsal fonksiyonlarının sona ermesidir (Burcu ve Akalın, 2020).

Her toplum kendi inançları ve günlük ritüelleri doğrultusunda ölümlerine karşı görevlerini yerine getirmektedirler. Örneğin Hindular, ölümlerini yakarak küllerini kutsal kabul ettikleri Ganj nehrine savururlarken, Zerdüştiler, sessizlik kulesi dedikleri yüksek tepelerde yırtıcı kuşlara yem etmeyi dini bir kural olarak benimsemişlerdir. İlahi dinlerde ise, defin öncesi merasimler farklı olsa da üç semavi dine (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâmiyet) ölümler toprağa gömülmektedir (Demirci, 2003).

İslam Dini de ölüm olgusunu önemsemiş ve fıkıh kitaplarında bu konu ile ilgili tabirler ve meseleler “Kitabu'l-cenaiz” şeklinde ifade edilen müstakil bölümlerde ele alınmıştır. Bu bölümlerde sekarat-ı mevt, ölüm haberi, yıkama, kefenleme, cenaze namazı, cenaze duası, cenazeyi takip, defin, kabir ziyareti, taziye vb. başlıklar altında cenaze ve yakınlarına karşı görevler ifade edilmiştir (Kırış, 2017).

Covid-19 salgını sürecinde salgının bulaşma hızının yüksekliği ve bulaşma biçimlerinin tam olarak çözülemediği dönemlerde Din İşleri Yüksek Kurulu aşağıda yer verilen görüşler doğrultusunda cenaze hizmetlerinin yürütülmesi kararını almıştır. Bu kararlar cenaze namazları ile ilgili olarak:

- Müslümanların, vefat eden din kardeşlerine karşı yerine getirmeleri gereken dini vecibelerinin başında cenazelerinin yıkanması, kefenlenmesi ve namazlarının kılınması gelmektedir. Yıkayıp kefenlendikten sonra cenaze namazının kılınması Farz-ı Kifaye'dir. Bu görev bazı Müslümanlar tarafından yerine getirildiği takdirde diğerleri sorumluluktan kurtulur.
- Cenaze namazının kılınması için belirli bir vakit yoktur. Hazırlanmış olan bir cenazenin bekletilmeden namazının kılınıp defnedilmesi esastır.
- Salgın hastalık riskinin bulunduğu durumlarda cenaze namazının, olabildiğince az sayıda kişiyle ve bekletmeden kılınması tercih edilmelidir. Ayrıca hastalığın bulaşmaması için gerekli tedbirler alınmalı, bu bağlamda cenaze namazına iştirak edenler arasında yeterince mesafe bırakılmalıdır. Bu durumda birden fazla cenaze varsa hepsi için tek bir namaz kılınması yeterlidir. Hastalığı bulaştırma riski sebebiyle yetkililerce hemen defnedilmiş olan cenazenin namazı daha sonra kabri başında birkaç kişiyle kılınabilir.

Bu kararların yanında aynı kurul hastalığın bulaşma riskine karşı uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda gerekli koruyucu tedbirler alındıktan sonra cenazenin usulüne uygun bir şekilde yıkanıp kefenlenmesi ve defnedilmesinin gerektiğini belirtmiş ancak alınacak bütün tedbirlere rağmen cenaze yıkandığı ve usulünce kefenlendiği takdirde bu hastalığın başkalarına da sirayet etme tehlikesi varsa aşağıda belirtilen hususlar doğrultusunda hareket edilmesini karara bağlamış ve cenazenin yıkanması ile ilgili olarak:

- Uzaktan cenaze üzerine su tutularak veya serpilerek yıkama işlemi gerçekleştirilir.
- Bu uygulamanın da riskli olduğu durumlarda yetkililerin de talimatlarına uyularak koruyucu kıyafetlerle cenazeye teyemmüm aldırılır.
- Cenazeye teyemmüm yaptırılmasının da hastalığın bulaşması açısından riskli olduğu hallerde zaruret sebebiyle teyemmüm de terk edilir ve o haliyle namazı kılınarak defni sağlanır.

Defin işlemi ve şekli ile ilgili olarak ise: Cenazelerin, geleneksel yöntemle açılan kabre kefenle defnedilmesinin de riskli olduğu durumlarda, ceset torbası veya tabutla defnedilmesi de caizdir şeklinde kararlar almış, hatta yurt dışından gelen cenazelerin bekletilmeden tabutu ile gömülmesi başkanlığın emirleri arasında yer almıştır. Kurul zaruretten kaynaklanan bütün bu uygulamalarda "Müslüman kardeşimize karşı son dini vazifemizi yaptığımız bilinci ile hareket edilmelidir." ifadesi ile de cenaze hizmeti veren personelinin de uyardırmayı ihmal etmemiştir. Her ne kadar bu yönde bir uyarı yapılmış olsa da salgın sürecinde özellikle "Covid-19 hastalığı sebebiyle vefat eden vatandaşların techiz, tekfin ve defin işlemlerinde hastalığın bulaşma riski olmadığı durumlarda dahi gerekli özen ve nezaketin gösterilmediği ve bu durumun cenaze yakınlarını rencide ettiği yönünde Başkanlığa şikâyetlerin ulaştığı belirlenmiştir.

1.1.8.6. Tedbirlerin Olumsuz Sonuçları ve Karşıt Tutumlar

Bu dönemde virüse karşı hissedilen kaygı, panik ve belirsizlik duyguları ile başa çıkılamaması ayrıca okulların tatil edilmesi, belirli sektörlerdeki iş yerlerinin kapatılması, evden çalışmaya başlanması ve sosyal mesafeyi korumak amacıyla

evden çıkılmaması gibi önlemlerle farklı kuşakların sürekli evde olma durumu aile bireyleri arasında zaman zaman çatışma yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşanan çatışmalarda stres yönetimi ve öfke kontrolü konusunda başarılı olamayan bireyler nedeniyle aile içi şiddet sorunu da yaşanabilmektedir. Hiç şüphesiz bu durum ailenin bir ferdi olan yaşlılar açısından oldukça önemli bir sorun alanını oluşturmaktadır (DHA, 2020).

Karantina uygulamaları ile ilgili alınan bu kararlar beraberinde farklı sonuçların doğmasına da neden olmuştur. Karantina uygulamaları, hastalığın yayılmasını engellemek ya da yavaşlatmak için faydalı olmakla birlikte toplumların ve bireylerin ihtiyaçlarının olması arz ve talep dengesinin sağlanması açısından bu uygulamanın insanların büyük çoğunluğu için bu uygulamanın sürdürülebilir olmadığı ifade edilmiştir (Yavuz, 2020). Nitekim birçok ülke ile birlikte Türkiye’de de karantina uygulamaları ve yasaklar belirli aralıklarla uygulanmakla birlikte hastalığın seyrine göre gevşetilmiştir.

Karantina uygulamalarının bir diğer sonucu ise toplumlarda damgalama risklerini de beraberinde getirmesi olmuştur. Damgalama bir kişinin ya da grubun toplum içindeki diğer bireyler tarafından utanılacak bir duruma maruz bırakılması veya toplum içinden dışlanmasıdır. Damgalanan bireyler diğer kişilerden farklı, eksik olması ya da olumsuz bir nitelik atfedilmesi ile toplumdan uzaklaştırılır (Yeşildal ve Reyhanlıoğlu, 2020). Hastalığın toplumlarda hızla yayılmasıyla risk grubunda olan yaşlılar ve sağlık çalışanları da bu damgalama ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu damgalanma sadece karantinada olanlara yönelik olmayıp özellikle salgına yakalanan veya risk taşıyan bireylerin ve sağlık çalışanlarının damgalanmaları olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Covid-19 salgınının başladığı günlerde de öncelikle Asya uyruklulara, özellikle Çinlilere yöneltilen damgalayıcı söylem ve davranışların olduğu görülmüştür. Vuhan virüsü, Çin Virüsü, Asya Virüsü şeklinde yapılan manşet ve haberler de bu damgalamaya bir örnek teşkil etmektedir (TGRT Haber, 2020).

Karantina uygulamalarının bir sonucu olarak da aile içi şiddetin artması gösterilmiştir. Türkiye’de meslek örgütleri ve sivil toplum kuruluşları, ilk koronavirus vakasının açıklandığı tarihten itibaren uygulanan evde izolasyon ve

sosyal mesafe çağruları ile birlikte kadına yönelik şiddetin arttığına dikkat çekmişlerdir. Evde kalma sürecinin bireysel ve toplumsal etkileri toplumun kültürel dinamiklerine göre biçimlenmektedir. Salgından ötürü evde kalma süreci ile birlikte birçok risk belirmektedir. Kadına yönelik şiddet ve çocuk istismarı vakalarında artış olacağı tahmin edilmiştir. Nitekim aşağıda sunulan veriler bu riski destekler mahiyettedir.

Çocuk istismarı konusunda bir aylık dönemde sadece İstanbul’da 178 vaka gerçekleşmiştir. “Pandemi ilanından günümüze kadar İstanbul Barosu tarafından çocuk haklarını ilgilendiren vakalar için yapılan avukat görevlendirmelerinde ciddi bir değişim gözlemlenmiştir. 10 Mart-20 Nisan 2020 arasında (son 41 günde) çocuğun cinsel istismarı suçu mağduru 178 çocuğa karakol aşamasında avukat görevlendirilmesi yapılmıştır” (Pandemi Döneminde Çocuk Haklarını Koruma Mekanizmalarına Erişimde Yaşanan Sorunlar, 2020).

Toplum içinde yaşayan insanların da birbirleriyle doğru ilişkiler kurabilmeleri belirli kurallar bütünüünün uygulanması ile mümkündür. “Hak; insan varlığına ve bir kimseye, var olan yasalar ile evrensel beyannameler ya da en azından sözlü bir gelenek ile tanınan belli şekillerde hareket etme özgürlüğü, yetkisi ya da olanağı olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi hak, insana Tanrı, kral, yasa, toplumsal bilinç ya da gelenek gibi bir otorite kaynağı tarafından verilen, desteklenen, kutsanan yetki, özgürlük ya da ayrıcalıktır” (Cevizci, 1999: 194). Bu sebeple bir arada yaşama mecburiyetinde bulunan insanların birbirlerinin hak ve özgürlük alanına müdahil olmaması beklenmektedir. Salgın süreçleri hak ve özgürlük kavramlarının karşı karşıya geldiği zamanlardan birisidir. Covid-19 ile mücadele sürecinde “bazı ülkelerin aşırı güç kullanımı yoluyla insan onurunu zedeleyen uygulamaları devreye soktukları da görülmüştür” (Kılıç, 2020). Almanya Başbakanı Merkel yaptığı açıklamada önlemleri alırken anayasa kurallarına dikkat edilmesi gerektiğini özellikle de anayasalarının birinci maddesi olan ‘İnsan onuru dokunulmazdır’ ilkesinden hareketle önlemlerin alındığını ifade ederek alınacak önlemlerin insan onurunu zedeleyecek mahiyette olmaması gerektiğini savunmuştur (DW Türkçe, 2020b).

İKİNCİBÖLÜM

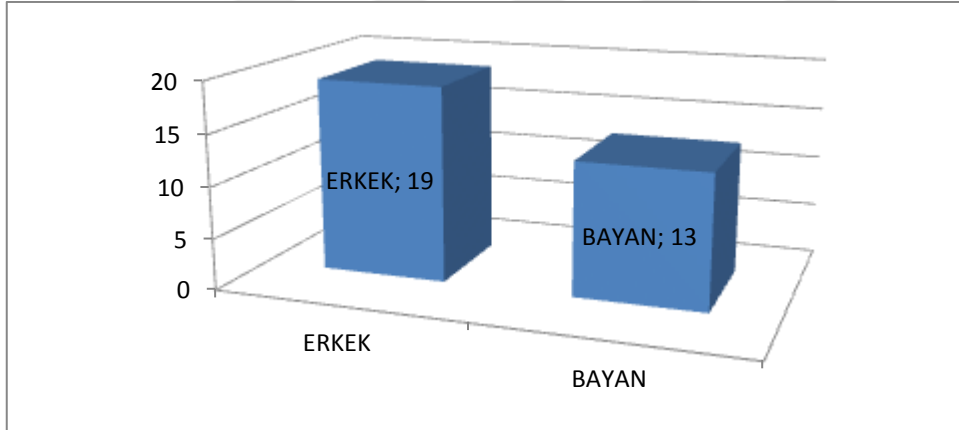
ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1. Araştırma Grubunun Demografik Nitelikleri

Bu bölümde öncelikle araştırma grubunun cinsiyet dağılımı, mesleki dağılımı, yaş dağılımı, eğitim durumları ve kendini tanımlamalarına yönelik bulgulara yer verilmiştir. Ardından ise katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgular araştırma sorularına göre sunulmuştur.

2.1.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Görüşme yapılan katılımcıların cinsiyet dağılımını gösterir bilgiler Şekil 2.1.'de aşağıda sunulmuştur.

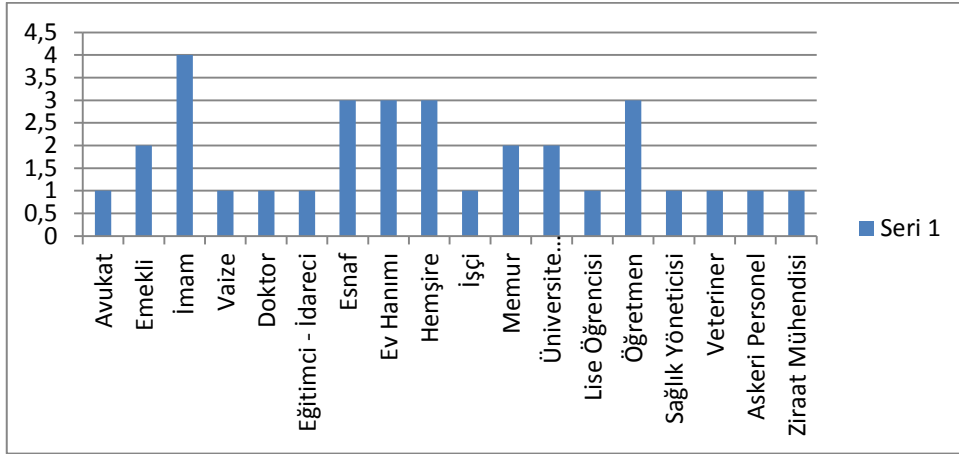

Şekil.2.1. Katılımcıların cinsiyet dağılımı

Şekil 2.1.'de görüldüğü üzere 32 katılımcının 19'unun erkek, 13'ünün ise bayan olduğu görülmüştür. Erkek katılımcıların oranı % 59, bayan katılımcıların oranı ise % 41 olarak gerçekleşmiştir.

2.1.2. Katılımcıların Meslek Dağılımı

Görüşme yapılan katılımcıların meslek durumlarını gösterir bilgiler Şekil 2.2.'de aşağıda sunulmuştur.

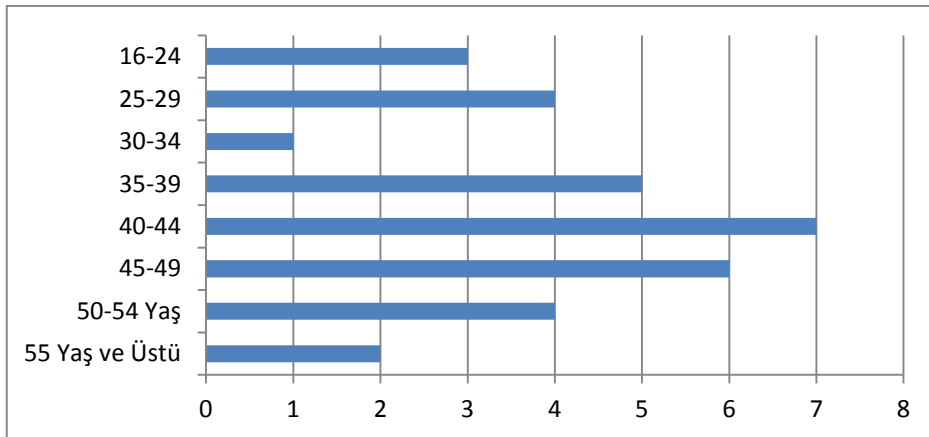

Şekil.2.2. Katılımcıların meslek dağılımı

Şekil 2.2.'de görüldüğü üzere görüşme yapılan katılımcıların meslekleri şu şekildedir; 1 avukat, 2 emekli, 4 imam, 1 vaize, 1 doktor, 1 eğitimci-idareci, 3 esnaf, 3 ev hanımı, 3 hemşire, 1 işçi, 2 memur, 2 üniversite öğrencisi, 1 lise öğrencisi, 3 öğretmen, 1 sağlık yöneticisi, 1 veteriner, 1 askeri personel, 1'i ise ziraat mühendisi olarak dağılım gerçekleşmiştir.

2.1.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı

Görüşme yapılan katılımcıların yaş dağılımında 15 yaş üstü bireyler olması yönünde bir ölçüt belirlenmiştir. Çünkü daha alt yaşlardaki bireylerin olaylar karşısında yeteri kadar tutum geliştiremeyeceği öngörülmüştür. Katılımcıların yaş durumuna ait bilgiler Şekil 2.3.'te aşağıda sunulmuştur.

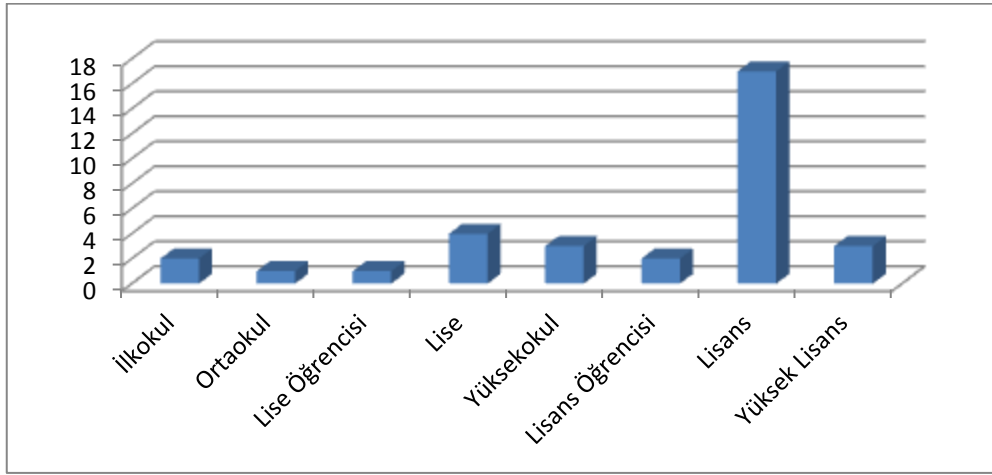
Şekil.2.3. Katılımcıların yaş dağılımı

Yukarıda verilen şekil 2.3.'te belirtilen "Katılımcıların Yaş Dağılımı" grafiğinde de görüldüğü üzere katılımcılardan 16-24 yaş aralığında 3 katılımcı, 25-29

yaş aralığında 4 katılımcı, 30-34 yaş aralığında 1 katılımcı, 35-39 yaş aralığında 5 katılımcı, 40-44 yaş aralığında 7 katılımcı, 45-49 yaş aralığında 6 katılımcı, 50-54 yaş aralığında 4 katılımcı, 55 yaş ve üzeri olan ise 2 katılımcı bulunmaktadır. Yaş durumları dikkate alındığında katılımcıların 35-49 yaş aralığında yoğunlaştığı ve bu yaş aralığında toplam 18 katılımcının olduğu görülmektedir.

2.1.4. Katılımcıların Eğitim Durumu

Görüşme yapılan katılımcıların eğitim durumuna ait bilgiler Şekil 2.4.'de aşağıda sunulmuştur.

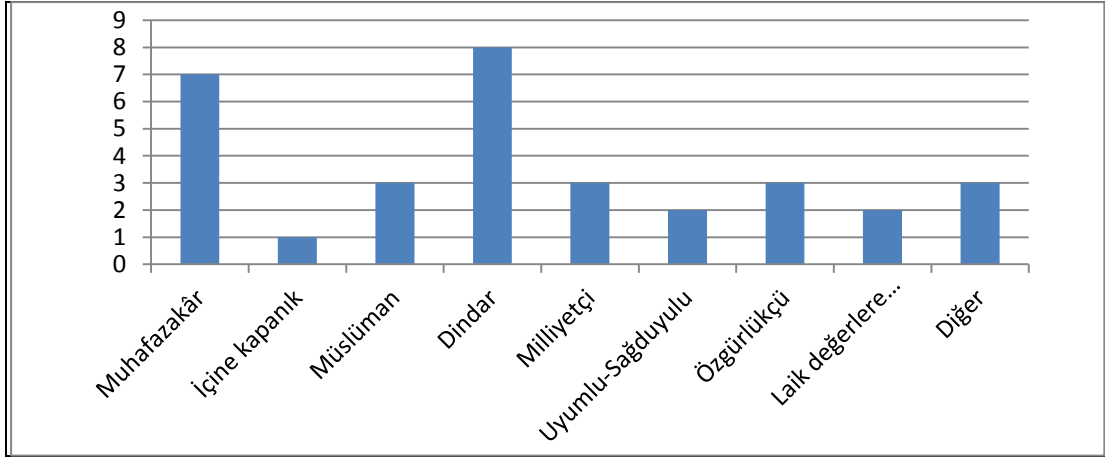

Şekil.2.4. Katılımcıların eğitim durumu

Görüşme yapılan katılımcıların eğitim durumunu gösteren Şekil 2.4. incelendiğinde 2 ilkokul, 1 ortaokul, 1 lise öğrencisi, 3 lise, 3 yüksekokul, 2 lisans öğrencisi, 17 lisans, 3'ünün ise yüksek lisans seviyesinde olduğu görülmüştür. “Düşünce yapınızı ve yaşantınızı göz önüne aldığınızda kendinizi nasıl tanımlarsınız?” şeklindeki açık uçlu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde yapılan tanımlamalar aşağıdaki şekildedir.

2.1.5. Katılımcıların Kendini Tanımlamaları

Görüşme yapılan katılımcıların kendini tanımlamalarına yönelik bilgiler Şekil 2.5.'de aşağıda sunulmuştur.

Şekil.2.5. Katılımcıların Kendini Tanımlamaları

Yukarıda verilen “Katılımcıların Kendini Tanımlamaları” grafiğinde de görüldüğü üzere katılımcıların 7 katılımcının “Muhafazakar”, 1 katılımcının “İçine Kapanık”, 11 katılımcının “Müslüman veya Dindar” 3 katılımcının “Milliyetçi”, 2 katılımcının “Uyumlu veya Hoşgörülü”, 3 katılımcının “Özgürlükçü”, 2 katılımcının “Laik Değerlere Bağlı veya Demokrat” 3 katılımcı ise “Diğer” grubu aralığında oldukları görülmüştür.

2.2. Araştırma Grubunun Görüşlerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgular araştırma sorularına göre sunulmuştur.

2.2.1. İnsanlar Salgının Sebebini Nasıl Anlamlandırmaktadır?

Araştırmanın birinci sorusu “*İnsanlar salgının sebebini nasıl anlamlandırmaktadır?*” şeklindedir. Katılımcıların soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde katılımcıların salgının sebebine yönelik aşağıda belirtilen dört tema ile anlamlandırmalar yaptıkları görülmüştür. İnsanların salgının sebebine yönelik algıları incelendiğinde ön plana çıkan bu temalar ceza, imtihan, doğal denge ve insan faktörü (komplo) şeklinde adlandırılmıştır.

2.2.1.1. Ceza

Katılımcılar arasında sayısı az da olsa bir kısmının salgının sebebini ceza olarak anlamlandıranların olduğu belirlenmiştir. “K21” bu soruya verdiği cevapta bunu şu şekilde dile getirmiştir;

“Salgını bir ceza olarak görüyorum. Tarihte de birçok kavim imtihan edilmiş, uyarılara uğramış, eğer yine de bu uyarılara uyumayıp daha ileri gitmişlerse de helak edilmişlerdir. Bugün de Allah’ın emirlerine karşı gelen ve ısrar eden insanlar var bu yüzden bu hastalık da bir cezadır” (K21; Bayan, Memur, 44, Lise) şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Salgının sebebini ceza olarak değerlendiren ve “K21” ile benzer görüşleri paylaşan bir diğer katılımcı “K3” ise;

“Ben bu salgını bir ceza olarak görüyorum. Bizim azgınlıklarımız yüzünden Allah bizi cezalandırmaktadır. Hatta ağızımıza taktığımız bu maskeler bana küçüklüğümde düven sürerken hayvanların ağızına takılan torbaları hatırlatıyor. Allah bize hayvandan da aşağı olabilirsiniz diyor ya işte biz yaptıklarımız sebebiyle o duruma düştük” (K3; Erkek, Emekli, 77, İlkokul).

Salgını ceza olarak anlamlandıran bir diğer katılımcı “K1” ise; *“Nuh’un kavmi, Lut’un kavmi, Firavun, Nemrut ne oldu? Hepsi helak oldu. Niye? Çünkü her biri farklı bir konuda azmıştı. Nuh’un kavmi isyanında direndi, Lut’un kavmi ahlaksızlıkta sınır tanımadı, Firavun kibrinde boğuldu, Nemrut ilahlık tasladı hepsi cezasını buldu. Bugün insanlık bu günahların hepsini bir arada yaşıyor. Elbette bir ceza olacaktı. Belki de kıyamet yaklaşıyor”* (K1; Erkek, İmam, 54, Yüksekokul).

Geçmiş bölümlerde ele alındığı üzere Mısır kültüründe şifa verici tanrıların yanında salgın hastalıklara sebep olan özel tanrıların bulunduğu yönelik inanışların olduğu ifade edilmişti. Aynı durum farklı medeniyetlerde de görülmektedir. Nitekim Gılgamış destanında da yine bir veba tanrısından söz edilmektedir. Ayrıca Hititler’inŞulinkatte adında salgın hastalıklar (özelde veba) tanrısı bulunmaktadır. Bu tanrıya karşı yapılan ve dört ayrı tabletten oluşan meşhur veba duaları da bulunmaktadır. *“II. Arnuvanda’nın yerine geçen küçük oğlu II. Murşiliş, babasının daha önce tahta geçmek için yeğeni III. Tuthaliya’yı öldürmesi sebebiyle, babasına kızan tanrıların veba hastalığını göndererek onu ve ağabeyini cezalandırdıklarını düşünmüş ve bu korkuyla ünlü veba dualarını yazmıştır”* (Alparslan, 2006: 127-129).

Salgın hastalıklar genelde Ortaçağ ve sonrası Batı toplumlarında da Tanrı'nın gazabı olarak görülmüştür. Bu düşüncenin 19. yüzyıl sonlarında da aynı şekilde görüldüğünün örneği olarak 1879 yılında ortaya çıkan veba salgınının dönemin önde gelen gazetelerinden Kikeriki Gazetesi'nde yayımlanmış olan bir şiirde “Tanrı'nın en yeni gazabı” olarak adlandırılmasından anlaşılmaktadır. İnsanlar veya din adamlarının salgınları insanların yaptığı yanlış davranışların veya Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmemelerinin bir sonucu olarak okuduklarını göstermektedir (İstek, 2017).

Günümüzde de salgının eski dönemlerdeki anlayışlara benzer şekilde teolojik temellere dayandırarak yaratıcının bir cezası olarak görenler de olmuştur. “Evet, koronavirüs bir çeşit uyarı, Rabbimizin bize kızgınlığının bir ifadesi ve dünyadaki gaflet, isyan ve günahlarımıza karşı vermiş olduğu bir cezadır. İlahi bir ikazdır, Yüce Allah'ın kullarını bu derin uykudan uyandırma ameliyesidir” (Sevgili, 2020). Döngeloğlu'da (2020) bu salgını bir ceza olarak nitelendirerek “...cezadır. Allah'ın azabıdır. Mesela Doğu Türkistan'da Müslüman'a kan kusturan Çin'e Allah'ın bir cezasıdır, azabıdır bu. Çünkü bunlarla ilgili onlarca ayet var. Azgınlaşanları kibirlenenleri helak ettik diyor” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Araştırmamızdaki katılımcıların birkaçının da salgını Allah'ın bir cezası şeklinde anlamlandırdığı bulgusuna rastlanmıştır.

Dünyada meydana gelen doğal afetlerin ve salgınların ceza olduğu anlayışına yönelik eleştirel görüşler de bulunmaktadır. Aydar (1999) bu konuda “doğal afetler ve salgın hastalıklar döneminde ölen kimseler üzerinden yargılayıcı dinî bir söylem geliştirmek kelimenin tam anlamıyla dini istismar yapmaktır” demektedir. Görmez'de (2020) doğal afetler ve salgın hastalıklar için; “Şu nedenlerden dolayı başımıza bunlar geldi. Bu cürümleri işleyen kimselerden dolayı böyle bir felaketle karşı karşıya kaldık gibi ifadeler kullanmak, hâşâ kendini Allah yerine koymak ya da Allah adına konuşmak gibi bir şeydir” ifadeleri ile eleştirmiştir. Güler'e (2014) göre ise hiç kimse bir yakınının doğal afetler ya da salgın hastalıkların neden olduğu ölümünün ilâhî bir ceza olarak nitelendirilmesini istemez. Bu iddia, cenaze sahiplerini Allah'a ve dine karşı mesafeli durmaya hatta karşı cephe almaya sevk

edebilir denilerek bu şekildeki anlamlandırmaların dine karşıtlığı tetikleyeceği vurgulanmıştır.

2.2.1.2. İmtihan

Salgının sebebine yönelik katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde “ımtihan” temasının görüşülen bireylerin en çok sözünü ettiği tema durumunda olduğu görülmüştür. Salgının sebebinin imtihan olduğunu ifade eden katılımcılardan “K7” bu konudaki düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir.

“Her musibetin bir imtihan vesilesi olduğuna inanıyorum. Yalnız birileri şunu yaptı Allah da bunu gönderdi türünden bir inanışım yok. Bu tarz musibetleri ölümü ve ahireti hatırlatması gerektiği şeklinde bir imtihan olarak görüyorum”(K7; Bayan, Hemşire, 39, Lisans).

Salgının sebebinin imtihan olduğunu ifade eden benzer katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

“İmtihan olarak görüyorum. Yaşamımızda başımıza gelen zorluklar da güzellikler de bizler için bir imtihan değil mi? Bu da öyle”(K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

“Salgını bir imtihan olarak görüyorum. Yeryüzünde imtihan olarak gönderildik. Bu da imtihanın bir parçası. İyiyi kötüyü ayırt etmemiz için bize akıl verilmiş biz de sabrederek bu imtihanı kazanacağız. Bu sebeple imtihan olduğu kesin ama günah ya da yozlaşma sebebiyle olduğunu düşünmüyorum. Yaraticının insanların kendini hatırlamaları için bir vesile...”(K24; Erkek, Ziraat Mühendisi, 52, Lisans).

Salgını imtihan olarak değerlendiren bir diğer katılımcı “K17”ise;

“Din görevlisi olmam nedeniyle salgının sebebini size bir ayet ile cevaplandırmak isterim. Allah Kur’an-ı Kerim’de bulunan Bakara suresinde “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele” demektedir. İşte bu salgın da bizim için bir imtihan vesilesidir. Sevdiklerimiz aramızdan ayrılıyor bize sabır etmek düşmektedir”(K17; Bayan, Vaize, 46, Lisans).

Salgını imtihan olarak değerlendiren bir diğer katılımcı “K16”ise; *“Rabbim küçücük bir virüsle nasıl yok olabileceğimizi nasıl elimiz kolumuz bağlı bir şekilde yaşamın boş olduğunu gösterdi bizlere. Anlayan insan anladı Allah'a yöneldi bıraktı kendini Rabbine. Her şey bir imtihan insanlık için”* (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans) şeklinde bir anlamlandırma yapmıştır.

Katılımcıların büyük bir kısmı salgını yine ilahi bir referansla anlamlandırmakla birlikte bunun tanrıdan bir “gazap-ceza” olarak değil, bir “imtihan” olarak gönderildiği ifade etmişlerdir. Bu düşüncenin katılımcılar arasında en yaygın anlamlandırma olduğu görülmüştür. Bu şekilde anlamlandırma yapanlarda “her şerde bir hayır vardır”, “sabretmek lazım” gibi ifadelere çok sık rastlanması “Dindar kişiler, karşılaştıkları kriz ve olayları daha çok Tanrı’ya atfederek anlama ve anlamlandırmaya çalışır. Böylece yaşananlara karşı, daha sağduyulu ve iyimser bir bakış açısına sahip olur” (Batman, 2008) düşüncesi ile de örtüşmektedir. Ayrıca Özdemir’de (2020) “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” (Bakara: 155-157) ayetinin her felaketin cezalandırma amaçlı gelmeyebileceği ortaya çıkan olayların hayatın akışının doğal bir sonucu olarak ayette işaret edildiği üzere imtihan vesilesi olarak değerlendirebileceği ifade etmiştir.

Aynı ayeti salgınla bağdaştırarak yorumlayan Ünlü (2020) ise sokağa çıkma yasaklarının gelmesi birçok iş yerinin kapanmasının insanlarda endişe ve korkuya sebep olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında ekonomik sıkıntıları da dile getirerek işletme sahiplerinin zor durumda kaldığından bahsederek bunun ayette belirtilen mallardan eksiltme şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. İnsanların canlardan noksanlık, ürünlerden noksanlık ve en sevdiklerinden noksanlık ile imtihan edildiğini belirtmektedir. Bu ayette belirtilen korku kelimesinin açlığı da mal noksanlığını da, can noksanlığının da kapsadığını ifade ederek Koronavirüs salgını sonucunda ayette ifade edilen tüm imtihan sebeplerinin ortaya çıktığını belirtmiştir.

2.2.1.3. Doğal Denge

Salgının sebebinin tamamen doğal bir dengenin ürünü olduğunu belirten ve insanın doğal dengeyi bozmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade eden bir

kısım katılımcı da olmuştur. Bu düşünceyi paylaşan katılımcıdan birisi olan “K12” bu konu hakkında;

“Yaşadığımız bu ibretlik olayı çok farklı değerlendirenler var. Ben bu değerlendirmeleri anlamlı bulmuyorum. Salgınların, depremlerin, doğa olaylarının her zaman doğanın kendini yenilemesi için gerekli olan döngüler olduğunu düşünüyorum. Ayrıca insanın başına ne gelirse kendi yaptıklarından dolayı geldiğini düşünüyorum. Doğayı kirleten, oksijeni yok edip karbondioksiti haddinden fazla yayan, suları kirletip yok olmasına sebep olan insanlık için salgın hastalıklar kaçınılmaz bir durumdur” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

Yaşanılan salgının doğanın dengesinin bozulmasına bağlayan bir diğer katılımcı “K9” ise;

“Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ile birlikte insanlık doğayı çok hor kullanmaya başladı. Tüketim toplumu almış başını gidiyor. Bunun bir sonucu olması gerekiyordu. İnsanlık olarak her şeyi hak ettik doğa kendisini yenilemek için insanlığa dur dedi. Dengenin bozulması neticesinde gelişen bir hastalık bence, deprem, sel baskını veya daha önce yaşanmış veba, kızamık vb. doğal salgın hastalıklar neyse Covid-19’u da aynı şekilde bir hastalık olarak değerlendiriyorum” (K9; Erkek, Öğrenci, 20, Lisans Öğrencisi) şeklinde ifade etmiştir.

“Salgının sebebi ile ilgili benim görüşüm insanlığın teknolojik ilerlemede bir sınır koymamasıdır. Yani insanlığın daha fazlasını arama istemesi olarak görüyorum. Bu hırs ister istemez ortaya olumsuz sonuçları çıkartıyor. Şöyle örnek verebilirim teker yokken trafik kazası da yoktu. Teker ortaya çıktı, araçlar ortaya çıktı, arabaların hızı artırıldı, kazalardan ölümler de ortaya çıktı. Bu olayda da sınırları zorlayan insan doğanın dengesini bozdukça bu durumlarla karşılaşacaktır.” (K28; Erkek, Öğretmen, 37, Lisans).

Salgının sebebini yaratıcıdan bağımsız olarak düşünmeyen ancak bunun doğal bir dengenin sonucu olduğu, maddi gelişimi tek hedef kabul eden bir yaklaşımla hareket eden insanlığın havayı ve suyu kirletmesi, ekolojik dengeyi bozması, ilaç sanayi ve nükleer faaliyetler ile insanın sosyal hayatının hızlı

bozulmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşü de bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Genelde bu düşünceye dayanak olarak gösterilen en temel nas ise “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor” (Rum: 41) ayetidir.

Güler’de, bu salgının, doğanın dengesi ve ahlaki toplumsal denge arasındaki ilişkinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiştir. Kur’an-ı Kerim’den örnekler vererek bu dengeye işaret eden ayetlerle bu düşüncesini desteklemiştir. Bu düşünceye göre, “salgın, doğanın dengesinin bozulmasından, bozulma da ahlaki ve toplumsal denge sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla sorunun sebebi durumunda olan insanlık, sorunu yine insanlığın sahip olduğu akıl ve bu akıl sayesinde ürettiği bilim ile aşabilecektir” (Güler, 2020).

Dünya Doğayı Koruma Vakfının (WWF) raporuna göre bugüne kadar görülen, hayvanlardan insanlara bulaşan salgınların çoğunun ana noktası Ekolojik Dengenin altüst edilmesi ve küreselleşmeyle doğrudan ilişkili olarak görülmüştür. Doğal ekosistemler, insanlar dâhil, tüm canlıların beslenmesinde önemli rol oynamakta ve doğal olarak yaşamsal faktörleri desteklemektedir. Bu ekosistemleri bozmak, değiştirmek, salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmaktadır. Doğal yaşam alanlarının yok olması veya insanın müdahalesiyle değiştirilmesi sonucunda genel olarak ortaya çıkan biyolojik çeşitlilikteki azalma, günümüzde ortaya çıkan yeni bulaşıcı hastalıkların yayılmasına etki etmektedir (Avcı, 2020).

2.2.1.4. İnsan Faktörü (Komplo)

Salgının sebebine yönelik farklı bir değerlendirme ise ortaya çıkan bu virüsün tamamen insan eliyle yapıldığı ve büyük bir komplo olduğu yönünde olmuştur. Katılımcılardan birkaçı salgının devletlerarası hesaplaşma ve küresel güçlerin dünyaya şekil vermesinin bir ürünü olarak laboratuvar ortamında üretildiği yönünde değerlendirmeler yapmışlardır.

Bu katılımcılardan “K32” salgının dünyada bulunan ve küresel sermayeyi elinde bulunduran belirli güçler tarafından ortaya çıkarılmış bir proje olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir.

“Salgının sebebinin dünyadaki küresel güçlerin yani zengin ailelerin başta ABD ve dolar olmak üzere ülkelere savaş açması ve bu savaşın sebebi ülkeleri kendilerine muhtaç etmeleridir. Salgın ile birlikte dijital dönüşüme geçmenin önemi vurgulanarak dijital paranın iyi veya kötü olarak sürekli reklamı yaptırılarak insanları dijital para kullanmaya ve bununla birlikte ülke paralarını çökerterek dünya parasının dijital para olmasını sağlamak olduğunu düşünüyorum” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

Salgının sebebinin tamamen laboratuvar üretiminden kaynaklı olduğunu ve bu şekilde insanlara korku salınarak bireylerin kontrol altına alınmasının hedeflendiğini uzun vadede ise dünya nüfusunu düşürmeye yönelik çalışmalar olabileceğini belirten “K13” ise bu konuda şu görüşü dile getirmiştir.

“Bence ortaya çıkan bu salgın dünyanın seyrine yön veren küresel güçlerin bir oyunu ve bu virüs laboratuvar kaynaklı bir çalışma. Bunu bilinçli olarak ortaya attılar asıl hedef insanların düşünce dünyalarına ve hayat tarzlarına komutla yön verecek bir ortam oluşturmaktı. Bunu da büyük oranda başardılar. Tüm dünyada ölüm oranı %2 seviyelerinde olan bir salgından bahsediyoruz. Ama korku en üst boyutta. Özellikle ilk zamanları düşününün kravatlı takım elbiseli yolda yere düşüp ölen insanlar vardı. Siz çevrenizde hiç bu şekilde bir ölüm gördünüz mü? Yok. Ama korkuyu bu şekilde yaydılar. Karantina dediler insanları kapattılar, maske dediler hala faydasının olup olmadığı tartışılıyor, aşı diye ne vurdukları belli değil. Yani kısaca şunu söyleyebilirim. Artık onlar ne komut verirse insanlar bu komutlara itiraz etmiyor. Hâkimiyetlerini pekiştiriyorlar. Belki de bu ilk aşama ikinci aşamada dünya nüfusunu düşürmeye yönelik daha ölümcül bir versiyon da ortaya atabilirler” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

Katılımcıların görüşlerinden de anlaşıldığı üzere salgına dini referansla ceza veya imtihan şeklinde yaklaşan bireylerin yanında salgının doğal dengenin bir ürünü olduğu şeklinde anlamlandırma yapan katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca bir

kısım katılımcı ise bu salgını insan eliyle yapılan manipüle bir durum olarak görmektedir.

İfadelerin analizi sonucu bireylerde salgının sebebine yönelik ilahi referanslı anlamlandırmaların ağır bastığı, bu noktada ise salgının sebebi olarak “imtihan” temasının yoğun olarak işlendiği görülmüştür. Sınırlı da olsa ilahi bir “ceza” temasına yönelik bulgulara da rastlanmıştır. Salgını doğanın kendini korumaya alması, insanlığın doğayı hor kullanmasının intikamı veya doğal bir döngü olarak gören bazı katılımcıların yanında bu salgının insan eli ile ortaya çıkarılan bilinçli bir eylem olduğu yönünde de görüşlere ulaşılmıştır.

2.2.2. Salgın Sürecinde Sosyal ve Dini Anlamda Duygu ve Düşüncelerinizde Farklılaşmalar Oldu Mu?

Araştırmanın ikinci sorusu olan “*Salgın sürecinde sosyal ve dini anlamda duygu ve düşüncelerinizde farklılaşmalar oldu mu?*” şeklindedir. Katılımcıların soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde salgının insanların düşünce ve duygularında farklı yansımaları olduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

2.2.2.1. Salgının Düşünceye Yansımaları:

Salgının düşünceye yansımaları; yaratıcının gücü, dua, öz değerlendirme, tefekkür ve ölüm, tevekkül, teslimiyet olmak üzere iki alt kategoride incelenmiştir.

2.2.2.1.1. Yaratıcının Gücü, Duaya Yönelim

Salgının insanların düşüncelerine yansımalarının olduğu görülmüştür. Katılımcıların büyük bir kısmı salgın ile birlikte yaratıcının gücünü daha yoğun bir şekilde hissettiklerini, duaya yöneldiklerini, kendileri ile yüzleştiklerini ve bu sayede yaşantılarını değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Yaratıcının gücünün vurgulanması ile ilgili katılımcılardan “K6”;

“Rabbimiz her şeyin varlığının kendisine bağlı olduğunu, dünyanın bütün güçleri birleşse bile Allah’ın gücünün karşısında çaresiz kalacağını hatırlattı bize” (K6; Bayan, Hemşire, 40, Lisans) demiştir.

Bir diğer katılımcı “K5” ise;

“Her şeyi var eden, kontrol eden, planlayan, düzenleyen yüce bir gücün olduğunu, insanların aslında ne kadar zayıf olduğunu ve o güce bağlanmayan insanların mutlu olamayacağını anladım”(K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

“Süreç içinde çokça dua ettim. Bu şekilde Allah’a yakınlaştığımı daha çok hissettim. Duanın moral, motivasyon anlamında çok önemli olduğunu, Covid sonrası artan psikolojik rahatsızlıkların azalmasında çok önemli bir etken olduğunu düşünüyorum” (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

Katılımcıların görüşlerinde de görüldüğü üzere, “hastalık ve ölüm riskinin arttığı olağanüstü zamanlarda bireylerin ve farklı toplum kesimlerinin risk algılarını azaltacak, acılarını hafifletecek, yaralarının sarılmasına ve iyileşmesine, travmatik etkilerin rehabilitasyonuna katkıda bulunacak güvenli sığınaklara ihtiyacı vardır.” Çapcıoğlu (2020b). Bireyler ve toplumlar için kriz zamanı olarak görülebilecek bu zamanlarda insanların aklına ilk gelen sığınak/sığınma aracı dindir. İnsanların, sahip olduğu inançlar sayesinde, yangın, sel, salgın vb. dönemleri ruhsal açıdan en az zararla atlattıkları geniş kapsamlı çalışmalardan elde edilen verilerle kanıtlanmıştır (Yapıcı, 2007; Apaydın, 2010).

Aslında dini inançlar sadece kriz dönemlerinde değil, aynı zamanda normal hayat şartlarında da insanoğlunun hayatına anlam katmaktadır. Ancak kriz dönemlerini yaşayan bireyler bu tür anlam ve anlamlandırmaya daha çok ihtiyaç duymaktadır. Çünkü bu dönemler hem daha karışık hem de daha sıkıntılıdır. Bundan dolayıdır ki bu dönemlerde yüce varlığa sığınma ve O’ndan yardım talep etme ihtiyacı daha çok hissedilmektedir (Gashi, 2020).

Yapılan araştırmanın bulgularında Gashi’nin de ifadeleri ile benzer mahiyette ifadelere rastlanmış ve bireylerin duygu dünyalarında yüce bir yaratıcıya yönelme, ondan yardım talep etme, kendisinin acizyetinin farkına varma gibi duyguları daha yoğun bir şekilde yaşadıkları görülmüştür. Yine Çapcıoğlu ve Kaya (2021) çalışmalarında salgın sürecinde insanların yaratıcının gücünü hissetmeye ve O’na karşı yönelimde artış olduğuna dair benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Salgın sürecinde hastalığa yakalandığını ve hastalık sürecinde duaları ile Allah'a yöneldiğini ifade eden "K13" ise ibadetler konusundaki tutumunu şu şekilde dile getirmiştir.

"Covid-19 hastalığına yakalananlardan biriydim. Salgın benim iç dünyamı dinlediğim, dünyanın meşgalesinden kurtulduğum bir zaman oldu. Her zaman yaptığım gibi dualarımı yaptım. İbadetler konusunda aslında ikilemde kaldığımı söyleyebilirim. Çünkü normal zamanlarda düzenli ibadet etmem. Yani aslında hep isterim ama yapamam. Hastalığa yakalanınca daha önceden yapmadığım şeyleri yapmak bana ilkesel olarak nasıl ifade etsem ikiyüzlülük gibi geldi. İç dünyamda çok gelgitler yaşadım. Yaratıcıya sığındım. Ona dualar ettim. Ama sonuçta hastalık öncesi yaşantıma devam etmemin beni daha mutlu edeceğini düşünerek o şekilde hastalık dönemini atlattım. Ne kadar doğruydum bilmem ama ilkeli davranmam beni mutlu etti" (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

2.2.2.1.2. Öz Değerlendirme, Tefekkür

Katılımcıların görüşleri analiz edildiğinde salgının düşünceye yansımalarının bir sonucu olarak öz değerlendirme ve tefekküre yönelik bulgulara da rastlanmıştır. Bu konuda düşüncelerini dile getiren "K18" şu şekilde ifadelerde bulunmuştur:

"Sosyalleşmenin azalması nedeni ile iç dünyamı daha fazla dinleme fırsatım oldu. Bu süreçte hayatın anlamı ile ilgili birtakım yeni farkındalıklar da kazandım. Artık daha fazla kendime ve aileme zaman ayırıyorum. İş hayatımda gereksiz detaylara girmiyorum çünkü ben yokken de işler bir şekilde yürüyormuş esnek çalışma sürecinde bunu da öğrendim. Allah'ın gücünü daha derinden hissettim. Kur'an okuyarak ve ibadetlerimi yaparak ona yöneldim" (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

"İşe gitmediğim için daha çok kendimize zaman ayırdım. Dünyanın ve hayatın anlamını sürekli düşündüm. Nasıl da koşuyormuşuz peşinden. Hatırladığım bazı gereksiz koşuşturmalara da kendi kendime güldüm. Ne kadar boşmuş diye. Sürekli Yasin ve dualar okudum. Kur'an okumaya ve ibadet yapmaya"

daha çok vakit ayırdım. Hayatımda nereden geldik nereye gidiyoruz sorusu daha çok önem kazandı” (K21; Bayan, Memur, 44, Lise).

Modern insanın gündelik hayat telaşı ve koşuşturması nedeniyle kendine zaman ayıramadığı hayattan sıyrılarak evde olmanın inzivaya çekilmenin imkânı ile iç dünyasını fark ettiği, sakin zaman dilimlerine kavuşması, dini inziva ve tefekkür kavramlarını devreye sokarak tefekkür etmesine vesile olması umut edilmektedir (Allison, 2020). Katılımcıların görüşleri incelendiğinde bu durumun belirgin bir şekilde yaşamda yansımalarının olduğu görülmüştür.

2.2.2.1.3. Ölüm, Tevekkül, Teslimiyet

Ölüm sadece fiziksel bir süreç sonunda solunumun durması ve bedenin toprağa gömülmesi vakası olarak değerlendirilemez. Ölüm gerçekte çevremizden ayrılan sevdiğimiz, eş, dost ve iletişim halinde bulunduğumuz insanların hayatlarımızda meydana getirdiği boşluk, yani eksilme hissidir (Kütükçüoğlu, 2014).

“Ölen her birey bir toplumun, bir cemaatin, birçok grubun ve en önemlisi de bir ailenin üyesidir. Bu yönüyle ölüm, bireyce tecrübe edilen kişisel bir acı tecrübe olarak görülse de bireyin geride bıraktığı ailesi ve tanıdıkları büyük bir yoksunlukla karşı karşıya kalmaktadır” (Burcu ve Akalın 2008: 31).

Salgın sürecinde katılımcıların ölüm olgusuna yönelik düşünceleri irdelendiğinde ölüm düşüncesinin kendilerini derinden etkilediğini ve kaygı duyduklarını ifade eden bir grubun yanında ölümün kaçınılmaz bir son olduğu (*kaderde var olan ve yazılmış olan süre içinde gerçekleşeceği*) düşüncesi ile etkilenmediğini belirten diğer bir grubun da var olduğu görülmüştür. Ölüm olgusunu derinden ve yakın olarak hissettiklerini söyleyenlerden K6'nın ifadeleri şu şekildedir:

“Ölümün aslında her anlamda çok yakın olduğu ve her insanın aslında ahiret için yaşaması gerektiği daha fazla hissedildi” (K6; Bayan, Hemşire, 40, Lisans).

“Ölümün ne kadar yakın olduğuna inandığımı zannediyordum. Aslında farkında olmadığımı anladım. Ölüm benim düşündüğümünden daha yakınmış” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

Ölüm düşüncesi bazı katılımcılarda ailelerini kaybetme, geride bırakacağı çocuklarını düşünmenin yanında ahiret hayatına yönelik endişelerinin gün yüzüne çıkmasına da sebep olmuştur.

“Ölümü düşünmezken özellikle kendimde Covid geçirdiğim süreçte daha sık ölümü düşünür oldum. Ölürsen ardında neler bırakacağım, çocuğum annesiz ne yapacak, Nasıl ve nereye gömüleceğim, ben de Covid’den ölenler gibi dünyadan kimsesiz mi uğurlanacağım, Rabbimin karşısına nasıl çıkacağım, eksik ibadetlerim var daha gibi ölüm ile ilgili çeşitli sorular elbette beni de esir aldı” (K26; Bayan, Doktor, 45, Lisans).

“...En çok da çocuklarıma ne olur düşüncesi beni yıprattı” (K14; Bayan, İşçi, 42, Lise).

“Özellikle sevdiğilerim için korkularım oldu. Annem, babam ve kardeşim pozitif çıkmıştı. Allah muhafaza onlara bir şey olursa uzaktan elimden ne gelir düşüncesi oldu. Onları kaybetmenin korkusunu yaşadım” (K28; Erkek, Öğretmen, 37, Lisans).

Bazı katılımcılarda ise kaygı bozuklukları ve ciddi travmalar yaşandığı görülmektedir. Katılımcılardan “K17” ifade ettiği *“zihnim geceleri cenazemi planlıyordu”* sözü bu kaygının travmaya dönüştüğüne yönelik ipuçları vermektedir. “K10” bu konuda teslimiyete yönelmesini şu şekilde ifade etmektedir.

“Dilimizdeki ölüm söyleminin bu kadar yakında olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zordu. Kaygı bozukluğu yaşadım, soluduğum havada bile Covid varmış gibi geldi bazen, zihnim geceleri cenazemi planlıyordu, Tevekkülü ve teslimiyeti daha fazla kattım hayatıma” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

“Eş, dost, akraba herkesin cenazesine katılırdım. Biz de belli bir yaşa geldik. Cenazemin üç beş kişi ile defnedileceğini düşünmek beni çok etkilemişti” (K24; Erkek, Ziraat Mühendisi, 52, Lisans).

Evde yalnız kalmanın bunaltıcılığı ya da yalnız ölme korkusu insanoğlunda yoğun bir psikoloji değişikliğine neden olarak derin ve yıpratıcı izler bırakmaktadır. Ölüm korkusu bu psikolojik değişikliği artıran en önemli duygudur. Özellikle risk

grubunda yer alan ve ölüm riski taşıdığını düşünen insanlar vaka ve ölüm sayılarının artışıyla, ölümün kendilerine daha yakın olduğunu düşünerek kaygılanmaktadır. Bu korku ortamının oluşmasında medya ve diğer farklı etmenlerin etkisi elbette olmaktadır. Ancak asıl bu durum insanın hayatta kalma mücadelesi ile bağlantılı olarak açıklanabilir. Ahlaki ve toplumsal değerlerin aşınması bu korku kültürünün baskın hale gelmesine aracılık etmektedir. (Eren, 2005: 6-7).

Reel bir bakış açısı ile “her canlı ölümü tadacaktır” ilkesinin gereği ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu belirten katılımcıların büyük çoğunluğu duygularında bir değişim olmadığını ifade etmişlerdir. İslamiyet’teki bu stres ve panik yapmayan tavrın, güçlü özgüvenin arkasında, ileri bir akıl, doğru bir iman ve evrensel sistemi doğru okumaktan kaynaklanan bir teslimiyet vardır (Dündar, 2013). Bu konudaki benzer görüşlere aşağıda yer verilmiştir.

“Ölümden korkmak yanlış olur Rabbim imanımızın yüksek olduğu zamanda alsın canımı derim nasıl olsa Allahtan geldik ve Allaha döneceğiz” (K25; Erkek, Öğretmen, 34, Yüksek Lisans).

“Ölüm kaygısı duymadım. Önce tedbir sonra tevekkül diye boşuna dememişler. Tedbirleri sağlam alıp uyduktan sonra ölümün gelmesi benim nazarımda takdiri ilahidir. Tedbir almayı kurallara uymayı ölüm gelirse buda kibarca düşüncesizliktir” (K22; Erkek, İmam, 38, Lisans).

“Ölüm korkum olmadı. Bu konuda fikrim nettir. Ölüm yaşayan her fani için kaçınılmaz bir sondur. İnsan hemen ölecekmiş gibi ahiret için, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmalıdır” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

“Ölüm hepimiz için gerçektir ve hiç birimiz ne zaman öleceğimizi bilmiyoruz. Bu yüzden bu salgın bende bir ölüm korkusu yaratmadı.” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

“Ölüm zaten nerede, nasıl, ne zaman olacağı belli olmayan bir akıbet. Covid 19 bu gerçeği biraz daha pekiştirdi” (K24; Erkek, Ziraat Mühendisi, 52, Lisans).

“Süreç içinde asla ölüm korkum olmadı Cenab-ı Hak ne zaman vaktinizin dolduğuna karar verirse işte o zaman her şey yeniden başlayacak” (K22; Erkek, İmam, 38, Lisans).

“Hastalığa yakalanmaktan korktum elbet ama ölümden ziyade başkasına zarar vermek beni daha tedirgin etti” (K19; Bayan, Öğrenci, 16, Lise).

“Ölüm duygusu ile ilgili herhangi bir değişim yaşamadım. Sebebi ne olursa olsun ölüm, ölümdür. Kaza veya hastalık bu sonucu değiştirmiyor” (K15; Bayan, Emekli, 58, Lise).

“Ölüme ve onu verene inanıyoruz. Aklımızı kullanıp tedbirimizi almanın gayreti içinde olmayı seçtik” (K28; Erkek, Öğretmen, 37, Lisans).

“Dünyanın boş olduğunu her an ölüme hazır olmamız gerektiği konusunda daha da iyi anladım” (K17; Bayan, Vaize, 46, Lisans).

“Ölüm söz konusu olduğunda toplumsal bağlamı merkeze yerleştiren temel kavramlar, bütünleşme, dayanışma ve paylaşımlardır” (Sağır, 2016: 8). Bu bütünleşme ve birliktelikler ölen bireyin ardından yapılan törenlerde ön plana çıkmakta ve ölmüş olan bireylere ve onların çevresinde bulunan yakınlarına yönelik belirli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Salgın sürecinde cenaze törenlerinde uygulanan tedbirler ve mahrumiyetler bazı katılımcıları duygusal anlamda en çok etkileyen yasaklar olarak ifade edilmiştir. Bu konuda;

“Ben en çok cenaze törenleri görüntülerinden etkilendim. Bu törenlerin kalanlar ve gidenler arasında bir vedalaşma olduğunu düşünüyorum. Sevdiklerinizle vedalaşamadan, helalleşmeden ayrılmak özellikle geride kalanlar için çok üzücüydü. Düşünsenize sevdiğiniz –bir daha hiç göremeyeceğiniz- bir insanın mezarının başına bile gidemiyorsunuz. Bu duyguyu yaşamamak için ailemden ya da sevdiğim birisini kaybetmemek için çok dua ettim. Çok şükür bu üzücü duyguyu yaşamadım” (K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

“Yakınlarını kaybedip cenazelerinde son görevlerini yerine getirip de helallik almak isteyen insanların cenazelere katılamamaları beni en çok üzen yasak olmuştur” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

“İnsanların yıkanmadan gömülmesi (gerçekliğini bilmiyorum fakat beni üzmüştü)” (K14; Bayan, İşçi, 42, Lise).

“Erken yaşta annesini kaybeden ve onu hatırlamayan biriyim. Bu salgın sürecinde en çok üzen olay bir anne şefkatiyle beni büyüten teyzemin Adana’daki cenazesine katılamayıp oldu. Zaten Covid hastalığından kaybetmiştik. Onun cenazesinde olmayı çok isterdim olamadım” (K29; Bayan, Ev Hanımı, 29, Lisans).

Katılımcıların görüşlerinden anlaşıldığı üzere büyük çoğunluğu ölüm duygusunun kendisini korkuya sevk etmediğini belirten katılımcıların yanında, ölüm kaygısının üst seviyelere çıktığını ifade edenlere de rastlanmıştır. Ayrıca bazı katılımcıların kendisi için değil yakınları için kaygı duydukları görülmüştür. Bunun yanında cenaze törenlerine ilişkin kısıtlamaların bazı katılımcılarda duygu yoğunluğu yüksek izler bıraktığı fark edilmiştir.

2.2.2.2. Salgının Duyguya Yansımaları

Salgının duyguya yansımaları; çaresizlik-acziyet, hüznün ile tövbe ve pişmanlık olmak üzere iki alt kategoride incelenmiştir.

2.2.2.2.1. Çaresizlik-Acziyet, Hüznün

Salgın sürecinde insanların duygusal anlamda farklı duyguları bir arada yaşadıkları görülmüştür. Bu konuda insanın hastalık karşısında aciz kalışına bağlı olarak; çaresizlik, acziyet, hüznün, tövbe ve pişmanlık duygularının ön plana çıktığı görülmüştür. Salgın sürecinde hastalığı yaşamış olan katılımcılardan “K10” un bu konudaki ifadeleri incelendiğinde çaresizlik ve hüznün duygularının ön plana çıktığı görülmektedir.

“Güzel Kâbe’imizde namaz kılınamamıştı kuşların tavaf ettiklerini ve bomboş olan mekânda bir temizlik görevlisinin Kâbe önünde namaz kıldığını televizyondan izlemiştim. Hem çok hüznümlendim hem de kendimi tutamadım ve ağladım”(K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

Aynı doğrultuda görüş bildiren “K17” ise;

“Kâbe’nin o boş halini görmek beni çok üzdü. Çok ağladım. Hala da hatırladıkça gözlerim dolar” (K17; Bayan, Vaize, 46, Lisans).

“Acizliği daha net hissettim herkes gibi, sosyal yaşantının kısıtlanmış oluşu ilk başlarda yordu ama insan her şeye alışıyor ya buna da alıştım ” (K9; Erkek, Öğrenci, 20, Lisans Öğrencisi).

Hastalık, depresyon, sel, savaş vb. krizlerde olduğu gibi Covid-19 karşısında da insanoğlu zaman zaman kendini zayıf, güçsüz ve aciz olarak görebilir. Ancak buna rağmen insanoğlu bu felaket veya krizleri anlama ve anlamlandırma konusunda her zaman çaba göstermektedir. Anlam ve anlamlandırma konusunda insanoğlunun başvurduğu en önemli yollardan biri dini inançlarıdır. Zira bu felaketler veya krizlere dini inançlar bir anlam yüklemekte ve böylece problemler ile başa çıkmada olumlu etkiler oluşturma potansiyeli taşımaktadırlar (Küçükcan ve Köse, 2020: 17).

2.2.2.2. Tövbe ve Pişmanlık

Salgın sürecinde yaşananlardan bazı katılımcılarda pişmanlık duygularının ön plana çıktığı görülmüştür. Hayatlarını sorguladıklarını ve geçmişte yaptıkları bazı tutum ve davranışlardan uzaklaşma eğilimi gösterdikleri görülmektedir.

“Ben hastalığa yakalanan bir kişiyim. Hastalık benim için çok zor geçti. Hastaneye yatmak zorunda kaldım. Yaklaşık on iki gün hastanede kaldım. Çok zor bir süreç geçirdim. Yaşadığım zorluğu şu şekilde ifade edebilirim. İhtiyacımı gidermek için neredeyse emekleyerek lavaboya gidecek durumdaydım. Ne kadar aciz bir varlık olduğumuzu o zaman çok daha iyi anladım. . İnanın çok zordu. Öleceğimi düşündüm ve çok sık dua ettim. Hayatınız gözünüzün önünden geçiyor. İnsan yaptığı veya yapmadığı birçok pişmanlık yaşıyor. İyileşirsem ibadetlerimi daha düzenli yapacağıma kendime söz veriyordum. Genelde etrafımda sevilen biriyimdir, çok kalp kırmam, ama kimsenin hakkına girmeyeceğime daha dikkatli yaşayacağıma dair kendimce kararlar alıyordum. Samimiyetle söylersem ilk zamanlar bu kararlara uydum. İbadetlerimi daha düzenli yaptım ama zamanla insan eski yaşantısına dönüyor ilk zamanki etki unutuluyor. Yani bende öyle oldu” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

“Ailem ve çocuklarımla daha fazla vakit geçirmedığım zamanlara pişman oldum. Ölüm size yakın ve yapmak istediklerinizi hep erteliyorsunuz. Gerek yokmuş” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

Rabbimin karşısına nasıl çıkacağım, eksik ibadetlerim var daha gibi ölüm ile ilgili çeşitli sorular elbette beni de esir aldı” (K26; Bayan, Doktor, 45, Lisans).

“Salgının ilk zamanlarında yaşadığım hayattan pişman oldum. Hiç ibadet etmeyen uçarı bir yaşantım vardı. Bu zamana kadarki yaşantım hata mıydı diye sorguladım, pişmanlıklarım oldu, ama sonra tekrar aynı yaşantıma döndüm” (K4; Bayan, Öğrenci, 19, Lisans Öğrencisi).

Katılımcılardan “K23” ve “K4” ün ifadelerindeki benzerlik göze çarpmakta olup salgının seyrine göre insanlarda farklı duygu değişimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bireylerin salgını daha yakın hissettikleri dönemlerdeki duyguları sonradan değişmektedir.

Salgının bireylerde dini duyguları olumlu yönde etkilediğine yönelik bulguların ağırlıkta olduğu görülmektedir. İnsanların acizlik duygusu ile ilahi bir referansa ihtiyaç duydukları, geçmişe ait yaşantılarını sorguladıkları bunun sonucunda pişmanlık/tövbe duygusunun belirginleştiği, görülmüştür. Nitekim Hökelekli’ye (1998) göre de deprem, sel ve fırtına gibi doğal afetleri bu şekilde değerlendirip kişisel hayatını olumlu yönde değiştirdiğini itiraf edenler azımsanmayacak orandadır.

2.2.3. Salgın Sürecinde Alınan Dini Tedbirler İnsanlar Tarafından Nasıl Anlamlandırılmış ve Yaşantıya Etkileri Ne Olmuştur?

Araştırmanın üçüncü sorusu olan *“Salgın sürecinde alınan dini tedbirler insanlar tarafından nasıl anlamlandırılmış ve yaşantıya etkileri ne olmuştur?”* şeklindedir. Katılımcılar salgın sürecinde alınan dini tedbirlerin yaşantılarına derinden etki ettiklerini ifade etmişler ve bu konuda alışkanlıklardan vazgeçmenin insan için zor olduğuna dikkat çekmişlerdir. Katılımcıların görüşleri dikkate alındığında en çok dile getirdiği tedbirler; Cuma ve Bayram namazları, cemaatle namaz, bayramlara yönelik kısıtlamalar, Ramazan ayı (iftar, sahur, teravih, mukabele) kısıtlamaları, cenaze namazlarının kılınamaması, cenazeye karşı görevlerin yapılamaması, minarelerden okunan sala ve dualar şeklinde belirginleşmiştir. Bu araştırma sorusuna yönelik olarak katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde genel olarak tedbirleri üç kategoriye ayırmak mümkündür.

2.2.3.1. Ramazan Ayı ve Bayramlar, Mahrumiyet

Salgın sürecinde alınan dini tedbirlerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve yaşantılarına nasıl etkilerinin olduğunu belirlemek amacıyla katılımcılara “*Salgını sürecinde yaşadığınız Ramazan ayı ve bayramlar salgın öncekilere göre nasıl geçti? Dini yaşantı ve ibadetlerinizde ne tür farklılıklar oldu?*” şeklindeki alt sorulara verilen cevaplar genelde olumsuz duygular üzerinde yoğunlaşmıştır. “Yapılan ibadetlerden haz alamama”, “hassasiyetlerin azaldığı”, “sıradanlaşma”, “boşluk hissi”, “yalnızlık hissi” vb. duyguların oluşmasına neden olduğu birçok katılımcının ifadelerine yansımıştır.

Bu durumu kabullenmekte zorlandığını ancak tedbirin de önemini ifade eden “K7” bu konuda;

“Benim için üzücü bir Ramazan oldu. Evde tutulan orucun tadı da yalnız kurulan iftar sofraları gibi eksik geliyor insana. Sanki daha önceki oruç ibadetinde aldığınız hazzı alamıyorsunuz. Kalabalık iftar sofraları Ramazan'ın tadı tuzuymuş. Bir de Ramazan da okunan mukabeleler vardı. Virüs nedeni ile onlar da iptal edildi tabii. Mesela annemlerin apartmanda mukabele her gün birinin evinde okunur bu sayede komşular bir araya gelirdi. O toplantılarda dertleşilip, sohbet edilirdi. Kur'an ayı olan Ramazan hep birlikte Kur'anlar okunarak geçirilirdi. Ayrıca bu bayramda da eş dost akraba biraya da gelemedi. Sokaklarda güzel kıyafetlerini göstermek isteyen, şeker alma heyecanını yaşayan çocuklar da yoktu. Yani tatsız tuzsuz geçen bir Ramazan ayı yaşadık” (K7; Bayan, Hemşire, 39, Lisans).

“...Hassasiyetler azaldı. Ramazanın manevi ikliminde de azalma oldu. Sanki sıradan bir zaman dilimi gibi geçti” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Ramazan aylarının diğer aylardan farklı bir havası vardır. Bu farklı havanın nedenlerinden bir tanesi iftarda aileler uzun zamandır görüşmediğimiz insanlar, bizden maddi durumu kötü olan kardeşlerimiz ile aynı sofraya etrafında birlik ve beraberlik içerisinde buluşmamızdır. Bu ayda insanlar birbiriyle yakınlaşıp kaynaşması gerekirken Covid 19 salgınından ötürü insanlar birbirinden uzaklaştı. İnsanlar birbirlerine şüphe ile bakmaya başladı. Bu üzücü bir durumdu.

Ramazan ayında teravihlerin olmaması iftarların olmaması o havayı yaşamamızı engelledi” (K22; Erkek, İmam, 38, Lisans).

“Özellikle teravihsiz Ramazan’ın tadı olmuyor. Oruç ayı nasıl mahzun geçtiyse Ramazan Bayramı da bir o kadar garip geçti. Sıla-i Rahim olmadı, eş dost akraba komşu mezarlık ziyaretleri olmadı. Kısacası ne gönlümüze, ne ruhumuza salgında geçirdiğimiz Ramazan Bayramı, bayram olmadı” (K30; Erkek, İmam, 44, Lisans).

“Covid-19 salgını dolayısıyla Ramazan ayı buruk bir şekilde geçti. Her yıl Ramazan ayının heyecanı ile yapılan dini davranışların yapılmaması insana yaşantısında bir boşluk olduğu hissi oluşturdu. Toplumdan uzak yaşantının bir anlamı kalmadığını öğrenmiş olduk” (K25; Erkek, Öğretmen, 34, Yüksek Lisans).

“Ramazan ayı daha durağan geçti. Çevremizle birlikte iftarların sahurların yapılamaması Ramazan ayının getirdiği özel havayı hissettirmedi” (K19; Bayan, Öğrenci, 16, Lise).

“Önceki Ramazan aylarında iftar programları ile sosyalleşme imkânına sahiptim bu Ramazan ayında bu imkândan mahrum kaldım. Ayrıca toplu ibadetlere de katılmadım” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Ramazan ayı bize çok acı geldi ancak evde yaptığımız ibadetlerle bunu hafifletmeye çalıştık.” (K3; Erkek, Emekli, 77, İlkokul).

“Özellikle bayram çok garip oldu. Yalnız oluşumuzu bu kadar net hissetmemiştik daha önce. Gerek beş vakit namaz, gerekse teravih namazı ve bayram namazı hayatımda kendimi bildim bileli ilk defa camilerde kılınmadı. İnsanlar bu tür görevlerini evlerinde bireysel olarak icra ettiler. Çok farklı bir duyguydu” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

Katılımcılardan bazıları ise salgın süreci ile evde kalma zorunluluğunun olmasının kendilerini olumlu yönde etkilediğini, geçmiş Ramazan aylarından daha fazla ibadetlere yönelme fırsatı yakaladıklarını ifade etmişlerdir.

“Aslında evde olmanın ve günlük dünya telaşından uzaklaşmanın verdiği avantajı değerlendirme şansımız oldu. Kendi adıma Kur’an-ı Kerim’i hem Arapça

hem meal baştan sona okudum ve her gün teravih namazımı kıldım. Sanırım normal bir Ramazan ayı olsa teravih namazlarının tamamını kılamazdım en azından davetli olduğumuz ya da misafir ağırladığımız günler teravih namazı kalırdı. Ayrıca hem Arapça hem meal üzerinden hatim yapmam da zor olurdu. Ancak Ramazan Bayramı için aynı şeyi söyleyemeyeceğim. Aklım yettiği süre içerisinde ilk kez bayram namazı kılmadım ve anne ve babamdan ayrı ilk bayramım oldu. Yine sabah erkenden kalktık, yine giyindik, süslendik, hatta Ramazan Bayramı için ailemizde adet olan yemekleri bile yapıp yedik, teknolojinin verdiği imkânları kullanarak tüm büyükleri görüntülü aradık, bayramlaştık ama yine de fazlasıyla buruk bir Ramazan Bayramı geçirdik. İnşallah ilk ve son olur.” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

“İbadet açısından verimli bir ay geçirdim. Normal Ramazanlarda bu kadar dinç olmadığım için iftar sonrası yeterince ibadet edemiyordum. Evde oruç tutmak farklı geldi, hiç yorulmadığım için oruçlu olup olmadığım belli bile değildi. Oruçta zorluk yaşayınca daha bir anlamlı oluyormuş.” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

“Covid-19 salgınında yaşadığımız Ramazan ayı benim için hem avantajları hem de dezavantajları oldu. Covid-19’la yavaşlayan hayat sebebiyle Kur’an-ı Kerim ve dini kitaplar okumaya daha çok vaktim oldu. Öte yandan Ramazan ayının eş dost ve akrabalar ile birlikte yapılan iftar yemeklerinden mahrum kaldık. Bazıları için teravih namazlarının kılınmaması bir eksiklik olabilir ama benim için değildi. Kısaca dini yaşam ve ibadetlerim de farklılık olduğu söylenemez.” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Daha verimli ve daha iyi geçti benim açımdan oruçlu olarak okuldan eve geldiğimde namazdan başka ibadet etmeye halim kalmıyordu ama bu sefer hatim etmek nasip oldu tek başıma çok şükür.” (K28; Erkek, Öğretmen, 37, Lisans).

“Sade bir Ramazan oldu. Genel anlamda tasarruf edildi, gösterişten uzak olduğu için iyiydi. İnsanlar bu eksikliği sosyal medya aracılığı ile aşmayı başardı.” (K11; Bayan, Hemşire, 26, Lisans).

“Daha sönük geçti sosyal anlamda ama birey kul ilişkisi anlamında daha yoğun geçtiğini düşünüyorum.” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

“Üç senedir hipoglisemi sebebiyle oruç tutamıyorum. Çocuklarıma sahur ve iftar hazırlamak, onların bu manevi havayı solumasını sağlamak için çabaladım. Ramazan ayında evde olduğumuz için ailemle birlikte güzel geçti. Ama bayram için aynı şeyi söyleyemem bayram bizim için çok buruktu. Eş, dost, akraba, büyükler olmadan o özel anın kıymeti yaşanmıyormuş.” (K29; Bayan, Ev Hanımı, 29, Lisans).

Katılımcıların görüşlerinden de anlaşıldığı üzere büyük bir kısım Ramazan ayı ve bayramlarda uygulanan kısıtlamaları olumsuz bir durum olarak değerlendirmiş ancak bir kısmı ise bu durumu fırsata çevirip ibadetlerine daha fazla eğildiklerini belirterek olumlu yönlerini ortaya koymuşlardır.

2.2.3.2. Cuma Namazları, Cemaatle Namaz, Alışkanlıklar

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından alınan tedbirler gereği camilerde cemaatle kılınan günlük vakit namazları ile birlikte Cuma namazlarının da cami ve mescitlerde cemaatle kılınmasının yasaklanmasıyla topluca yapılan ibadetlere de bir kısıtlama getirilmiştir. Alınan bu kararlar hemen hemen toplumun her kesimini etkilemiştir. Ancak bu kısıtlamalardan en çok etkilenen kesimin yaşlılar olduğu görülmüştür. Çünkü alınan kararlarla birlikte sokağa çıkma kısıtlamaları ile karşı karşıya kalan özellikle altmış beş yaş üstü bireyler vakitlerinin tümünü evde geçirmek zorunda kalmışlardır. Camilere ve cemaate yönelik alınan bu tedbir onlar için sadece bir ibadet mekânı olarak görülemeyecek olan camilerden kopmaları ile daha zor bir hal almıştır. Camiler veya toplu ibadet edilen mekânlar aynı zamanda

“Yaşlıların hayatın yükünü birlikte sırtladığı, dertleştiği, sorunlarına beraberce çözüm aradığı, tecrübelerini paylaşıp hâlleştiği önemli bir sosyalleşme mekânıdır. Dini pratiklere katılım, yaşlılıkta bir boş zaman faaliyeti olarak da değerlendirilir. Bu kapsamda cami ve çevresinde gerçekleştirilen faaliyetler evin yükünü hafifleten önemli bir işleve aracılık etmektedir.”

Alınan bu kararlar camilerin söz konusu işlevlerini yerine getirememelerine sebep olmuştur (Çapcıoğlu, 2020a).

Katılımcıların görüşleri dikkate alındığında Cuma namazlarının kısıtlanmasının yaş farkı gözetmeksizin bireylerin en çok etkilendiklerini dile getirdikleri uygulama olduğu görülmüştür.

“Alınan tedbirlerden dolayı çok hüzünlendim özellikle de Cumayı kılamamak beni etkiledi. Kendimi bildim bileli Cuma namazı kılan biri olarak başlangıçta zor geldi. Ancak bu bir tedbir içindi. Alınan tedbirlere uymak hepimizin görevidir” (K1; Erkek, İmam, 54, Yüksekokul).

Bir diğer katılımcı olan “K2” ise alınan bu kararları Allah’ın inananları huzuruna kabul etmemesi olarak değerlendirerek şöyle söylemiştir;

“Cuma namazlarının kaldırılmaması ve camilerin kapalı tutulması kararı beni derinden etkileyen ve üzen bir karar olmuştu. Allah’ın bizleri huzuruna kabul etmediğini düşündüm bizlerin önüne bu şekilde bir zorluğu çıkartarak huzuruna gelmememizi istediğini düşündüm” (K2; Erkek, Sağlık Yöneticisi, 52, Lisans).

Cemaat ile namaz kılmanın sosyal yönüne dikkat çeken katılımcılardan “K13” ise;

“Bizim bir grubumuz vardı haftada bir gün de olsa sabah namazlarında buluşup cemaatle namaz kılmanın huzurunu yaşırdım. Sonrasında ise dertleştiğimiz, hayaller kurduğumuz, değerlendirmeler, planlamalar yaptığımız çay sohbetlerimiz olurdu. Bu süreçle birlikte hepsi geride kaldı. Camiye bile gidememek çok kötü bir duygu” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

Benzer görüşleri dile getiren “K3” ise; *“ Yaşım gereği ev ve cami arasında bir hayatım vardı. Salgınla birlikte eve hapsoldük. Cemaate katılamaz oldum. Bu bana çok zor geldi. Namaz öncesi veya sonrasında görüştüğümüz arkadaşlar vardı. Ayaküstü bile olsa sohbetlerimiz olurdu kimseyi göremez olduk. Cuma salasını duyunca çok hüzünlenirdim. Ağladığım zamanlar da oldu. Biz ne yaptık da bu başımıza geldi diye”* (K3; Erkek, Emekli, 77, İlkokul).

Salgın sürecinde alınan dini tedbirlere yönelik cevaplarda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaldırılmış olan temsili cuma namazları ile ilgili görüşler de dile getirilmiş olup katılımcıların bu konuda iki farklı görüş belirttikleri görülmüştür. Bunlardan birinci kısımda olanlar bu kararı destekleyerek “Olumlu” olarak değerlendirirken ikinci grupta olanlar ise alınan bu kararı “Olumsuz” olarak değerlendirmiştir.

Bu uygulamanın doğru ve ‐Olumlu‐ olduğunu dűşünen katılımcılardan ‐K22‐ bu konuda;

‐Farz olan bir ibadetin salgın dolayısıyla yapılamaması üzerine temsilen kaldırılması ibadetlerin hayatımızın her zaman bir parçası olduğunu hatırlatır. Hayatın durmadığını devam ettiğini sadece biraz daha denetimli hayatımıza devam etmemiz gerektiğini kanıtlar‐ (K22; Erkek, İmam, 38; Lisans) şeklinde görüş beyan etmiştir.

Cuma namazın temsili bir şekilde de olsa kılınmasının gerekliliğine işaret eden ‐K18‐ ise;

‐Müslüman bir ülkenin hiç bir yerinde Cuma kılınmaması büyük bir elem ve acı olurdu. Bu sebeple temsili de olsa kılınması mutluluk verdi. Gönüllerimiz biraz olsun teselli buldu‐ (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

Benzer görüşleri ifade eden ‐K20‐ ise;

‐Tamamına yakını Müslüman olan bir ülkede tek bir yerde dahi olsa Cuma namazı kılınması gerekiydi. Bir beldenin İslam beldesi olduğunun belli olması için Cuma namazı kılınması uygulaması son derece doğrudu‐ (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

Bazı katılımcılar ise her ne kadar yapılan uygulamayı ‐Olumlu‐ bir uygulama olarak değerlendirse de bunun yayımlanmasının yanlış olduğu görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir. Uygulamayı bu şekilde değerlendiren katılımcılardan ‐K13‐ bu konuda;

‐Temsili Cuma namazı uygulaması İslam beldesinde Cuma namazının hiç kılınmamasından daha iyiydi ve doğrudu ama bunun televizyondan yayınlanması ve duyurulması yanlıştı. Böylece devlet büyükleri kendileri kılıyor, vatandaşa kaldırmıyor dedikodusu yayılmazdı‐ (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans) şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

İkinci grupta bulunan katılımcılar ise yapılan bu uygulamanın ‐Olumsuz‐ bir uygulama olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan ‐K27‐ bu konuda;

“Öncelikle inancım gereği kaza ve kaderin yalnızca bizleri ve tüm kâinatı yaratan yüce Allah olduğuna sonsuz inancımdan dolayı her ne olursa olsun gerekli tedbirler alınarak dini ibadetlerin yapılması gerektiğine inanıyorum. Cuma suresinde yer alan “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır” ayeti kerimedeki zikirten kasıt hutbe ve birlikte kılınan Cuma namazıdır. Söz konusu temsili Cuma namazıyla namaz ibadetini yerine getiren kişiler kendilerini kurtarmış lakin ülkemizdeki yaşayan diğer Müslümanları kısıtlayarak bir zulüm yapılmıştır. İslamiyet'te üstünlük yoktur üstünlük yalnızca takvadedir bu nedenle devlet büyükleri de olsa devlet büyüklerine özel olarak temsili Cuma namazı kılınmasını doğru bulmuyorum yanlıştır. Çünkü bizi yaratan Allah tüm kullarına sesleniyor sadece devlet büyüklerine değil. Cuma namazının kılınmadığı zamanlarda vakalar bu kadar yüksek olmamasına rağmen kılınmamıştır bu sürecin ardından bir çözüm bulunmuş ve imkânlar doğrultusunda belirli mesafeler bırakılarak, maske takılarak ve dezenfeksiyon işlemleri yapılarak kılınmıştır. Aynı zamanda kurallara tam ve doğru uyulan tek yer ibadethaneler olmuştur. Dinimiz İslamiyet kul hakkına çok büyük önem vermesi ve insanı en güzel şekilde yaşatmayı sağlayan bir din olduğundan dolayı gerek temizlik ve insan sağlığını koruma noktasında çok hassas bir dindir bu nedenle hiçbir problem yaşanmamıştır. O zaman da bu tür tedbirler uygulanmalıydı” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

“Temsili Cuma namazı diye bir namaz olamaz. Cumanın kılındığı yer, ezanı duyan herkese açık olmak zorundadır. Belli kişilerin girmesine müsaade edilen yerde sadece cemaatle öğlen namazı kılınabilir bu çok anlamsız bir uygulamaydı” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

Katılımcılardan “K16” ise;

“Temsili Cuma namazı uygulaması bana saçma geldi. Çünkü Cuma namazı normal şartlar altında farz olan bir namazdır. Lakin bu süreç normal bir zaman değildir. Tehlike varsa herkes için var yoksa hiç kimse için yoktur. Birkaç camide birkaç kişi ile farz cuma namazı eda etme uygulaması bana çok saçma geldi” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

Yapılan bu uygulamayı uygun olarak değerlendirmeyen “K20” ise;

“Temsili namaz kılması bence uygun değildi. Birileri kaçak olarak namaz kılıyor ben niye kalamıyormuşum denilebilirdi ve hatta denildi de. Böyle bir şey yapılacaksa da uygulama bu şekilde olmamalıydı. Her ilden bir cami seçilip belirli kurallar altında müftüler önderliğinde namaz kılınabilirdi, bu daha doğru olurdu” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

2.2.3.3. Minarelerden Okunan Sala ve Dualar: Yalnızlıktan Kurtuluş, Yaratıcıyı Hatırlama, Korku, Endişe, Bidat

Bu tür bir uygulamayı Olumlu olarak değerlendiren katılımcılar, bu tür uygulamaların “insanların iç dünyasına iyi geldiğini”, “rahatlatan bir duygu verdiğini”, “yalnızlık duygusundan kurtardığını”, “yaratıcıya yakınlaştırdığını”, “insanı dünya meşgalesinden uzaklaştırdığını” vb. duyguları hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden en çok “Yalnızlıktan uzaklaşma ve yaratıcıya yaklaşma duygularının ön plana çıktığı ve yoğunlaşmanın bu kısımda olduğu görülmüştür.

Katılımcılardan “K10” bu soruya yönelik olarak;

“Edilen dualar ve salâvatlar insanların salgından dolayı kapıldıkları korkuyu hafifletmek psikolojik olarak iyi olduğunu düşünüyorum. İnsanlar kendilerini çaresiz hissettiğinde ya da umutsuzluğa kapıldığında her zaman kendiden daha güçlü onu rahatlatacak bir şeye sığınmak ister. Bu insanların dinine inanışına göre değişir. Ülkemizde Müslüman nüfusun çoğunluk olmasından dolayı insanlar çaresiz olduklarında yaratana sığınmak ister ve iç huzurunu rahatlatır. Okunan bu dualar vatandaşlarımıza karşı yapılan psikolojilerini ve iç huzurunu sağlamlaştırmaya çalışılan bir uygulama olarak düşünüyorum” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul) demiştir.

Yapılan bu uygulamayı kurumsal bir görev olarak değerlendiren “K1” ise;

“Pandemi gibi toplumların hayatlarını etkileyen olaylarda her kurum kendi üzerine düşeni yapmakla sorumludur. Diyanet İşleri Başkanlığı da her gün gerekli uyarıları camii hoparlörlerinden bu şekilde (dua ve salâvatlarla) yaptı.

Bence yerinde ve güzel bir uygulamaydı. Cemaatimden özellikle yaşlılardan çok uygulananların olduğunu biliyorum” (K1; Erkek, İmam, 54, Yüksekokul).

“Çok güzeldi keşke her zaman yapılırsa yatsı ezanı sonrası dualar. İnsanın ruhu arınıyor ve bazen dünya da bazı şeylerin boş olduğunu düşünüp nefsimi törpüliyorum. Çoğu zaman ailece balkona çıkıp dualara eşlik ettik yalnızlığımız hafifledi” (K14; Bayan, İşçi, 42, Lise).

Katılımcılar arasındaki en yaşlı birey olan “K3” bu konuda *“Bu tür uygulamalar bana ve benim gibi birçok yaşlı insana güç verdi ve Rabbime yönelmemi sağladı. Eminim birçok insan da böyle düşünmüştür” (K3; Erkek, Emekli, 77, İlkokul).*

“Bu uygulamalar insanların birlik ve beraberliklerini sağlamaları adına doğrudu. Evde tek olsak da yalnız olmadığımızı düşündürüyordum. Manevi bir atmosfer yarattı. Birbirinden uzakta olan ve bir araya gelemeyen insanlara birlikte olma hissi verdi, yalnızlıktan kurtardı. Allah’ı hatırladık” (K24; Erkek, Ziraat Mühendisi, 52, Lisans).

“Salgın zamanında yapılan bu dualar sayesinde Allah sevgisi insanların yüreğine her zamankinden daha güçlü girdi. Onun varlığını bir kez daha hatırlayıp kendimizi O’na teslim etmemiz gerektiğini hatırladık” (K8; Erkek, Veteriner, 39, Lisans).

“Gayet güzel olan bir uygulamaydı. Çünkü insanoğlu dünya meşgalesi içinde ölümü ve Allah’ı çok unutabiliyor. Hiç olmazsa salalar ve dualar, bize bunu hatırlattı” (K2; Erkek, Sağlık Yöneticisi, 52, Lisans).

“Camilerde edilen dua ve salâvatlarda bir heyecan oluştu. Bizlere maneviyattan uzak olduğumuzu hatırlattı. Olumlu bir enerji oluştu” (K15; Bayan, Emekli, 58, Lise).

Elde edilen bulgular Güngörer’in (2020) yaptığı çalışmanın sonuçları ile de örtüşmektedir. Güngörer’ de benzer şekilde “İslam dininde, ‘yaşanan her güçlüğün ardında bir kolaylık olduğu’ inancı yer almakta ve bir güçlüğü atlatabilmek için – diğer semavi dinlerde olduğu gibi- duanın önemli bir telkin aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Covid-19’un toplumları etkisi altına almasıyla birlikte diğer ülkelerde

olduğu gibi Türkiye’de de dua etmenin ‘kamusal alandaki görünürlüğünün’ arttığı görülmektedir” çalışmasının sonuçlarını ifade etmiştir.

Yapılan bu uygulamanın kendisini rahatsız ettiğini belirtenlerle birlikte kendisini rahatsız etmediğini belirtmekle birlikte çevresinde bu uygulamadan rahatsızlık duyanların olduğunu ifade edenler olmuştur. Rahatsızlık sebebi olarak ise; “sık sık yapılması”, “dini yaşama uzak olunması”, “ölümü hatırlatması”, “endişe ve korkuya sebep olması” vb. ifadelere rastlanmıştır.

Katılımcılardan “K28” bu konuda “*Ölümden korkan bir insanımdır. Her gece bana ölümü hatırlatan sala ve duaların okunması beni çok rahatsız etti. Öncelikle annem ve babam olmak üzere aile bireylerime düşkün bir kişiyim. Sanki yakınımdan birini kaybettiğim korkusunu her gece yaşadım. Amaç neydi bilmiyorum ama hala kulağıma geldikçe ölümü hatırlayıp ürperiyorum*” (K28; Erkek, Öğretmen, 37, Lisans).

Katılımcılar arasında bulunan “K32” bu uygulamadan kendisinin olumlu etkilendiğini ancak; etrafında bulunanlarda ölümü hatırlatmasına bağlı olarak korkuya neden olduğunu ifade etmiştir.

“Yaşadığım muhitte camiden gelen salâvatlar beni çok duygulandırdı. Kendimi güçlü hissettim Rabbime yaklaştırdı. Ama komşularımdan bazıları ölümü hatırlattığını ve korku oluşturduğunu söyledi mesela. Bu bireyin bakış açısı ile ilgili bir durum aslında. Dini yaşama uzak olan bireyler için endişe ve korkuya sebep olabiliyor demek ki” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

“K16” ise bu tür uygulamaların çok sık yapılmasını eleştirerek zamanla tepkisizlik hatta bıkkınlık oluşturduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir. *“Bu tarz uyarılar önemli. Lakin sık sık olması alışkanlığa ve hatta sonrasında bıkkınlığa dönüşüyor. Nitekim son zamanlar bu uygulamalardan ötürü olumsuz algılar oluştuğunu söyleyebilirim”* (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Bende olumsuz bir algı oluşturmadı, sadece hüznü hissettim, çok dua ettik o zaman dilimlerinde. Arkadaşlarımdan tepki gösterenler oldu, neden diye sorduğumda ölümü hatırladıklarını ve kaygı seviyelerinin daha arttığını söylediler” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

“Bu tür uygulamalar dinine bağlı dini konularda daha hassas olan insanlar için pozitif etki yaparken, dini hassasiyeti az olan insanlarda olumsuz etki yaptığını düşünüyorum. Benim için sorun yoktu. Ama etrafımda bu uygulamalardan rahatsız olduklarını dile getirenler oldu” (K26; Bayan, Doktor, 45, Lisans).

“K9” ise uygulamayı “Gereksiz bir uygulamaydı. İnsanları panik ve korkuya sevk etti. Ben de korktum. Sürekli verilen salalar kendim için değil ama hep ailemi kaybedeceğim duygusunu bana hatırlattı. Etrafımda da bu uygulamadan rahatsız olan çok kişi biliyorum” (K9; Erkek, Öğrenci, 20, Lisans Öğrencisi).

Katılımcılardan “K22” ise bu tür uygulamalarda yaş seviyesine dikkat çekerek yaşlı ve gençlerde bu uygulamaların farklı algılandığına işaret etmiştir.

“Toplumumuzun yaşlı kesimde bu uygulama beğenildi diyebilirim. Belki sürenin uzun olması, günlerce bu uygulamanın devam etmesi insanlarda bıkkınlığa sebep olmuş olabilir. Gençler açısından aynı şeyleri söylemem zor. Onlar gördüğüm kadarıyla bu duruma çok anlam veremediler. Hatta genç bir cemaatim “Gayri Müslim ülkeler aşı bulmak için çalışırken, biz Müslümanlar boş durmayalım diye minarelerden dua ediyoruz” gibi ilginç bir cümle kurdu. Yaşlı kesim pandemiye “her şey Allah'tan” teslimiyetiyle yaklaşırken, gençler biraz daha sorgulayıcı yaklaştılar” (K22; Erkek, İmam, 38, Lisans).

Birkaç katılımcı ise bu tür uygulamaların “dinde yerinin olmadığını”, “bidat olduğunu”, “dua adabına uymadığını”, “yanlış yönlendirme” olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan “K25” in bu konuda şu şekilde ifadeleri olmuştur: *“Salât ve selam sana olsun” anlamındaki salâvatların sürekli olarak tekrarlanmasının bir manası olduğunu düşünmüyorum. Salâtın anlamı bazı cümleleri sürekli olarak tekrarlamak değildir. Önemli olan Resul'ü desteklemektir. Desteklemek O'nu örnek almak ve yolundan gitmektir. Bu yüzden camilerden her gün yapılan salâvatları doğru bulmuyorum. Bunu sadece salgın sürecinde değil hiçbir zaman*

için doğru bulmuyorum dinde olmayan ve uygun bir davranış değil. Hatta bence bidattir” (K25, Erkek, Öğretmen, 34, Yüksek Lisans).

Bir diğer katılımcı olan “K13”ise benzer düşünceler ifade ederek: *“Dine uygun olmayan bidat bir uygulamaydı. Hoparlörlerden günlerce ve uzun uzun yüksek sesle yapılan dualar insanları rahatsız edebilir. Duanın adabı bellidir. Kimseyi yüksek sesle rahatsız etmemek gerekir. Bundan rahatsız olan insanlar olumsuz algı geliştirebilirler. Toplumda da zaten belirli zamandan sonra hissiyat azaldı. Hatta sürekli yapılması insanlarda hafife alma ve tabi ki dine bakışta olumsuzluk uyandırdı. Bu tür yönlendirmeler yerine bireylerin içsel duygularıyla ortaya çıkan dualar daha anlamlıdır” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans) şeklinde görüş beyan etmiştir.*

2.2.4. Salgın Süreci Genel Olarak İnsanları Nasıl Etkilemektedir?

Araştırmanın dördüncü sorusu *“Salgın süreci genel olarak insanları nasıl etkilemektedir?”* şeklindedir. Bu araştırma sorusuna yönelik olarak katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde *“sosyolojik etkiler”* ve *“psikolojik etkiler”* şeklinde iki kategoriye ayrıldığı görülmüştür.

2.2.4.1. Sosyolojik Etkiler:

Salgın sürecinin sosyolojik etkileri *“Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler”* ile *“Yardımlaşma ve Fırsatçılık”* olmak üzere iki alt kategoride değerlendirilmiştir.

2.2.4.1.1. Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler

Günümüz dünyasında ortaya çıkan bu küresel salgının toplum ve bireyler üstünde önemli etkilerinin izlerinin olduğu bilinmektedir (Sarı ve Sarı, 2020). Salgın sürecinin bireylerin her birinde farklı etkilere neden olduğu görülmektedir. Bununla ilgili olarak “K31”:

“Yaratıcıya inanırım ama dindarlığın göstergesinin ibadetler olmadığına inanırım. Önemli olan ahlaki ilkelerdir. Ben namaz kılmayan oruç tutmayan bir insanım. Hatta alkol alırım eğlence hayatım da vardır. Bu süreç bende bireysel anlamda çok değişiklikler yaşattı. Salgının ilk zamanlarında (tahminen 4- 5 ay) daha önceki hayatımdan tamamen uzaklaştım. Korkudan panik atak geçirdim. Bunun için

sık sık hastaneye gittim. Korktuğum için hiç yapmadığım halde namazlar kıldım dualar ettim. O süreçte benim bedenimde başka biri yaşadı. Ama zamanla alıştık. Ben de hızlı bir şekilde eski hayatıma dönüyorum. Bilmiyorum yaptıklarım doğru muydu ama korktuğumdan ibadet ettiğimi itiraf edebilirim” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

“Salgın süreci kendime zaman ayırabildiğim bir dönem oldu. Bu vesileyle çok istediğim bir şeyi gerçekleştirdim ve Kur’an-ı Kerim okumayı öğrendim. Bu bana daha fazla güç verdi. Dinimi daha iyi öğrenmek için çaba sarf ettim.” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

“Salgın sebebiyle dünyevi meşguliyet azaldığı için insan kendini ve çevrede olup bitenleri daha çok değerlendiriyor. İnsanda, kendisi, ailesi ve Allah'ın rızasını kazanmak için daha çok zaman ayırması gerektiği şuuru oluşuyor. Yani bende oluştu diyebilirim.”Whatsapp’da hatim grupları oluşturduk her hafta bir hatim indirip duasını bir arkadaşımıza yaptırдық” (K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

“Sosyal olarak insanların evlere kapanması, camilerde toplu ibadetlere ara verilmesi vb. nedenlerden dolayı düşünce dünyamda bir içe kapanma meydana geldi” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

“Kendimi dinlemeye ruhumu doyurmaya ihtiyacım varmış her şerde bir hayır vardır diyorum.” (K21; Bayan, Memur, 44, Lise).

“Biriktirme duygusunun gereksiz olduğu anladım. Kazandıklarımın kendime ve aileme daha çok harcama yapma kararı aldım” (K2; Erkek, Sağlık Yöneticisi, 52, Lisans).

Salgın döneminde Din Psikolojisi Derneği tarafından yaş aralığı 18 ile 73 arasında değişen Türkiye'nin farklı şehirlerinden 3 bin 703 kişinin katıldığı online saha araştırmasının sonuçlarına göre, bireylere koronavirüs salgınından nasıl etkilendiklerini sorulduğunda, dernek başkanı araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun“kendinden ziyade bir yakını kaybetme endişesi taşıdığını, yarım fazlasının salgın nedeniyle dünyayı, hayatı ve yaşam biçimini sorgulamaya başladığını ve hayata dair önceliklerinin değiştiğini belirtmiştir. Katılımcıların yüzde

70'i de dini duygularının yoğunlaştığını, yardımlaşma ve dayanışma duygularının arttığını” aktarmıştır (İncekaya, 2020).

“Sosyal anlamda salgından önce zaten yalnızlığı çok seven biriydim. Salgın olunca "Herkes bana benzedi" şimdi dedim. Bu anlamda sosyal hayatımda çok fazla bir değişme yaşamadım ” (K11; Bayan, Hemşire, 26, Lisans).

“Salgın sürecindeki kısıtlamalardan dolayı insanların evlerine kapatılması ve dışarıdaki mekânlarda dahi bir araya gelmeleri engellendiğinden dolayı insanlar yalnızlaştırılmış ve bu yalnızlığa alıştırılmıştır. Bu nedenle aile içerisinde de gidip gelmeler engellendiğinden aileniz ile bile ayrı kalınmıştır. Söz konusu ayrılıklara insanlar alıştırılarak sevgi de azaltılmıştır” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

“Salgın süreci artı ve eksileriyle değerlendirilirse aile içinde bağlarımızın güçlendiğini söyleyebilirim. Bunun yanında da akrabalık bağlarımız zayıfladı. Sosyal aktivelere uzak olunması ve evlere kapanmamız psikolojik travmalara da davetiye çıkarıyordu” (K1; Erkek, İmam, 54, Yüksekokul).

“Türk milletinin örf, adetleri ve yaşam inançları gereği eş, dost, arkadaş, komşu ve akraba ziyaretleri çok önemliyken salgınla birlikte en yakın anne babamıza bile gidememek -hastalığın artacağı tehdidiyle- tüm bağların kopartılmasına sebep oldu. DSÖ tarafından ülkelere yapılan baskılar sonucunda ülkelerin vatandaşlarına yapmış olduğu ağır yaptırımlar sonucunda insan ilişkileri ve akraba ilişkileri tamamen ortadan kaldırıldı. Bu da bilinçli yapıldı. İnsanları bireyselliğe alıştırıyorlar” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

“En yakınımızdan bile uzak durmak zihnen insanı yoruyor” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

“Her anın kıymetini bilmek gerektiğini anladım. Aileme daha çok ilgi ve sevgi gösteriyorum. Sevdiklerimi daha az kırıyorum. Hoşgörüm arttı” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

Görüldüğü üzere salgın süreci hem bireysel hem de aile ilişkilerinde bazı değişikliklere neden olmuştur.

2.2.4.1.2. Yardımlaşma ve Fırsatçılık

Salgın zamanında ahlaki değerlerin öneminin arttığı ve bireylerin gerçek kimliklerini ortaya koyduklarını ifade eden birçok katılımcı olmuştur. Bazı katılımcılar salgın sürecinde yardımlaşma duygusunun ön plana çıktığını ifade ederken bazıları ise tersine fırsatçılık duygusuna yer vermişlerdir.

“Vefa gruplarında görev almıştım zor durumda olan çok insanla karşılaştım. Evinden çıkamayan yaşlılar ilaç için arıyordu. Erzak veya yardım götürdüğümüz çok ev oldu. Her yere yetişmeye çalışıyorduk. Tedirgin olduğum zamanlar da oluyordu ama insanlara yardım ettiğim için eve mutlu dönüyordum.” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Esnaf olarak zor durumda kalmıştım berber dükkânım kapanmıştı evim çok şükür kendimindi ama iş yeri kirası beni zorlayacaktı. Evdeydim yeni uyanmıştım iş yeri sahibim aradı bu ayki kirayı almayacağım duruma göre diğerlerini de işlerin açılınca verirsin on yedi yıllık kiracısın birbirimize zor zamanlarda yardımcı olmak bizlerin görevi demişti. Çok duygulanmıştım hala iyi insanların olması ve iyiliklerin devam etmesi ne güzeldi” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

Toplumlar zor zamanların zorluklarını yenmek için, dayanışma, yardımlaşma, iş birliği ve güven duygusu gibi insanları birbirine yaklaştıran sosyal enerji imkânları üretebilirler. Bu tür sosyal enerji temerküzü gerçekleştiren toplumların, krizlerin üstesinden gelme hususunda daha başarılı oldukları bilinmektedir. Örneğin ülkemizde “Bizbize Yeteriz Türkiyem” kampanyası ve “Vefa-Destek Gruplarının” faaliyetleri kamu desteğinin varlığını hissettiren öğeler olarak toplumu ve kültürel iklimi pozitif hale getirmede önemli görevler üstlenen faktörlerdir. Salgının etkisiyle insanların dayanışma ve iş birliği bilincinin artması ve kültürel yaşamın sıkılaşması, toplumların salgına karşı mücadelelerini de olumlu yönde etkileyecektir. Küresel düzeyde gerçekleşen ve toplumları adeta korku içerisine hapseden COVID-19 salgını karşısında, toplumların oluşturacağı dayanışma ruhu ve iradesi, salgınla baş etme mücadelesinin en büyük gücü olacaktır (Karakas, 2020).

Salgın sürecinin toplumda yardımlaşma duygularını ve davranışlarını arttırdığı yönündeki görüşlerin yanı sıra bazı fırsatçı durumların da ortaya çıktığına yönelik görüşler de yer almaktadır.

“Salgından önce beş kuruş etmeyen bir maskeye üç lira verdim. Tanesine diyorum bak. İnsanlarda insaf kalmamış fırsatçılık almış başını gidiyor” (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

“Bence salgın insanları bencilleştirdi. Bırak insanları devletler bile bencilleşti. Nasıl fırsatçılık yapıp hava alanlarında birbirinin maskelerine kondular duymuşunuzdur” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

“Salgın dönemi insanların fırsatçı yönlerinin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Örneğin kapanmanın olacağı açıklandığında insanlar marketlere koşup normalde yemeyeceği kadar şeyleri satın almaya çalıştılar. Hatta izdiham görüntüleri oldu” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

Ölüm sayılarının artmasından olumsuz etkilenerek ve pandeminin olumsuz etkilerine kapılarak anormal davranışlar sergileyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle normal davranma kalıplarının dışında gerçekleştirdikleri anormal davranışlarla psikolojik açıdan sorunlu bireylere dönüşebilmektedirler. Örneğin salgının yarattığı negatif atmosferde insanlar; yardımlaşma, dayanışma, nezaket, hoşgörü, empati, diğerkamlık ve sağduyu gibi pozitif değerlerini askıya alabilirler ve sadece kendisinin geleceğini düşünen bencil bir varlığa dönüşebilirler. Kısa zaman içerisinde bu yeni tutumlar bir psikolojiye dönüşerek tıpkı virüs gibi hızlı bir şekilde yayılır ve toplumsal katmanların kıvrımlarında kendine yer bulabilir.

2.2.4.2. Psikolojik Etkiler

Salgın sürecinin psikolojik etkileri “Kaygı ve Korku” ve “Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem” ile “Belirsizlik ve Gelecek Planlaması” olmak üzere üç alt kategoride değerlendirilmiştir.

2.2.4.2.1. Kaygı ve Korku

İnsan daha kaliteli ve dengeli bir hayat yaşayabilmek için sağlıklı olmaya çaba gösterir. Çünkü insanların hastalıklara maruz kalması onları ruhsal veya sosyal

anlamda etkilemektedir. Bireylerin sağlıklı bir şekilde var olabilmeleri bütün bunların bir ahengi ile mümkün olabilmektedir. Bu yüzden Dünya Sağlık Örgütü de sağlığın tanımını; fiziksel, ruhsal ve sosyal olmak üzere birbirini tamamlayan bileşenleriyle bir bütündür şeklinde yapmıştır (Kesgin ve Topuzoğlu, 2006). Bunlardan birini tedirgin eden bir gelişme yaşandığında, diğer bileşenler de alarm vermeye, başka bir deyişle ‘olağanüstü hâl’ ilan etmeye başlamaktadır. Çünkü psikolojik, ruhsal, zihinsel ve toplumsal sağlığımız biyolojik sağlığımızla doğrudan ilişkilidir (Çapcıoğlu, 2020a).

Covid-19 salgını ve bu salgının doğası bireylerde yaygın bir şekilde endişe, korku ve kaygı duygularının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ahorsu, Lin, Imani, Saffari, Griffiths, Pakpour, 2020). Araştırmamızda da salgının insanların duygularında ortaya çıkardığı korku ve kaygının yaşam kalitesine olumsuz etki yaptığını yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu konuda ifade edilen görüşlerden bazıları şu şekildedir;

“Salgın yaşam kalitemizi düşürdü. İlk zamanlar korkudan balkona bile çıkmıyordum. Çünkü nefes aldığımda hastalığa yakalanacağım hissine kapılmıştım. Aslında farkında olmadığımız ne çok nimetin içindeymişiz. İnanın sokağa çıkmak, alışveriş yapmak, gezmek, parklarda oynayan çocukları izlemek ne bileyim normal hayat içinde fark etmediğimiz ne çok nimet varmış” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

“Ailece doya doya gezeceğimiz, tatil yağacağımız günleri hayal ettiğim zamanlar oldu. Sağlık olmadan hiçbir şeyin anlamı olmadığını tekrar öğrendik. Bu süreçte ruhumuz yoruldu. Hastalığı yaşamış biri olarak hala zaman zaman bedenimde onun etkilerini hissediyorum (ya da ben ona bağlıyorum) nefes nefese kaldığım zamanlar oluyor. Bu durum moralimi bozuyor ve yaptığım birçok şeyden zevk almamı engelliyor” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

Salgının hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkması ve süreç içinde salgın yönetimi adına alınan kararlar yetersiz kalması halinde kriz ortamının oluşmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple bireylerin iç dünyalarında/ bilinçaltında yükselmeye hazır olan korku, kaygı, sinir ve üzüntüler daha rahat gün yüzüne çıkma fırsatı

bulmaktadır. Salgın ile ortaya çıkan bu tür psikolojik dışavurumların sebebinin olağanüstü olaylar nedeniyle olduğu kabul edilmelidir (Kılınç ve Bayçu, 2020: 75-76). Bu sebeple olağanüstü zamanlarda ortaya çıkan bu dışavurumların psikolojik bir rahatsızlık olarak değerlendirilmemesi gerekir.

2.2.4.2.2. Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem

Katılımcıların verdiği cevaplarda bireylerin yaşam kalitelerinin düştüğü ve daha önceki yaşantılarında çok da farkında olmadıkları ve özgürlüklerine özlem duydukları görülmüştür. Bu konuda:

“Salgın başladığı günden beri korkumdan berbere gitmedim. Saç traşımı eşimin yardımıyla kendim oluyorum. Alışmadığımdan gözüüm hep aynaya takılıyor. Kendimi garip hissediyorum” (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

“Çok sevdiğim halde doya doya alışveriş yapıp dışarıda yemek yiyemedim. Arkadaşlarla buluşamadım. Okul dersin hepten gitti. Hep bir korku. Acaba hasta olur muyum? Gençliğimizi bitirdi bu salgın” (K19; Bayan, Öğrenci, 16, Lise).

“Zaten titiz bir insanımdır ama salında temizlik hastası olmuştum. Her şeye şüphyle baktıyordum. Evde huzurumuz kalmamıştı. Eşim çalışmak zorundaydı. O geldiğinde kaygılarım çok üst düzeye çıkıyordu. Bazı günler çok yorgun oluyordu. Salgınla birlikte evde koyduğum kurallardan taviz vermemem onu bıktırmıştı. Eve girer girmez elindeki eşyalar balkona bırakılacak, hiçbir yere dokunmadan banyoya gidilecek, üst baş değiştirilip duş alınacak, kekik buharı yapılacaktı. Hem benim için hem de onun için hayat zorlaşmıştı” (K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

Salgına karşı duyarlılıkları aşırı yüksek olan bireylerde de sürekli el yıkama gibi obsesif davranışlar görülebilmektedir. Bu durumun nedeni ise bireylerin kendini güvende hissetme ihtiyacı olduğu düşünülmektedir (Tükel, 2020). Sürekli bir ölüm tehdidi altında yaşamının ne kadar zor olduğu düşünüldüğünde, bazı yetişkinlerin ise bu küresel salgın karşısında çaresiz kalıp travma yaşamaları söz konusu olabilir. Coronavirüs yalnızca bedensel sorunlar oluşturmamakla birlikte duygu ve düşünceleri de olumsuz etkileyip sosyal ve psikolojik bir travmaya neden olabilir (Sargın, 2019). Bu krize bağlı travmaların olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması

gerekmektedir. Çünkü bireyleri derinden etkileyebilen bu travmalar ruhsal açıdan kalıcı hasarlara neden olabilir (Sargın ve Kutluca, 2020).

“Zamanın kıymetini, dokunmanın önemini öğrendim. Eğer normal hayata dönecek olursak bu ikisinin hayatımda yeri daha çok olacak. Yani zamanın kıymetini daha iyi bileceğim ve sevdiğime daha yakın olacağım. Yaşamak özgürce yaşamak ne kadar güzelmiş anlamış olduk” (K8; Erkek, Veteriner, 39, Lisans).

2.2.4.2.3. Belirsizlik ve Gelecek Planlaması

Salgın sürecinde katılımcıların geleceğe yönelik duygu ve düşüncelerine yönelik farklı bulgular ortaya çıkmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde geleceğe yönelik düşüncelerde olumsuzluk duygusu ön plana çıkarken bazı katılımcılar ise salgının kendilerini bu yönde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Salgın sürecinin geleceğe dair duygu ve düşüncelerinde etki bıraktığını ifade eden katılımcılar aşağıdaki görüşleri dile getirmişlerdir:

“Gerek ülkemizde gerek başka ülkelerde yer alan tarihi yerleri görmeyi çok seven biriyim ama bu virüs ile bu planlarım iptal oldu. Ayrıca dil eğitimi ve yüzme eğitimim için kursa gidecektim onları da iptal ettim. Bu salgının 2023 yılına doğru ancak biteceğini düşünüyorum. Bu nedenle bu bir iki yıl gelecek planı yapmak mümkün değil” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

“Geleceğe dair planlarımda değişiklikler yaşadım. Pek çok dünyalık planın ertelenmesine ahretlik planların ön plana çıkmasına vesile oldu” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

“Belirsizlikler insanı yoruyor. Gelecek çok karanlık bu gidişle” (K24; Erkek, Ziraat Mühendisi, 52, Lisans).

“Hayaller hep yarım kaldı. Dünya nereye gidiyor biz nereye gidiyoruz bilmiyorum. Gelecekte umudum kalmadı.” (K8; Erkek, Veteriner, 39, Lisans).

“Yeni bir dünya düzeni oluşacağına yönelik fikirlerim oluştu. Nitekim dünya hızlı bir değişim geçirmeye devam ediyor. Yeni bir dünya düzeni için insanların istenilen eğilimlere hazırlandığını düşünüyorum. Olan ve anlatılan

arasında uçurumlar olduğunu düşünüyorum” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

“Gelecek kaygım yok. Geleceği Allah bilir. İnşallah güzel günler iyi yaşantılar olur diye dua ederim. Hayat acı-tatlı her halükarda devam ediyor. İnsan mevcut duruma göre yeni şartlar içerisinde yaşamaya/düşünmeye alışıyor. Çok uzun vadeli planlar yapılmaması gerektiğini biliyordum bu salgın bunu doğruladı” (K2; Erkek, Sağlık Yöneticisi, 52, Lisans).

“Gelecekte benzer salgınların toplumu etkileyemeye devam edeceğini düşünüyorum. Ancak salgının geleceğe dönük düşüncelerimde kayda değer bir etkisi olmadı” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

“Geleceğe dönük düşüncelerimde çok bariz bir değişikliğe neden olmadı sanırım, ne geçmişin ne de geleceğin yaşadığın an kadar değerli olmadığını fark edeli çok oldu, anı yaşa, anda görev ve sorumluluklarını yerine getir ve anda mutlu ol” (K4; Bayan, Öğrenci, 19, Lisans Öğrencisi).

Bu salgın sürecinin nasıl sonuçlanacağını henüz belirgin bir durum almaması; sürecin nereye doğru evirileceğine dair belirsizlik yaratmaktadır. Belirsizlik, yani geleceğin ve gelecek ile ilgili beklentilerin net olmaması hali insan psikolojisi üzerinde olumsuz etkiler bırakabilen bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça, 2014). Salgın dönemi etkilerine ilişkin başka araştırmalarda da gençlerin geleceğe yönelik endişelerinin ve ailelerindeki ölümlerin yalnızlık hissini artırdığı ve psikolojik dayanıklılıklarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Kızılay, 2020: 31). Çetin ve Anuk (2020) tarafından üniversite öğrencilerine yönelik yapılan bir araştırmada Covid-19 tecrübesi ile ilgili ülkenin geleceğine karşı belirsizliklerin ve kötümser yaklaşımların bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Aynı araştırmanın bir başka göstergesinde ise salgın sürecinden sonra sosyalleşme ile ilgili cevapların ağırlıkta bulunması yalnızlaşma duygusunun yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Bu duygudan kurtulmanın en önemli etkenlerinden birisi de bireylerin hayatlarında amaçlarını kaybetmemeleri olarak tespit edilmiştir. Şahin (2018) tarafından yapılan benzer bir araştırmada da lise öğrenimi gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları ve hayat

amaçları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda bulgular değerlendirildiğinde, öğrencilerin hayattaki amaçları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür.

Katılımcıların görüşleri incelendiğinde salgın sürecinin bireylerin psikolojilerini etkilediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaratılışı gereği geleceğinden emin olmak isteyen (Grenier, Barette ve Ladouceur, 2005) insanoğlunda belirsizlik, kaygı ve korku duygularına yol açmaktadır (Sarı ve Dağ, 2009). Pandemi sürecinde kaygı, korku ve belirsizlik çok yönlü etkileşim halinde olmaktadır. Belirsiz olay ve durumlara karşı duygusal, bilişsel ve davranışsal olarak negatif reaksiyon gösterme yatkınlığı tahammülsüzlük olarak kendini göstermektedir (Buhr ve Dugas, 2002). Tüm bu bileşenler adeta zincirin halkaları gibidir. Covid-19 salgın sürecinde bu halkalardan birinin tetiklenmesi ciddi akıl sağlığı problemlerinin ortaya çıkmasında önemlidir. Her ne kadar araştırmamızda bu yönde bir bulgu ortaya çıkmasa da 1630 Milano veba salgınında, ölmeden önce veya öldükten sonra hayvanlara yem olmamak için diri diri mezara girenler veya ölmüş kızını defnettikten sonra kendi mezarını kazıp orada ölen insanlara rastlanmıştır (aktaran Şeker, Özer ve Korkut, 2020). Benzer şekilde 1348 ve 1430 yılları arasında Avrupa’da görülen ve kara ölüm olarak adlandırılan salgınlarda ebeveynleri tarafından boğularak öldürülen bebeklerin varlığı yaygın bir hal almıştır. İnsanlar salgınlar sırasında psikolojilerinin bozukluğu sebebiyle bebeklerini terk etmişler veya onlara kıyabilmişlerdir. (Kılıç, 2020).

Hiç beklenmedik bir zamanda toplumlar için sonuçları tam kestirilemeyen salgın hastalık gibi bir durumla karşılaştıklarında bireylerin korku ve panik duygusuyla korunma ve kaçınma davranışı sergilemesi doğal kabul edilmektedir. Riskler sahip oldukları potansiyel güçlerinden dolayı şu anı etkiledikleri gibi geleceğe dair umut ve güven duygusunu da zedelemektedirler (Beck, 1992). Salgının bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini araştırmak amacıyla Toplum Gönüllüleri Vakfı’nın yaptığı çalışmada katılımcıların %81’i psikolojik durumlarını, “olumsuz” veya “çok olumsuz” olarak değerlendirildiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların gelecek beklentilerinde, işlerinde, ekonomik durumlarında,

ilişkilerinde ve sağlık durumlarında da bu dönemde oldukça negatif yönde bir değişimin meydana geldiği tespit edilmiştir (Toplum Gönüllüleri Vakfı, 2020: 7).

Salgının psikolojik etkileriyle ilgili olarak Taylor (2019) “Pandeminin Psikolojisi” adlı kitabında, tüm dünyayı etkileyen küresel ölçekli salgınların genelde beş başlık altında toplanabilecek psiko-sosyal durumu ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bunlardan birincisi, salgının bulaşma ve ölüm riskinin olması nedeniyle insanların panik bir şekilde alış-verişe yönelmesi, gıda ve temizlik malzemesi stoklamaya başlamasıdır. İkinci olarak virüsün kaynağı olarak kabul edilen ve tüm dünyaya yayılmasına neden olduğu varsayılan toplumlara karşı dışlanma ve damgalanmayı içeren ırkçı tutum ve davranışların sergilenmesidir. Üçüncüsü sağlık kaygısı ve bulaşma şüphesi nedeniyle gereksiz bir şekilde sağlık sisteminin meşgul edilmesidir. Dördüncüsü salgının bulaşmaması için uygulanan zorunlu izolasyon, sosyal mesafeyi koruma, evde kalma gibi durumlara tahammül edememe ve yasaklara uymama davranışlarıdır. Beşincisi de salgınla ilgili gerçek ve doğru bilgilerin yanında asılsız iddialarda ve komplo teorilerinde bir artışın olmasıdır.

SONUÇ

Ortaya çıktıkları her dönemde toplumları ve bireyleri derinden etkileyen salgın hastalıklar sosyolojik, psikolojik, ekonomik, siyasal vb. birçok alanda derin izler bırakmıştır. Bu sebeple salgınlar toplumların siyasî ve toplumsal hayatına yön vermiş olgulardır. Salgınlar çoğu zaman devletlere savaşıardan daha fazla kayıp yaşatmıştır. Ansızın ortaya çıktıkları ve beklenmedik derecede hızlı bir şekilde ölümlere yol açtıkları için tahrip güçleri de oldukça fazla olmuştur. Ortaya çıkan bu ani ve büyük nüfus kayıpları gündelik hayatın normal akışının değişmesine hatta alt üst olmasına, tarımsal faaliyetlerin ve diğer üretim faaliyetlerinin durmasına, ticarî hayatın zarara uğramasına vb. pek çok olumsuz etkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan salgınlar ile günümüzde yaşanan Covid-19 salgınına birlikte değerlendirdiğimizde toplumsal olgular karşısında bireylerin ve toplumların benzer davranış şekilleri sergiledikleri görülmektedir.

Salgınlara yayılımına yönelik kısıtlayıcı önlemler ve tedavi yönleri ile ilgili çalışmalar yapılmasının yanında salgının sebebini anlamlandırmada bireylerin salgınlara dini/ilahi bir boyutunun olduğunu da düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan bulgular değerlendirildiğinde sınırlı da olsa salgınlara Tanrı/Yaratıcının bir “gazabı-cezası” olarak görüldüğü düşüncesinin benzerlerinin günümüzde de olduğu görülmüştür. Kur’an perspektifinden değerlendirildiğinde bu türden bir düşüncenin geçerli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. “Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı” (K.Kerim: 35/45) ve “Allah kullarına zulmedecek değildir.” (K.Kerim: 41/46) ayetleri bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde salgının bir musibet olarak görülmemesi gerektiği söylenebilir. Ortaya çıkan bir diğer ilahi referanslı anlamlandırma ise salgının insanlık için yaratıcı tarafından gönderilen bir imtihan olduğu düşüncesidir. Bu noktada da bunu bir imtihan olarak değerlendiren bireylerin kendisiyle yüzleşmesi, dünyayla ilişkisini yeniden gözden geçirmesi, ailesiyle, eşiyle, dostuyla olan ilişkisini daha iyi anlamlandırması her musibetten bir ibret çıkarılabileceği düşüncesiyle hareket etmesi halinde anlamlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Salgının ortaya çıkışıyla ilgili bir diğer düşünce de virüsün insan eliyle üretildiğine yönelik komplocu görüşlerdir. Bu düşünceye sahip bireylerin görüşleri incelendiğinde virüsün dünya nüfusunun azaltılması, dijital dönüşümün gerçekleştirilmesinin hızlandırılması ve ilerlemiş devletlerin birbirleriyle olan güç savaşları gibi düşüncelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu düşünceler dile getirilse de şu an için bu görüşü doğrulayabilecek belirgin kanıtlar bulunmamaktadır.

Salgının ortaya çıkışıyla ilgili olarak dördüncü kategoride değerlendirdiğimiz görüş ise virüsün doğanın kendi dengesi içerisinde ortaya çıkan normal bir olay olduğu görüşüdür. Bu düşüncede olan katılımcılar Covid-19'a benzer salgınların tarihin hemen her döneminde görüldüğü, bu salgının da bu minvalde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Tüm bu görüşler bir arada değerlendirildiğinde salgını yaratıcının kudretinden bağımsız olmamakla birlikte doğal bir dengenin ürünü olarak değerlendirebiliriz. Mikroorganizmalar tarihin her döneminde var olmuştur. Özellikle insanın doğaya hâkimiyetini artırması ile yaşam alanı sınırlanan mikroorganizmalar insanın yaşam alanına nüfuz etmiş ve yaşam alanları iç içe geçmiştir. Hatta bu yaşam alanı toprak, hava, su gibi alanlardan çıkarak insanın bedenine kadar inmiştir. Böyle bir ortamda ise salgının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu ve benzeri sorunların yaşanmaması için insanlığın doğadaki dengeyi gözetmesi, kaynakları hoyratça tüketmemesi ve doğaya karşı ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesi oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Diğer taraftan yaşanan bu salgın sürecinin insan yaşamına bazı değişiklikler getireceği de düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmamızın ikinci sorusu salgın sürecinin insanların dini düşünce ve duygularında ne tür yansımalara sebep olduğunu belirlemeye yöneliktir. Bu soru çerçevesindeki görüşler incelendiğinde ise salgının insanların hem düşünce hem duygu hem de yaşantılarına yansımaları olduğu belirlenmiştir.

Salgının insanların düşüncesine olan yansımalarına bakıldığında ise “yaratıcının gücü, dua, öz değerlendirme, tefekkür” ile “ölüm, tevekkül, teslimiyet” alt kategorilerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Salgınla birlikte bireylerin yaratıcının gücünü daha yakından hissettikleri, duaya yöneldikleri, kendileri ile yüzleştikleri ve geçmiş yaşantılarını hesaba çektikleri görülmektedir. Ayrıca salgının;

insanların ölümü daha yakından hissetmelerine neden olduğu ve yakınlarını kaybetme korkusunun ön plana çıkardığı belirlenmiştir. Bu ölüm korkusunun ise bazı katılımcılarda kaygı ve travmalara yol açtığı, bazı katılımcılarda da tevekkül ve teslimiyet düşüncesini ön plana çıkardığı ortaya çıkmıştır. Salgının etkileri sadece düşüncelerle sınırlı kalmamış, duyguları da derinden etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre insanların salgın sürecinde çaresizlik-acziyet, hüznün ile tövbe ve pişmanlık gibi farklı duygular yaşadığı görülmüştür.

Salgın sürecinde dini konularda alınan tedbirler de insanların farklı tutumlar sergilemelerine ve bu tedbirleri farklı şekillerde anlamlandırmalarına neden olmuştur. Ayrıca salgın sürecinde alınan dini tedbirlerin yaşantıları derinden etkilediği ve alışkanlıklardan vazgeçmenin insan için zor olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. İnsanları en çok etkileyen tedbirlerin Cuma ve Bayram namazları, cemaatle namaz, bayramlara yönelik kısıtlamalar, Ramazan ayı (iftar, sahur, teravih, mukabele) kısıtlamaları, cenaze namazlarının kılınamaması, cenazeye karşı görevlerin yapılamaması, minarelerden okunan sala ve dualar olduğu görülmüştür.

Salgın sürecinde alınan dini tedbirlerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve yaşantılarına nasıl etkilerinin olduğu incelendiğinde ise yapılan ibadetlerden haz alamama, hassasiyetlerin azaldığı, sıradanlaşma, boşluk hissi, yalnızlık duygusu gibi genelde olumsuz duygular üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bununla birlikte salgın sürecindeki evlere kapanmayı ve yalnızlaşmayı olumlu yönde değerlendirerek ibadetlere yoğunlaştığını ifade edenler de olmuştur.

Öte yandan alınan dini tedbirlerin uygulanma biçimi de bazıları tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler incelendiğinde minarelerden yatsı ezanı öncesinde okunan sala ve duaların kaygı ve endişeye sebep olduğu gerekçesiyle, temsili olarak kaldırılan Cuma namazlarının da seçkin ve ayrıştırıcı bir anlayışın yansıması olduğu yönündeki eleştirilerin ön plana çıktığı görülmüştür.

Dini yönden alınan tedbirler bireyleri etkilediği gibi salgın süreci de hem sosyal hem psikolojik anlamda bireyleri etkilemiştir. Sosyolojik etkilere bakıldığında “Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler” ile “Yardımlaşma ve Fırsatçılık” kategorilerinin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Buna göre bireyler salgınla

birlikte ailenin önemini fark ettiklerini, kendilerine ve ailelerine daha fazla zaman ayıracaklarını ve sevgilerini daha çok hissettireceklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan salgın süreciyle birlikte bireylerde yardımlaşma ve fırsatçılık gibi iki zıt düşüncenin ortaya çıktığı da görülmüştür. Bununla ilgili olarak bazıları bu süreçte bireylerde ve toplumda genel bir yardımlaşma ikliminin olduğunu ifade ederken bazıları da insanların bencilleşerek fırsatçı davranışlar sergilemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Yardımlaşmaya örnek olarak vefa grupları, Biz Bize Yeteriz Türkiyem ve Koruma Kalkanı gibi kampanyaların ön plana çıktığı görülürken öte yandan fahiş maske fiyatları, devletlerarası maske savaşları, kısıtlama öncesi marketlere akın edilmesi gibi örneklerin dile getirildiği görülmüştür.

Sosyal etkiler kadar ön plana çıkan bir diğer etki de psikolojik etkilerdir. Salgın sürecinin psikolojik etkileri “Kaygı ve Korku” ve “Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem” ile “Belirsizlik ve Gelecek Planlaması” olmak üzere üç alt kategoride toplanmıştır. Salgının insanların duygularında ortaya çıkardığı korku ve kaygının yaşam kalitesine olumsuz etki yaptığı görülmektedir. Yine bireylerin yaşam kalitelerinin düştüğü ve daha önceki yaşantılarında çok da farkında olmadıkları ve özgürlüklerine özlem duydukları görülmüştür. Ayrıca salgın sürecinin bireylerin psikolojilerini etkilediği gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Salgın sürecinin nasıl sonuçlanacağına henüz belirgin olmaması, sürecin nereye doğru evrileceğine dair belirsizliğin yaşanmasına neden olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse Afyonkarahisar örneği özelinde yürütülen bu çalışma ile salgınların genelde toplumların, özelde ise bireylerin psiko-sosyal durumlarında olumlu-olumsuz birçok etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür yansımaları sadece tek yönlü incelemelerle ortaya koymak mümkün bulunmamaktadır. Bu çalışmada salgının daha çok dini boyuttaki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Ancak küresel dünyada ortaya çıkan bu salgının siyasi, ekonomik, stratejik, psikolojik, hukuki birçok ayağına yönelik ciddi çalışmaların yapılmasına da ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü salgın süreci ilk olarak etkisini ekonomik ve sosyal alanlarda göstermekte ancak uzun vadede bu salgının bireyler açısından en önemli sonuçlarının psikolojik olacağı düşünülmektedir.

Günümüzde bilim dünyasının koronavirüs enfeksiyonlarına karşı geliştirdiği ve birçok ülkede kullanılmaya başlanan aşılama çalışmaları ile kısmi anlamda normal hayata dönüş başlamıştır. Ancak henüz etkisi tam olarak kırılmayan bu salgının uzun vadeli etkileri hala belirsizliğini korumaktadır. Salgın hastalık riskinin tamamen ortadan kalkması halinde, bu anomi ve krizin yarattığı anormalliklerden bir an önce kurtulup kriz öncesinde kalınan yerden olduğu gibi devam mı edilecek yoksa salgın öncesi yaşantı artık geri dönülemez bir yerde mi kaldı sorusunun cevabını zaman gösterecektir. Nihayetinde her birimiz, hayatının farklı bir kesitinde karşılaştığı bu salgın sürecinde kalıplaşmış düşüncelerimizin çoğunun salgın ile birlikte değişime uğrayacağını ya da çöp olacağını düşünebiliriz. Bu nedenle dünyadaki adalet algısının, ekonomik ve sağlık sistemlerin büyük bir ihtimalle değişeceğini ve geleceğin geçmişten çok farklı olacağını ileri sürmek çok da zor değildir.

KAYNAKÇA

- Ağar, A. (2020). *Salgının Gölgesinde Güç Kaos ve Gelecek*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D. & Pakpour, A. H. (2020). The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation. *International journal of mentalhealth and addiction*, 1-9.
- Akdere, M. (2018). Bizans Tarihi Kaynaklarına Göre VI. –X. Yüzyıllarda İstanbul’da Görülen Veba Salgınları. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(35), 314-343.
- Akgün, O. (2020). Covid-19 salgını döneminde Türkiye’de alınan idari kararların salgının önlenmesindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 201-228.
- Allison, E. (2020, 16 Nisan). *The Coronavirus-Induced Great Lull is a Dress Rehearsal for Addressing Climate Change*. <https://cutt.ly/pyvwCxN> adresinden 05.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Korona virüs ve sosyoekonomik sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 99-114.
- Alparlan, M. (2006). II. Murşili ve Dönemi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Altunay, E. (2020). *Gizemlerle Dolu Salgınlar Tarihi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Alpago, H. (2015). The correlation between economic statusand medical circumstances. *Turkish Economic Review*, 2(1), 3-8.
- Apaydın, H. (2010). Ruh sağlığı-din ilişkisi araştırmalarına bir bakış. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2): 59-77.
- Arman, İ. (Ed.) (2020). *Salgın Günleri Hikâyeleri*. Ahmet Asam... (ve diğerleri) Ankara: Elma Yayınevi.
- Aslan, R. (2020). Salgınlar, Müslüman toplumlar ve İslam tıbbı. *Ayrıntı Dergisi*, 8(86).
- Avcı, M. (2020, 23 Mayıs). Ekolojik Dengenin Bozulması Salgınlara Davetiye Çıkıyor. <http://gorunumgazetesi.net/guncel/ekolojik-dengenin-bozulmasi-salginlara-davetiye-cikariyor>, adresinden 14.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Avcu, A. (2010). Karmatîler ortaya çıkışları fikirleri edebiyatı ve islam düşüncesine katkıları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(3), 199 - 246.
- Aydar, H. (1999). Bazı Kur’ân âyetleri ışığında kocaali depremine bakış, 133-134 http://isamveri.org/pdfdrg/D01929/1999_19-20-21/1999_19-20-21_AYDARH.pdf, adresinden 18.03.2021).
- Aydın, M. (2018). Beş nitel araştırma yaklaşımı. M., Bütün ve S., B., Demir (Çeviri editörleri). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni* içinde (s. 69-111). Ankara: Siyasal yayın dağıtım.
- Aydın, H. (2019). İslam ortaçağında nakilci ve akılcı tarih anlayışları: Taberî ve İbn Haldûn örneği. *Tarihyazını*, 1(1), 20-61.
- Aytar, M. (2020, 04 Nisan) Hyundai De Sosyal Mesafeye Dikkat Çekmek İçin Logosunu Güncelledi! <https://tr.motor1.com/news/407943/hyundai-logosunu-guncelledi-sosyal-mesafe-farkindaligi/> adresinden 31.01.2021 tarihinde alınmıştır.

- Aytekin, E. (2020, 9 Nisan). Yeni tip koronavirüs salgınının 100 günü. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yeni-tip-koronavirus-salgininin-100-gunu-1798181> adresinden 12.04.2021 tarihinde alınmıştır.
- Bağ, M. ve Sade, G. (2020, 4 Mayıs). Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda? Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld> adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.
- Batman, E. (2008). *Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Üçer Matbaacılık.
- BBC, (2020, 23 Şubat). Koronavirüs: Türkiye, İran ile Sınır Kapılarını Geçici Olarak Kapattı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51603963>. adresinden 03.04.2021 tarihinde alınmıştır.
- Beck, U. (1992). From industrial society to the risk society: Questions of survival, social structure and ecological enlightenment. *Theory, culture&society*, 9(1), 97-123.
- Bilim Kurulu Nedir. (2020, 15 Mart). Bilim Kurulu nedir? Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu üyeleri kimlerdir?. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bilim-kurulu-nedir-saglik-bakanligi-bilim-kurulu-uyeleri-kimlerdir-41478813> adresinden 15.03.2021 tarihinden alınmıştır.
- Bilim Kurulu Üyeleri. (2020, 01 Ağustos). Bilim Kurulu üyeleri kimler? Koronavirüs Bilim Kurulu üyeleri. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bilim-kurulu-uyeleri-kimler-koronavirus-bilim-kurulu-uyeleri-41585413>. adresinden 02.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Buhr, K. & Dugas, M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric Properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40(8), 931-945.
- Bulut, S. (2020). *Kültürlerarası İletişim*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Burcu, E. ve Akalın, E. (2008). Ölüm olgusu üzerine sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (8), 29-54.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012, 14 Mayıs). Örneklem yöntemleri. <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden 21.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Bloomberght. (2020, 20 Mart). Pazarda seç-al dönemine ara. <https://www.bloomberght.com/son-dakika-haberi-pazarda-sec-al-donemine-ara-2250583> adresinden 19.07.2020 tarihinde alınmıştır.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Congar, K. (2020, 21 Mart). Koronavirüs: Modern tarihin en kapsamlı yasaklarını Avrupa'da hangi ülkeler uyguluyor? <https://tr.euronews.com/2020/03/21/avrupa-da-hangi-ulkeler-koronavirussebebiyle-karantina-ve-sokaga-cikma-yasagiuyguluyor> adresinden 01.04.2020 alınmıştır.

- Covid-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler (2020, 22 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 31076 (Mükerrer)). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200322M1-1.pdf> adresinden 28.04.2021 tarihinde alınmıştır.
- Cuma Hutbesi: “Allah Temizdir, Temizliği Sever” (2020, 6 Mart). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/28389/cuma-hutbesi-allah-temizdir-temizligi-sever> adresinden 31.03.2020 tarihinde alınmıştır.
- Cuma Hutbesi: "Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır" (2020, 13 Mart). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/29388/cuma-hutbesi-tedbir-muminden-takdir-allahtandir> adresinden 31.03.2020 tarihinde alınmıştır.
- Çapcıoğlu, İ. (2020). Pandemi, post-pandemi ve yeni dindarlık modelleri. *TRT Akademi Dergisi Salgın Yayıncılığı Kovid-19 Özel Sayısı*, 5(10): 80-89.
- Çapcıoğlu, İ. ve Kaya, E. (2021). Pandemi döneminde Türkiye’de dini hayat: din görevlileri örneğinde din hizmetlerine genel bir bakış. Ankara: Diyanet-Sen.
- Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *ASEAD*, 7(5), 170-189.
- Çiftçi, A. (2020, 18 Ekim). Koronada Son Durum [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=xgqBvO9hG0k> adresinden 12.12.2020 tarihinde alınmıştır.
- Dağcı, Ş. (1996). *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Demirci, K. (2003). “Hinduizm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devlet. (Nisan, 2020). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük içinde. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 07.11.2020 tarihinde alınmıştır.
- DİB, (2020a, 3 Nisan). Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan Cuma namazı ile ilgili açıklama <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Content/PrintDetail/29453> adresinden 19.07.2020 tarihinde alınmıştır.
- DİB, (2020b). Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı. 2020/9. <https://www.kisa.link/NUtq> adresinden 28.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Doğanışık, İ. (2020, 17 Mart). Türkiye’de koronavirüse dair neler yapıldı? <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/koronavirus-turkiye-de-surec-nasil-ilerliyor> adresinden 06.06.2020 tarihinde alınmıştır.
- Dursun A. ve Güler B. (2020 06 Mart). İran’da koronavirüs salgınının bilançosu ağırlaşıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-koronavirus-salgininin-bilancosu-agirlasiyor-/1757044> adresinden 17.06.2020 tarihinde alınmıştır.
- DHA. (2020a, 29 Mart). Ankara ve Konya’daki umrecilerin 14 gün karantina süresi sona eriyor. <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/umrecilerin-14-gun-karantinasi-sona-erdi-5710800/> adresinden 31.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- DHA. (2020b, 2 Nisan) Karantina sürecinde aile içi şiddet artabilir. <https://www.cnnturk.com/saglik/karantina-surecinde-aile-ici-siddet-artabilir> adresinden 31.05.2020 tarihinde alınmıştır.

- DHA. (2020c, 20 Mart) Camilerin kapalı olmasına tepki gösterdiler. <https://www.cnnturk.com/turkiye/camilerin-kapali-olmasina-tepki-gosterdiler> adresinden 31.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- DW Türkçe. (2020a, 23 Mayıs). Merkel korona tedbirlerini anayasa ile savundu. <https://www.dw.com/tr/merkel-korona-tedbirlerini-anayasa-ile-savundu/a-53544711> adresinden 12.03.2021 tarihinde alınmıştır.
- DW Türkçe. (2020b, 11 Şubat). Corona virüs: Günden güne nasıl yayıldı? [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=izIWKRf1_oE adresinden 03.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Dündar, Y. (2013). *Sen Tanrı Mısın?: Kendini Hissetme Duygusu ve Muhtariyeti Tercih Gücü*. Gaziantep: Anıt Matbaa.
- Erbaş, A. [@DIBAliErbaş]. (2020a, 22 Mart). [Tweet]. <https://twitter.com/DIBAliErbaş/status/1241825641470836743> adresinden 05.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- Erbaş, A. (2020b, 30 Temmuz). Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'tan Kurban Bayramı Mesajı. <https://www.kisa.link/PfJu> adresinden 05.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Erdem, A. K. (2020, 11 Mart). Dini mekanlar koronavirüs nedeniyle bir süreliğine kapatılabilir mi? İlahiyatçılardan virüse karşı öneriler... <https://www.kisa.link/PfJy> adresinden 03.06.2020 tarihinde alınmıştır.
- Eren, A. (2005). Korku kültürü, değerler kültürü ve şiddet. *Aile ve Toplum*, 2(9), 1-13. <https://doi.org/10.21560/spcd.41852>
- Eren, H. (1988). *Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Ergur (2020, 16 Nisan). Prof. Dr. Ali Ergur ile "Pandemiye Sosyolojik Pencereden Bakış" konulu söyleşi https://www.youtube.com/watch?v=tAmuW8F7_Eg adresinden 15.07.2020 tarihinde alınmıştır.
- Ersoy, M. A. (1908). Koleraya Dair. *Sırat-ı Müstakîm*, 5, 115, 178.
- Escarus (2020). Bir Eko-Sosyal Kriz Olarak Covid-19 Salgını ve Sürdürülebilirlik Raporu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş., 20 Mayıs 2020. s.37
- Eşidir, O. V. ve Bak, G. (2020). *Geçmişten Günümüze İspanyol Gribi'ne Türkiye'den Bakış*, Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Fındık, (2021, 5 Haziran). Covid19 Laboratuvar Kaynaklı Mı? Serhat Fındık anlatıyor I 5. GÜN. [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=m3guJ4GkTAs> adresinden 08.06.2021 tarihinde alınmıştır.
- Gashi, F. (2020). Koronavirüse yakalanmış kişilerde tedavi döneminde dini başa çıkmanın etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 511-535.
- Giordano, P. (2020). *Salgın Zamanlarında: Küresel Kriz Toplum, Bilim ve Farkındalık*. (Çev. James Cem Yapıcıoğlu) İstanbul: Profilkitap.
- Güler, İ. (2014). *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu: Ehl-i Sünnetin Allah Tasavvuruna Ahlaki Açından Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Güler, İ. (2020, 05 Temmuz). *Kötülük Problemi Bağlamında Korona Pandemisi ve İslam*. Karar Gazetesi. <https://ofs.me/6045818> adresinden 08.08.2020 tarihinde alınmıştır.

- Güler, T. (2020, 18 Mart) Bu bir biyolojik saldırıdır. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/turgay-guler/bu-bir-biyolojik-saldiridir/haber-1054363> adresinden 12.12.2020 tarihinde alınmıştır.
- Güngörer, F. (2020) Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 393-427.
- Gökhan, İ. (2007). İhşidiler devletinin yıkılışına sebep olan iktisadi buhranlar ve salgın hastalıklar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 255-269.
- Görmez, M. (2020, 20 Mart). https://www.youtube.com/watch?v=3a6GWYCs3Yk&ab_channel=%C4%B0sl%C3%A2mD%C3%BC%C5%9F%C3%BCnceEnstit%C3%BCs%C3%BC%5B%C4%B0DE%5D adresinden 12 Ocak 2021 tarihinde alınmıştır.
- Grenier, S., Barrette, A. M., & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 593-600.
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime II*, (Çev. Halil Kendir). Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Hastalık. (2020). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük içinde. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 07.07.2020 tarihinde alınmıştır.
- Hipokrat. (2020). TDV İslâm Ansiklopedisi içinde. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hipokrat> adresinden 07.07.2020 tarihinden alınmıştır.
- Hökelekli, H. (1998). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İçişleri Bakanlığı. (2020a, 21 Mart). 65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi> adresinden 30.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- İçişleri Bakanlığı. (2020b, 16 Mart). 81 İl Valiliğine Coronavirüs Tedbirleri Konulu Ek Bir Genelge Daha Gönderildi. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge-gonderildi> adresinden 29.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- İçişleri Bakanlığı. (2020c, 22 Mayıs). Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi Genelgesi <https://www.icisleri.gov.tr/cami-ve-mescitlerde-cemaatle-ibadet-edilmesi-genelgesi> adresinden 29.06.2020 tarihinde alınmıştır.
- İHA, (2020, 19 Mart). Diyanet işleri başkanlığından korona virüs genelgesi. <https://www.iha.com.tr/haber-diyanet-isleri-baskanligindan-korona-virus-genelgesi-833737/> adresinden 30.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- İncekaya, G. (2020, 11 Haziran). Salgın sürecinde dini duygular yoğunlaştı. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/salgin-surecinde-dini-duygular-yogunlasti/1873268> adresinden 27.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- İstek, E. (2017). Avrupa'da veba salgını ve salgında din faktörü (Viyana örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204.
- Kaan, E. O. (2020). Salgın hastalık döneminde alınan tedbirlerin fikhî analizi. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(1), 5-24.

- Karaca, Y. (2020, 4 Nisan). Korona yok 'küresel komplo' var! <https://www.yenimesaj.com.tr/korona-yok-kuresel-komplo-var-H1339873.htm> adresinden 25.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Karaimamoğlu, T. (2016). Kara ölüm veba salgını ve ortaçağ İngiltere'sine etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 591-610.
- Karaimamoğlu, T. (2020). Batılı kaynaklara göre karantina uygulamasının ortaya çıkış süreci. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 723-735.
- Kaptan, S. (1977). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Limited Şirketi.
- Kesgin, C. ve Topuzoğlu, A. (2006). Sağlığın tanımı: Başa çıkma. *Journal of İstanbul Kültür University Science and Engineering*, 4(3), 47-49.
- Kılıç, M. (2020). Pandemi dönemi insan hakları siyaseti: hak ve özgürlükler düzeninin kırılma doğası. *Adalet Dergisi*, (64), 17-55.
- Kılınç, Ö. ve Bayçu, S. (2020). Kriz iletişimde duygular ve kültür: karma bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 73-103.
- Kırbaşoğlu, M. H. (2010). *Ahir Zaman İlmihali*. Ankara: Otto Yayınevi.
- Kızılçelik S. ve Erjem Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir: Saray Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (2017). *Sosyoloji Tarihi I: İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kırış, Ş. (2017). Hz. Peygamber'in cenaze ile ilgili uygulamaları. *Turkish Academic Research Review*, 2(1), 41-61.
- Kurt, F. (2020, 11 Mart). Sağlık Bakanı Koca, Türkiye'deki ilk Corona virüsü vakasını duyurdu!. <https://tr.euronews.com/2020/03/10/sagl-k-bakan-koca-koronavirus-covid-19-salg-n-ile-igili-ac-klama-yap-yor> adresinden 07.06.2020 tarihinde alınmıştır.
- Kütükçüoğlu, M. (2014). Ölüm sosyolojisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 472-476.
- Koronavirüs Bilim Kurulu (2020, 11 Nisan). Wikipedia içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Koronavir%C3%BCs_Bilim_Kurulu adresinden 05.09.2020 tarihinde alınmıştır.
- Koronavirüs Pandemisi (2020, 25 Haziran) Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi adresinden 05.09.2020 tarihinde alınmıştır.
- Küçükcan, T. ve Köse, A. (2020). *Doğal Afetler ve Din*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma. Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mes'ud Sabrî, Fetâvâ'l-ulema havle firus Korona, (Kahire: Dâru'l-beşîr, 1441/2020), 159.
- Minois, G. (2008). *İntiharın Tarihi İstemli Ölüm Karşısında Batı Toplumunu* (Nermin Acar, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özbudun, E. (2010). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara.

- Özden, K. ve Özmat, M. (2014). Salgın ve kent: 1347 veba salgınının avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdealkent*, 5(12), 60-87.
- Paker, T. (2015). *Durum Çalışması*. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (ed.), Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları. (119-134). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pandemi Döneminde Çocuk Haklarını Koruma Mekanizmalarına Erişimde Yaşanan Sorunlar (2020, 23 Nisan). İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi. <https://www.kisa.link/PfJH> adresinden 10.11.2020 tarihinde alınmıştır.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (Çev., D. Boydak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sağır, A. (2016). Ölüm sosyolojisi bağlamında yemek, cenaze ve ölümün sofraya pratikleri üzerine. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 271-298.
- Salgın. (2020). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük içinde. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 25.05.2020 tarihinde alınmıştır.
- Sargın, N. (2019). Şiddete maruz kalan kadınlarda travmanın etkileri, *Düşünce Dünyasında Türkiz-Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(Özel Sayı) 404-412.
- Sargın, N. ve Kutluca, V. (2020). Covid-19 salgını sürecinde yetişkinlerin tepkileri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 64-70.
- Sarıçam, İ. (2004). *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A. ve Akça, M. Ş. (2014). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği (BTÖ-12) Türkçe formu: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Route Educational & Social Science Journal*, 1(3), 148-157.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul. 463-465.
- Serinsu, A. N. (2009). *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sevgili, A. (2020, 26 Mart). Korona İlahi Bir İkaz Mıdır?. <https://www.milligazete.com.tr/makale/4108973/abdurrahman-sevgili-korona-ilahi-bir-ikaz-midir>. adresinden 17.10.2020 tarihinde alınmıştır.
- Sturman, L. S., & Holmes, K. V. (1983). The molecular biology of coronaviruses. *Advances in virusresearch*, 28, 35-112.
- Şahin, H. (2018). *Ergenlerin psikolojik sağlık düzeyleri ve hayat amaçları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi.
- Şentürk, L. ve Yazıcı, S. (2007). *Diyanet İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Şeker, M., Özer, A. ve Korkut, C. (2020). *Küresel Salgının Anatomisi*. Ankara: Tek Ses Ofset Matbaacılık.
- Şîrânî, A. (1911). Kolera Münasebetiyle Makale-i Mahsusa. Beyânu'l-Hak, 2319. <https://t24.com.tr/foto-haber/hindistan-da-doktorlar-koronavirus-ten-korunmak-icin-vucuduna-inek-diski-suren-insanlari-uyardi,11999> adresinden 15.05.2021 tarihinde alınmıştır.
- Taylor, S. (2019). *The Psychology of Pandemics: Preparing for The Next Global Outbreak Of Infectious Disease*. Cambridge: Scholars Publishing.
- TGRT Haber. (2020, 23 Eylül). Trump, Koronavirüs Yerine "Çin Virüsü" Dedi. <https://www.youtube.com/watch?v=RXnLygOHkVk> adresinden 10.12.2020 tarihinde alınmıştır.

- Tirosh-Samuelson. (2020, 14 Nisan). Caring for Creation: Ancient Wisdom in Time of Crisis. <https://cutt.ly/zyvegVM> adresinden 09.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- TÜBA. (2020). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34, Nisan 2020.
- Tükel, R. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinde Ruh Sağlığı. Türk Tabipleri Birliği COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. Ankara.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2020, 17 Nisan). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. Ankara.
- Ünlü, A. M. (2020, 19 Mart). Korona Öyle Bir İmtihan Oldu ki; Beş Şey ile İmtihan Âyetinin Hepsini Birden Korona'da Tahakkuk Etti! [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=a9B786k0eSc> adresinden 30.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- Varlık, N. (2018). Osmanlılarda veba salgınları. *Dosya Dergisi*, 296, 30-36.
- Yapıcı, A. (2007), *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Yayınları.
- Yavuz, K. (2020).Covid-19 Salgınının sosyal politikanın geleceği üzerine etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(45), 181-193.
- Yener, D. (2020, 24 Mart). Türkiye'nin koronavirüsle mücadele politikasına 'Bilim Kurulu' yön veriyor <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyenin-koronavirusle-mucadele-politikasina-bilim-kurulu-yon-veriyor/1777215> adresinden 09.09.2020 tarihinde alınmıştır.
- Yeniçağ. (2020, 5 Mart). Oytun Erbaş: “Corona virüs Türklere bulaşmıyor”. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/oytun-erbas-corona-virus-turklere-bulasmiyor-270766h.htm> adresinden 02.11.2020 tarihinde alınmıştır.
- Yeşildal M. ve Ela Reyhanlıoğlu (2020). *Salgın Psikolojisi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, G. A. (2006). *OECD Ülkeleri ve Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları* (3. basımdan çeviri, İlhan Günbayı Çev. Editörü). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

EKLER

Ek 1: Yarı Yapılandırılmış Mülakat Onay Formu ve Mülakat Soruları

Anketin Uygulandığı Yer:

Tarih:

Giriş:

İyi günler, benim adım Hayati DUMAN. Necmettin Erbakan Üniversitesi Din Sosyolojisi Bölümü Yüksek Lisans öğrencisiyim. Dünya ve Türkiye'yi etkisine alarak insanların yaşam biçimlerine doğrudan etki eden Covid-19 salgınının dini düşünce ve yaşama etkileri hakkında bir araştırma yapıyorum. Bu doğrultuda sizden aşağıdaki sorulara cevap vererek bana yardımcı olmanızı istiyorum.

Mülakata İlişkin Ön Bilgiler

- Mülakatta sizden kişisel bilgileriniz istenmeyecektir. İstememeniz halinde hiçbir şekilde isim ve soyadınız açık bir şekilde belirtilmeyecektir.
- Cevaplamak istemediğiniz soru olursa atlayarak boş bırakabilirsiniz.
- Görüşmenin sağlıklı olması açısından konuşmalarımız ses cihazı ile kayıt altına alınacaktır. Ancak hiçbir şekilde paylaşılmayacaktır.
- Bu mülakat yaklaşık 30 dk. sürecektir. Katkı sunmak isterseniz sorularımıza başlamak istiyorum.

Katılımcının Kimliğine Yönelik Ön Sorular

Genel Bilgiler:

1. Cinsiyetiniz: Kadın Erkek
2. Yaşınız: (.....)
3. Mesleğiniz: (.....)
4. Öğrenim Düzeyiniz: Okur Yazar Değil ilkokul Ortaokul
Lise Yüksekokul Lisans Yüksek L./Doktora
5. Kendinizi Birkaç Kelimeyle Nasıl Tanımlarsınız:

SORULAR

S.1. Salgının sebebi olarak düşünceniz nedir?

S.2. Salgın sürecinde sosyal ve dini anlamda duygu ve düşüncelerinizde farklılaşmalar oldu mu?

S.3. Salgın sürecinde alınan dini tedbirlerden etkilendiniz mi?

a) Etkilendiyseniz sizi duygusal anlamda en çok etkileyen tedbir hangisi olmuştur? Neden?

b) Salgın sürecinde alınan dini tedbirler doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaldırılmış olan temsili cuma namazları hakkındaki düşünceniz nedir?

c) Salgının sürecinde ezan sonrası camilerden edilen dua ve salâvatlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

d) Salgını sürecinde yaşadığınız Ramazan ayı ve bayramlar salgın önceliklere göre nasıl geçti? Dini yaşantı ve ibadetlerinizde ne tür farklılıklar oldu?

S.4. Salgın süreci genel olarak insanları nasıl etkilemektedir?

a) Salgın sürecinde bireysel anlamda değişimler yaşadınız mı?

b) Salgın süreci ve sonrasında aile ilişkilerinizde farklılaşmalar oldu mu? Olduysa olumlu veya olumsuz ne tür örnekler verebilirsiniz?

c) Salgında ölüm olgusu ve ölüm korkusuna yönelik hissiyatınız nasıldı?

d) Duygularınızda önceki zamanlara göre herhangi bir değişim oldu mu?

e) Geleceğe ait bakışınızda veya planlamalarınızda değişimler oldu mu?

Ek 2: Örneklem Grubunun Özellikleri

Kodu	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Öğrenim Durumu
K 1	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	54	Yüksekokul
K 2	Erkek	Sağlık Yöneticisi	52	Lisans
K 3	Erkek	Emekli	77	İlkokul
K 4	Bayan	Öğrenci	19	Lisans Öğrencisi
K 5	Bayan	Ev Hanımı	47	Lise
K 6	Bayan	Hemşire	40	Lisans
K 7	Bayan	Hemşire	39	Lisans
K 8	Erkek	Veteriner	39	Lisans
K 9	Erkek	Öğrenci	20	Lisans Öğrencisi
K 10	Bayan	Ev Hanımı	50	Yüksekokul
K 11	Bayan	Hemşire	26	Lisans
K 12	Erkek	Avukat	38	Lisans
K 13	Erkek	Askeri Personel	47	Lisans
K 14	Bayan	İşçi	42	Lise
K 15	Bayan	Emekli	58	Lise
K 16	Erkek	Öğretmen	29	Lisans
K 17	Bayan	Diyanet Personeli -Vaize	46	Lisans
K 18	Erkek	Memur	28	Yüksekokul
K 19	Bayan	Öğrenci	16	Lise Öğrencisi
K 20	Erkek	Esnaf	41	Ortaokul
K 21	Bayan	Memur	44	Lise
K 22	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	38	Lisans
K 23	Erkek	Esnaf	49	İlkokul
K 24	Erkek	Ziraat Mühendisi	52	Lisans
K 25	Erkek	Öğretmen	34	Yüksek Lisans
K 26	Bayan	Doktor	45	Lisans
K 27	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	45	Lisans
K 28	Erkek	Öğretmen	37	Lisans
K 29	Bayan	Ev Hanımı	29	Lisans
K 30	Erkek	Diyanet Personeli - İmam	44	Lisans
K 31	Erkek	Esnaf	40	Lisans
K 32	Erkek	Eğitimci-İdareci	43	Yüksek Lisans